ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий та Літературний місячник

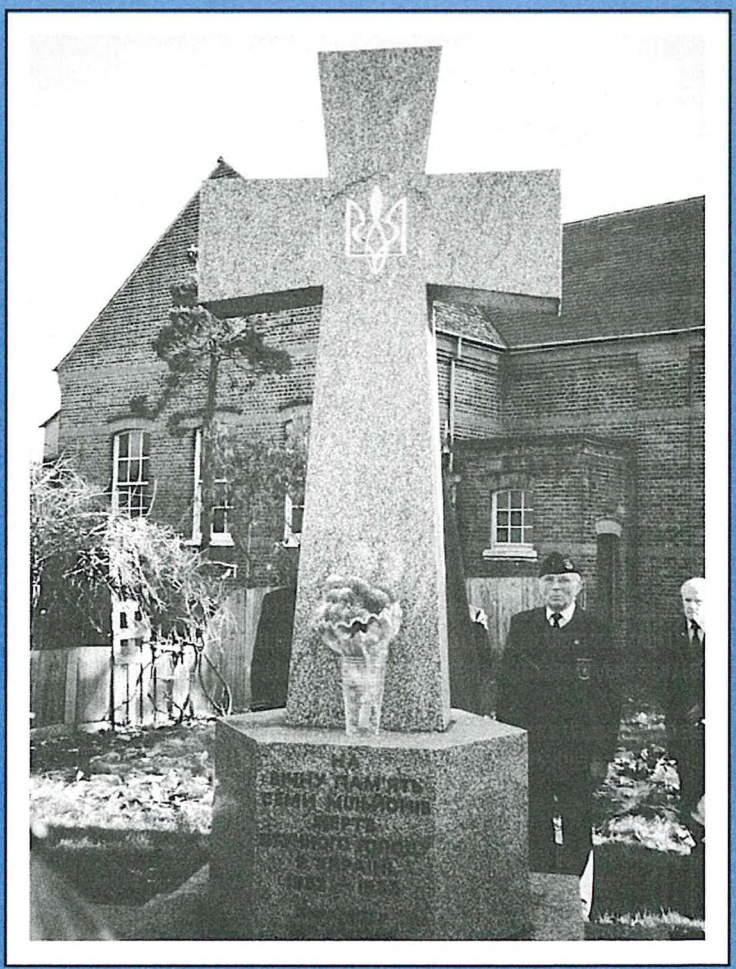
Володимир ЩЕРБАТЮК:
Голодомор 1932–1933 років – геноцид над українським народом

Василь МАРЧЕНКО
Петро САНОЦЬКИЙ:
Мертві 1933 і голодної весни 1947 років

Степан СЕМЕНЮК:
До питання західно-українських племен. Історичні роздуми

З літопису визвольної боротьби ОУН і УПА

Наталя ТИХОЛОЗ:
Філософсько-сатиричні казки Івана Франка

Кн. 12 (669) • Грудень • 2003

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник
Видає Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political Scholarly & Literary Journal
Published monthly by The Ukrainian Information Service Ltd.
ISSN: 0042-9422

Видається з 1948 року
Реєстраційне свідоцтво – серія КВ № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Літературний редактор – Оксана Стасюк
Коректор – Аліса Кропивка

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай,
Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян,
Віталій Дончик, Святослав Караванський,
Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Любомир Наконечний,
Василь Олеськів, Володимир Погребенник,
Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко,
Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація:

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266
Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737

E-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон);
wsh@yaroslava.kiev.ua (Київ)

На обкладинці:

Пам'ятник жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні, Лондон, 1983.

Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії.
Редакція застерігає собі право скорочувати матеріяли і виправляти мову.
За достовірність надрукованих матеріялів відповідальність несуть автори.
Надіслані матеріяли редакція не рецензує і не повертає.
Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.
Передрук матеріялів дозволяється лише з посиланням на «Визвольний Шлях».

© Українська Інформаційна Служба, 2003
© «Визвольний Шлях», 2003

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник

Історичний Календар 2

Завершення одного етапу 3

До 70-річчя Великого Голодомору

Володимир Щербатюк. Голодомор 1932-1933 років – геноцид над українським народом 4

Василь Марченко, Петро Саноцький. Мертві 1933 і голодної весни 1947 років (Скорочено) 13

Історія

Степан Семенюк. До питання західно-українських племен. Історичні роздуми 27

Архіви

З літопису визвольної боротьби ОУН і УПА (II)

Із звіту за час від 1.4. до 1.11.1948 року. Львівщина 32

Звіт за час від 1.4. до 1.11.1948 року. Жовківський район 34

Звіт (Деякі відомості з міста Львова) 20.8.1948 року 41

Військовий Звіт за місяць травень-червень 1948 року (Яворівський р-н) 51

Військовий Звіт за місяць червень 1948 року (Немирівський р-н) 52

Військовий Звіт за місяць червень 1948 року (Крукеницький р-н) 54

Військовий Звіт за час від 25.II. – 25.VII.1948 року (Куликівський р-н) 57

Звіт за час від 1.1. – 31.3.1950 року (Косівщина, серпень 1950 року) 60

У Левич. Мініятури (Підпільне видання 1952) 68

Кілька пригадок щодо побуту підпільника (Підпільне видання 1953) 70

Ювілеї

Сергій Квіт. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина IX) 74

Літературознавство. Критика

Наталя Тихолоз. Примруженим оком мудреця (філософсько-сатиричні казки Івана Франка) 96

Посмертна згадка

бл. пам. Марія Прихідна-Шупер 111

Одержані видання

Бібліографія одержаних видань 113

Пожертви на пресовий фонд «Визвольного Шляху» 115

Зміст «Визвольного Шляху» за 2003 рік 117

Про авторів 128

Кн. 12 (669) • Грудень, 2003 • Річник 56

Історичний Календар

ГРУДЕНЬ

1.12.1717	Народився Юрій Конiський – єпископ Могилівський, визначний український письменник, поет, проповідник і церковний діяч.
4.12.1722	Народився Григорій Сковорода.
4.12.1803	Помер на засланні в Соловках останній кошовий отаман Війська Запорізького, Петро Кальнишевський.
4.12.1938	Відбувся в Хустрі перший з'їзд «Карпатської Січі».
4.12.1942	Загинув з рук Ґестапо Іван Климів-«Леґенда», член Проводу ОУН.
5.12.1917	Відкрито в Києві Українську Академію Мистецтв.
6.12.1240	Хан Батий зруйнував Київ.
6.12.1919	Початок І Зимового Походу Армії УНР.
8.12.1868	Засновано у Львові Т-во «Просвіта».
12.12.1764	Цариця Катерина II скасувала гетьманщину в Україні.
13.12.1873	У Львові постало Наукове Т-во ім. Т. Шевченка.
13.12.1963	Помер поет Василь Симоненко.
14.12.1840	Народився Михайло Старицький, батько новітнього українського театру.
15.12.1934	З наказу Москви розстріляно 28 українців – поетів, критиків і громадських діячів, між ними: О. Влизька, Д. Фальківського, Г. Косинку, І. Крушельницького, М. Лебединця, К. Буревія.
16.12.1637	Бій козаків із поляками під Кумейками.
19.12.1870	Помер композитор о. Михайло Вербицький. Уклав музику до українського національного гимну.
19.12.1945	Загинули на терені Чехо-Словаччини Дмитро Маївський, член Проводу ОУН, і ген. Дмитро Грицай-«Перебийніс».
21.12.1764	Катерина II усунула з гетьманства Кирила Розумовського.
21.12.1596	Народився митрополит Петро Могила.
22.12.1834	Народилася Марія Вілінська Маркович (Марко Вовчок).
23.12.1932	Героїчна смерть Данилишина і Біласа.
24.12.1653	Перемога Б. Хмельницького під Жванцем.
29.12.1724	Помер у Петропавлівській фортеці в Петербурзі наказний гетьман Павло Полуботок.
30.12.1264	Помер галицький король Данило.
30.12.1616	Вийшов з друку «Часослов» – перша надрукована книга в Києві.

ЗАВЕРШЕННЯ ОДНОГО ЕТАПУ

56 років тому, в січні 1948 року, появився перший номер нашого журналу «Визвольний Шлях» як орган Теренового Проводу ОУН у Великій Британії, для внутрішнього користування членів Організації. На протязі перших двох років журнал друкувався ручно на ротаційній машинці, а з постанням Української Видавничої Спілки в 1950 році, яка стала офіційним видавцем журналу і придбала свою невеличку друкарню, журнал почав виходити офсетним способом.

Вже від самого початку «Визвольний Шлях» стає літописцем буремних подій на Рідних Землях, подаючи звідомлення про героїчну боротьбу українського народу під проводом ОУН, УДП, УГВР і УПА проти московських окупантів за відновлення УССД, через що здобув велику популярність і підтримку серед українців у різних країнах Заходу. Тому на пропозицію Проводу ОУН, з початком 1954 року журнал «Визвольний Шлях», змінивши формат і збільшивши обсяг, стає органом цілої ОУН, яким є до сьогодні.

Заступаючи і пропагуючи ідею визвольної боротьби за відновлення української держави з її народоправним і справедливим соціяльним устроєм, журнал «Визвольний Шлях» об'єднав і дав місце на своїх сторінках для праць визначних українських політиків, науковців, культурних діячів, виховників і духовних осіб. Ще до відновлення української державности в 1991 році понад 600 авторів з кругів ОУН, АБН, УВУ, НТШ, УВАН, Асоціяції Діячів Української Культури та окремих осіб були співтворцями великої книгозбірні журналу. За останні тринадцять років біля сотні визначних авторів з України доповнили і поглибили зміст журналу.

Ініціятором, головним редактором і душею журналу «Визвольний Шлях» на протязі 30 років був член Проводу ОУН сл. пам. Григорій Драбат, а потім проф. Степан Галамай (один рік), сл. пам. ред. Ілля Дмитрів (21 рік) і мгр. Степан Олеськів (4 роки), які з допомогою редколегії втримували на належній висоті зміст і напрям журналу в усіх ситуаціях.

Українська Інформаційна Служба в Лондоні, яка від 1993 року, після злиття УВС з УІС, є офіційним видавцем «Визвольного Шляху», погоджується з аргументацією, що в теперішній ситуації буде легше для журналу виконувати свою важливу ролю, коли він буде повністю виходити в Україні, тому передає свій мандат для дальшого видавання журналу «Визвольний Шлях» Українській Видавничій Спілці в Києві від січня 2004 року.

УІС в Лондоні залишається надалі представником «Визвольного Шляху» на Велику Британію, куди представники з інших країн Заходу можуть пересилати розчислення за журнал.

З цієї нагоди висловлюємо щиру подяку всім співробітникам журналу, передплатникам і читачам за дотеперішню підтримку і фінансову допомогу у його виданні на протязі так довгого часу. Одночасно просимо далі підтримувати цей одинокий націоналістичний журнал, приєднуючи нових, особливо спонсорних для України передплатників, бо його роля у збереженні і розвитку української державности ще не закінчена.

Новому Видавцеві журналу і новій Редакції бажаємо успіхів у дальній творчій праці для добра Українського Народу.

Сердечно вітаємо всіх з Різдвом Христовим і з Новим Роком.

Слава Україні! Христос Родився!

Дирекція Української Інформаційної Служби
Редакція «Визвольного Шляху» ❑

До 70-річчя Великого Голодомору

Володимир Щербатюк

Голодомор 1932-1933 років – геноцид над українським народом

Мамо, мамо, я скоро помру
Не рятуйте мене, не треба,
Не ріжте ні брата мого, ні
сестру,
Бо не впустить нас Бозя до неба.
А як серце моє навіки засне,
Не вбивайтеся з горя, нене,
Покладіть біля вишні в садочку
мене

(Андрій Луценко, поет з Лисянки)[1]

У книзі 8 місячника «Визвольний Шлях» за 2002 рік було надруковане моє дослідження, де на прикладі окремих регіонів південної Київщини розкривалися тактика і методи большевиків, спрямовані на захоплення влади в українському селі. У підсумках історичної розвідки, зокрема, зазначалося: «... в боротьбі за українське село керівник большевиків В. Ульянов (Ленін) зумів знайти й застосувати ефективну тактику, що відвернула від повстанського визвольного руху значну частину українського селянства та призвела до розколу серед повстанців»[2]. Ішлося про нову економічну політику, яка дещо заспокоїла українське селянство. Це дало можливість партії большевиків за короткий термін утвердитись в Україні і перейти до «реалізації давніх своїх плянів у ділянці економіки й політики: індустріялізації, колективізації, централізації влади»[3]. У цій публікації ми продовжимо розвінчувати тактику большевиків в українському селі. Зокрема, спробуємо висвітлити їхні дії за нових умов: тепер представники большевицького режиму були впевнені у своїх силах і з метою остаточного упокорення українського селянина повели на нього відчайдушний наступ. Усупереч ідеології большевиків, хлібороби України хотіли самі господарювати на своїй землі і як тільки могли протидіяли колективізації. Отже, опираючись на конкретні приклади, спробуємо показати трагедію, яку пережили українські селяни в 1932-1933 рр.

Як засвідчив подальший хід історичних подій, інтенсивний розвиток промисловости став можливим лише завдяки значним капіталам, що вкладалися в різні галузі. І найбільшим джерелом фінансування був продаж за кордон відібраного в селян хліба. Такі чинники, як насильницька колекти-

візація, надмірні вимоги хлібозаготівлі та централізація влади партії більшевиків посприяли встановленню останніми цілковитого контролю над усіма зерновими ресурсами Совєтського Союзу, зокрема його основної житниці – України. В результаті їхніх дій Україна втратила близько 10 млн. своїх громадян. Сталінський режим ускладнив ситуацію в державі через застосування політики обмеження та ліквідації традиційних методів, спрямованих на виживання селян під час голоду, відмовою СССР від міжнародної допомоги. Організований голод 1932-1933 рр. – це небачений терор тоталітарної системи, геноцид над українським народом.

Гортаючи сторінки народної книги-меморіялу – «33-й: голод», підготовленої Лідією Коваленко та Володимиром Маняком (Київ, 1991), я знайшов розділ, присвячений Київській області. Там, зокрема, вміщено вражаючі свідчення мого земляка, доктора історичних наук, професора Іллі Шульги, якого, на жаль, уже немає серед живих:

> У 1933 році я не помер з голоду лише тому, що батько працював трактористом, йому давали пайок, який мама ділила навпіл – половину віддавала батькові, а решту ділила серед нас, чотирьох дітей, сама ж їла те, що перепаде. Коли батька перекидали на інші села, ми харчувалися сухим липовим листям. Пам'ятаю, мама пробувала навіть зварити вареники з вишнями, однак замісити потерть не вдалося. Основний харч складався з гички і товченої гречаної полови. Особливо тяжкими були березень, квітень, травень і половина червня. У селі [Верещаки Лисянського району на той час Київської области – В. Щ.] тоді було 500-550 дворів, померло близько 300 осіб. Головним чином вимирали багатодітні сім'ї. На кутку, де жили мої батьки, налічувалося 10 хат, які належали молодим сім'ям... Тут жило 50 осіб. З них голодною смертю померло 19 чоловік... Пам'ятаю, як у комірчині на цвяшку знайшов міхура (у селян був звичай: напихати сечовий міхур свині салом, здертим із кишки, його прикладали до наривів, що часто були на п'ятах, підошвах ніг). Я й нині відчуваю, який він був смачний. Дер гнізда сорок і їв яйця, ссав корову. Таке лихо довелося пережити.

У книзі також уміщені світлини з особистого архіву І. Шульги, на яких можна побачити його земляків з рідних Верещаків: Терещенка Арсена Панасовича з дружиною Оленою Євдокимівною та онукою Світланою (у Арсена Панасовича в 1933 році померли два сини – Петро та Яків – і дві дочки – Фаїна та Ганна), Кузьнірського Івана Ониськовича, Голубченка Юхима Яковича (в останнього голод забрав брата, дружину і шістьох дітей).

Тепер звернемося до матеріялів, зібраних краєзнавцем Петром Славгородським, 1930 р. н.:

> У моєму рідному селі Жаб'янка Лисянського району Черкаської области в 1933 році налічувалось 350 дворів. У 1933 році померло з голоду понад 480 моїх односельчан. Померли з голоду три мої сестрички, яким було 7, 9, 11 років. Померла з голоду моя тітка Оксана Іванівна Куценко...
>
> У моєї односельчанки Невмиваної Степаниди Григорівни в 1933 році сусідка Ликера Дишлева зарубала, зварила і з'їла шестирічну доньку Марусю. Заманила її у хату, пообіцяла дати їй стрічку...

Коли Ликеру вели в Лисянку до міліції, вона виймала з-за пазухи шматки м'яса і їла. Видно було, що вона збожеволіла... Ликеру вели і дорогою били до тих пір, поки не вбили.

Матеріялами зі свого архіву про ті страшні роки (свідчення мешканців сіл Чаплинка, Вотилівка, Шушківка Лисянського району нині Черкаської області) з нами поділився мешканець Чаплинки Арнольд Микитович Рябіков:

Олена Григорівна Сухоярська, яка до 1939 року проживала в с. Вотилівка розповідала, що поблизу їх жила сім'я Вовковінських: чоловік, жінка і троє дітей. Одного разу чоловік прийшов з роботи, а жінка каже, що зварила добрий обід. Витягає баняка, а з нього виглядають дитячі ручки... Чоловік заявив у сільську раду. Жінку забрали. Десь там вона й померла, потім помер і чоловік...

А скільки, пригадую, бродило по селу виснажених голодних дітей, старших людей: одна жінка по імені Текла за хустку попросила сирого буряка. Коли його їй дали, вона зразу ж почала його гризти. Через кілька днів ця жінка померла.

Ходили ми на проривку цукрових буряків. Тому, хто виконає норму, прорве 3 сотки, давали 100 грам хліба і трохи баланди, хто не виконає – тому нічого не давали.

У нашім с. Вотилівка під час голодомору із 800 дворів люди вимерли повністю у 200, в інших дворах смерть забрала по одному, а то й по кілька осіб.

А ось фраґмент з розповіді жительки с. Чаплинка Катерини Михайлівни Кабанюк: «Як згадаю той 1933 рік, то так важко мені робиться. Не знаю, яким чудом я залишилась жива... По всій Чаплинці було чути крик, плач, стогін – всюди господарювала смерть. Якось я йшла поблизу хати Якова Піонта і почула крик-стогін. Зайшла у відкриті двері, а він просить: „Скажи Євгенові, щоб приніс мені щось з'їсти, бо я вмираю". Їсти йому ніхто так і не приніс і до вечора він помер».

Василь Петрович Висотенко згадує (записав А. Рябіков): «Мій батько Петро Федорович ходив полем з рушницею, думав натрапити на зайця. В яру під с. Шушківка він побачив страшну картину: голодна мати шматувала ножем свою дитину...». У Чаплинці, – продовжує розповідь А. Рябіков, –

був такий випадок: жінку Варвару Михайленко вкинули ще живою до ями, в яку звозили мертвих від голодної смерти людей. Вона знайшла в собі сили вибратись з ями і доповзти додому. Жила далі [...] померла аж у 1987 році.

З багатьма односельчанами – очевидцями тих подій – мені довелося спілкуватись. Ось, що розповів Володимир Миколайович Сухоярський: «У Чаплинці була силосна яма, люди приходили до неї і їли силос. Багато з них там і вмирали. Серед таких – Микита Сухоярський, Устим Свиридюк, Микита Тригуб із своєю дружиною, Євген, Михайло та Грицько Левадні».

Марія Макарівна Левадня свідчить: «Пам'ятаю, як померла при дорозі одна жінка, а двоє грудних діток лазять по неживій мамі і ссуть неживу грудь. Були діти, стали сироти...».

Фраґмент з розповіді Ганни Піонт: «Напередодні 1933 року у нас забрали все зерно, забрали до колгоспу коня, а пізніше й корову… І ось настав день, коли зліг мій батько. Лежав на полу. Я лежала на печі і дивилась як він помирав. Ішов дощ. Коли батько був уже мертвий, до хати зайшов бриґадир і гукнув: „Дядьку, на роботу давайте!". Підійшов до батька і позадкував. Я заплакала. Прийшла мати. Батька похоронили мої дядьки».

Згадує Явдокія Осадча:

Я кругла сирота, а кругом – голод. Мені було п'ять років. У пам'яті якась станція, повно голодного люду, хтось лежить мертвий просто на колії. Я пристала до двох сліпих жінок, пішли ми по селах просити, щоб хто чого дав їсти. Я – попереду, а баби за мною, тримаються за мотузку. Люди мало що давали, то ми їли конюшину, липове листя. Кропиви знайти не можна було – всю вже поїли люди. Бувало як вечоріє, то я сяду на лавочці біля чийогось двору й плачу: «Ой ніхто мене не пускає ночувати, а я ж їстоньки хочу, я боюся…». Було господиня не витримає, вийде і забере мене до хати, кине на долівку соломи, так я й ночую. Коли дадуть що поїсти, а коли й ні. А бувало, що гнали мене від двору як пса шолудивого[4].

І в той самий час керівники районів закликали до виконання вимог хлібозаготівлі, до боротьби з «куркульським» елементом на селі. Зокрема, шпальти районної газети «Ударник Лисянщини» Київської області за грудень 1932 року рясніли заголовками статтей і заміток на кшталт:

– «Одноосібний сектор с. Лисянки й до цього часу ганебно відстає в хлібозаготівлях»;

– «Члени сільради Драченко Іван, Глущенко Явдоким та Цокало Іван разом з куркулями та їх прихвостнями скиглять про те, що „хліба немає"»;

– «Не місце у лавах партії та комсомолу чужакам, які стали прямими помічниками клясового ворога, зривають хлібозаготівлю»;

– «Енергійною, масовою роботою на кутку, рішучим натиском на куркуля плян хлібозаготівлі у Лисянці виконати у найближчі дні» і т. д.

Отже, «за потурання куркульському саботажу» та за іншими подібними звинуваченнями в Україні було заарештовано й засуджено тисячі голів колгоспів, членів правлінь, спеціялістів, партійних працівників, простих селян.

У книзі з історії Лисянщини – території Правобережної України (на особливому значенні цих земель в історії України наголошував, зокрема, академік І. Крип'якевич), що вийшла друком у 2002 року, у розділі «Страхіття 33-го», мені вдалося вмістити спогади мешканців краю та матеріяли деяких авторів, що досліджували період голодомору в регіоні. Зосібна читаємо:

… с. Чаплинка знаходилось ніби в траурній рамці… Скрізь смуток і страх… А на цьому фоні шастають члени спеціяльних бриґад, так звані активісти, і ви-

магають: „Давай хліб. Ще давай!". Це були подвірні обшуки з конфіскацією усіх запасів їжі, заготовлених людьми до нового врожаю. Були в селі занадто дієві активісти (дехто ще й досі живий), які вривались до садиби, виганяли з хати людей босими на мороз і вимагали хліб. Деякі з таких активістів викручували людям руки, рвали вуха, виколювали очі... Пам'ятаю, як одного разу накинулися на Івана Максимовича Поліщука, почали виривати йому вуса...

Свідчить Тетяна Яківна Вдовиченко, жителька с. Жаб'янка: «... До нас одного разу ввалилося в хату шість комсомольців і почали хапать все, що попадало під руки: зерно, борошно, картоплю». Антоніна Олександрівна Поліщук згадує: «У 1933-му році в Бужанці [що на Київщині – В. Щ.] головою сільради був Костянтин Коваль. Одного разу він прийшов до нас забирати картоплю. А у нас лишилося її всього клуночок, та ще й така дрібна, ніби горох. Мама не хотіла давати картоплю. Коваль тягне мішок до себе, а мама до себе. Ми, діти, також вчепилися у мішок. Мішок розірвався, картопля висипалася на землю. Коваль потрощив, розтоптав ту картоплю ногами, щоб не дісталася нам»[5].

Постає запитання: чим зумовлювалась така звіряча жорстокість? Дослідники голодомору в Україні стверджують, що «головною причиною такої нелюдської жорстокости деяких керівників і „активістів" був страх втратити владу, видне становище в селі й пов'язані з ним привілеї, а також страх перед репресіями за невиконання планів хлібоздачі»[6]. Разом з тим, тут безперечно відігравало свою роль й «матеріяльне заохочення»: так званим активістам дозволялося привласнювати певну частину конфіскованих продуктів. Далі розповідає А. Поліщук: «... У 1933-му році ми шили ляльки і начиняли їх зерном, щоб те зерно не забрали. Та його знаходили і забирали. Ламали груби і хати – шукали зерно. У нас забрали бичка і в Сотницькому проваллі зарізали. М'ясо забрали собі і з'їли ті, хто грабував». Люди були доведені до відчаю. «У нас дома, – продовжує Людмила Кирилівна Сухоярська, – було також дуже сутужно. Мати моя хотіла повіситись, бо не знала, що вже робити. Але добрі люди врятували її і, хоч були самі голодні, із своєї потаємної схованки нагребли трішки зерна і поділилися з нами...»[7]. В окремих випадках жорстокість керівників експропріяцій ставала наслідком так званого «комуністичного фанатизму»: людина вдавалася до терористичних методів впливу на односельців, щиро вірячи, що це необхідно для щастя всього суспільства в майбутньому[8].

Після доповіді генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, виголошеної 10 грудня 1932 року на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), за пропозицією Й. Сталіна хід хлібозаготівель в Україні був визнаний незадовільним. Секретарі ЦК ВКП(б) Л. Каґанович і П. Постишев отримали вказівки: «... негайно виїхати в Україну на допомогу ЦК КП(б)У та РНК УССР, засісти у вирішальних областях у якості особливо уповноважених [...] і вжити всіх необхідних заходів організаційного й адміністративного

порядку для виконання хлібозаготівель»[9]. У результаті їхньої діяльності смертність населення в Україні зросла. Згадує Марія Максимівна Лаврега, жителька с. Почапинці Лисянського району Черкаської області, 1912 р. н.: «Навесні 1933-го почали мерти мої брати і сестри. Сім'я була великою: дітей – дев'ятеро. Я була найстаршою. Померли батько й мати, пам'ятаю останнього з усіх членів сім'ї я з великими труднощами витягла за хату і закопала, а сама плачу... Так, у 20 років поховала померлих голодною смертю, батька, матір та вісім братів і сестер»[10]. Тієї весни у Вінницькій області голодувала 121 тис. осіб[11]. У записці наркомзему УССР, адресованій Центральному Комітетові КП(б)У – «Про голодування та смертність населення у Київській області і необхідність надання продовольчої допомоги» – від 14 березня 1933 року зазначалося: «... Голодування з його наслідками по області в цілому має місце в 32-34 районах. По 16-ти районах маємо 123 зареєстровані випадки людоїдства та трупоїдства». Тут же знаходимо: «... По Лисянському району голодує 57 господарств». У столиці республіки картина була така: «... По Києву на вулицях підібрано трупів: січень – 400, лютий – 518, за десять днів березня – 249»[12]. Про смертність у першій половині 1933 року можемо дізнатись із окремих статистичних відомостей сільських рад, які дивом збереглися в архівах України. Так, у Смілянському районі на Черкащині в березні 1933 року зареєстровано 638 смертей, у квітні – 849, у травні – 1456, в червні – 2939, у липні – 1227, а в серпні – 562[13]. Проте в ході підрахунків жертв голодомору не можна лишати поза увагою факти свідомої фальсифікації даних про смертність з боку місцевих органів влади, оскільки їх применшення було досить поширеною практикою в 1932-1933 рр. Це доводять, зокрема, результати перевірки, проведеної наркоматом охорони здоров'я УССР навесні 1933 року у Сквирському та Володарському районах Київської області: у звітних документах цих районів дані про смертність населення було зменшено в чотири рази порівняно до фактичної[14]. З активізацією хлібозаготівельної кампанії відповідно посилились і репресивні заходи. Уже в грудні 1932 року спільною постановою ЦК ВКП(б) і Совнаркому СССР був покладений початок контрукраїнізації: голод і господарські проблеми в Україні пов'язувалися з національною політикою. Цей чинник став основною відмінною рисою ситуації, що складалася в Україні (порівняно з тим, що відбувалося на той час, скажімо, у Росії або Казахстані). Отже, голодомор набирав яскравого антиукраїнського забарвлення[15]. Тільки в Донецькій області з вересня 1932 року до квітня 1933 року було засуджено 9286 осіб, з них на кару смерти – близько 300. Разом з тим, за даними ДПУ, в той же період у регіоні від голоду померло 100 тис. осіб[16].

Початок 1930-х рр. є переломним етапом у ході колективізації. Зокрема, на Лисянщині в 1930 році до колгоспів увійшло 5107 селянських господарств, що складало 37,2% від їх загальної кількості, у 1932 році – 10427

(79%), на Переяславщині в 1931 році спільною власністю стали 76,7% господарств та 76% орної землі[17]. На 1933 рік майже скрізь ТСОЗи були замінені на колективні господарства, а після 1933 – цілком ліквідовані господарства заможних селян[18]. Цьому значною мірою сприяла большевицька політика на селі – голодомор: колгоспники ще могли заробити на миску «баланди» чи затірки під час польових робіт із фонду громадського харчування (якщо у них вистачало сил дійти до поля), тоді як селяни-одноосібники вимирали в першу чергу і врешті-решт їх не лишилося зовсім (вони обкладалися непосильними податками, за несплату яких відбирали худобу, цінні речі, а нерідко цілком конфісковували майно, у тому числі й хату)[19].

У результаті проведення хлібозаготівельної кампанії залишались без достатньої кількости посівного зерна й колгоспи України. Зокрема, артіль с. Ганжалівка Лисянського району на той час Київської области на середину березня 1932 року виконала посівних робіт лише 6% від запляновaного. Голова Ганжалівського колгоспу «Хлібороб» Димура звернувся до районного керівництва з проханням про допомогу, на що йому відповіли: «Таке становище нетерпиме. Зривники сівби з колгоспу та сільради повинні понести сувору кару»[20]. У с. Босівка (того ж району) на кінець травня 1932 року місцева артіль спромоглася засіяти лише 120 гектарів посівної площі. І таке явище носило масовий характер. Ситуація ще більш ускладнилась навесні 1933 року, коли набрала чинности постанова ЦК КП(б)У України про колгоспні фонди. Тепер у ході хлібозаготівель дозволялося вивозити й насіннєвий фонд. В результаті у Верещацькому колгоспі «Наша спілка» Київської области в 1933 році на час закінчення посівної кампанії (25 травня) було засіяно лише 50% від запланованих площ[21]. Подібна ситуація складалась і в інших колективних господарствах области.

Проте, незважаючи на катастрофічне становище населення України, хлібозаготівельна кампанія в 1933 році набула ще ширших маштабів. 18 листопада 1933 року голова Совнаркому УССР В. Чубар у доповіді «Про підсумки 1933-го с/г року» на об'єднаному пленумі ЦК та ЦКК КП(б)У заявив: «... ми цього року вперше за ряд років виконали плян хлібоздачі достроково – до Жовтневих свят. Ми заготовили на цей час понад 220% у порівнянні зі здачею 1932 року».

Нерідко люди, доведені до відчаю, з метою порятунку від голодної смерти наважувались на крадіжки колгоспного зерна, тоді як заможніші селяни намагались приховувати запаси хліба. Однак влада у своєму ставленні до них була нещадною. Так, за те, що одноосібники с. Почапинці Д. Леврега, Т. Марченко, Х. Гонтаренко викрали з місцевої артілі ім. Т. Шевченка снопи, народний суд Лисянського району Київської области 21 серпня 1932 року засудив перших двох на 2 роки, а останнього – на 1,5 року позбавлення волі[22]. За невиконання в 1932 році пляну хлібозаго-

тівлі заможними селянами Лисянки І. Гордієнком та І. Гонтаренком, відповідно на 8 і 7 центнерів, районний так званий народний суд засудив їх на 5 років позбавлення волі з конфіскацією майна[23].

Очевидно одне: люди були кинуті на призволяще, їхні долі нікого не цікавили – проводилося цілеспрямоване масове винищення українського селянства. Жителька с. Дібрівка Лисянського району Черкаської області Х. Рябокінь, 1908 р. н. згадує:

> На початку 1933 року нас було п'ятеро, жили ми без батька. Він помер ще молодим. У липні сім'я почала вимирати. Самим першим помер старший брат Ілько, потім помер п'ятнадцятирічний Володя. А одного дня вранці померла 53-річна мати, а в обід 18-річна сестра. Я залишилась одна. Пішла до колгоспу, там мені дали биків і воза, щоб я відвезла матір і сестру на кладовище. Приїхала додому, плачу, немає кому помогти – сама не в силі покласти матір і сестру на воза. Людей немає нікого – усі в жнивах. Та ось ішло два чоловіки і допомогли мені. По сусідству жив приїжджий чоловік, він поїхав зі мною на кладовище і допоміг зняти покійних з воза. Викопала яму і так без труни, на одне рядно, поклала своїх рідних і загорнула землею. Прийшла додому, почався дощ. Я почала сильно плакати: думаю, що холодно їм там без труни, під дощем, на одній ряднинці. Лягла на материну постіль та так і заснула[24].

Таким чином, архівні матеріяли, свідчення очевидців, наукові дослідження говорять про те, що безпосередньою причиною голоду 1932-1933 рр. стало примусове, із широким застосуванням репресій, проведення владою згубної для селянства хлібозаготівельної політики. Вона мала на меті надходження коштів до державного бюджету від продажу пшениці за кордон та злам опору українців, що їм були чужі комуністичні ідеї і які протистояли будівництву большевицького ладу на селі. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні є одним з найтяжчих злочинів сталінського режиму, однією з найтрагічніших сторінок в історії України.

Посилання

1. Луценко А., Щербатюк О. День скорботи у Лисянці // Лисянщина. – 1993. – № 73. – 15 вересня.
2. Щербатюк В. Тактика большевиків щодо захоплення влади в українському селі // Визвольний Шлях. – 2002. – № 8. – С. 46.
3. Там само.
4. Щербатюк В. Історія регіонів України: Лисянщина. – К., 2002. – С. 179-181.
5. Там само.
6. Голодовка: 1932-1933 на Переяславщині. Свідчення. – Київ-Нью-Йорк, 2000. – С. 34.
7. Щербатюк В. Вказ. праця. – С. 182.
8. Конквест Р. Жнива скорботи. – К., 1993. – С. 262.
9. Івницький М. Сталін – батько голоду. За матеріалами колишнього кремлівського Архіву Політбюро ЦК КПРС і ОДПУ // Слово Просвіти. – 2003. – № 47. – 19-25 листопада.

10. Особистий архів автора.
11. Івницький М. Вказ. праця.
12. Щербатюк В. Вказ. праця.
13. ЧОДА, ф. 79, оп. 1, спр. 66, арк. 28-33.
14. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6276, арк 2.
15. Шаповал Ю. Політичне керівництво УРСР і Кремль у 1932–1933 рр. // Слово Просвіти. – 2003. – № 47. – 19-25 листопада.
16. Івницький М. Вказ. праця.
17. ДАКО, ф. Р.-354, оп. 1, спр. 25, арк. 16.
18. Див. Звіт Лисянського райвиконкому перед виборцями у звітну кампанію 1934-1935 рр. // Ударник Лисянщини. – 1934. – № 129. – 25 листопада.
19. Голодовка: 1932-1933 на Переяславщині. Свідчення. – Київ-Нью-Йорк, 2000. – С. 37.
20. Артіль «Хлібороб» в лещатах знеосібки // Ударник Лисянщини. – 1932. – № 38. – 14 березня.
21. У Верещаках саботують сівбу // Там само. – 1933. – № 49. – 28 травня.
22. За розкрадання хліба до бупру // Там само. – 1932. – № 70. – 27 серпня.
23. Куркулів Гонтаренка та Гордієнка за зрив хлібозаготівлі покарано // Там само. – 1932. – № 108. – 27 грудня.
24. Особистий архів автора.

❑

Василь Марченко
Петро Саноцький

Мертві 1933 і голодної весни 1947 років

(Скорочено)

Вступ

Відомий російський письменник-публіцист П. Берлін у дуже цікавій статті – «Во что Сталин обошелся России», пише: «Голод 1932-1933 рр. треба називати голодом імени Сталіна, бо він, Сталін, був його ініціятором і організатором. Проте ця організація голоду була не тільки наслідком «всієї аґрарної політики Сталіна», не тільки випливала із всієї Сталінської «системи фінансової та економічної політики», як він, П. Берлін, це твердить. Організація голоду в першу чергу була наслідком національної Сталінської політики, веденої з імперіялістичних позицій Москви.

Голод 1932-1933 рр. був пляново підготований і здійснений в цілковито задовільних природніх умовах, і що основна мета йоро запровадження (як і дикунські перед тим методи «розкуркулювання») була – терор і помста непокірному українському народові, що, як той біблійний Самсон, відчув у собі силу і почав трусити підвалини російської тюрми народів.

1932-1933 рр. були добою найгострішої сутички українських сил з силами російського імперіялізму.

Большевицькій російській імперії потрібна була колонія, а не самостійна Україна. Історія революції показала, що доки існує українська нація, завжди, при кожному послабленні й занепаді Російської імперії, вставатиме перед нею розріст українського національного визволення, відокремлення України в незалежну державу. А це означає – цілковитий розвал Російської імперії і визволення всіх народів, поневолених Росією. Щоб винищити українську націю, підтяти українські сили в корені, і був організований голод – всеохоплюючий терор і тотальне народовбивство в Україні. Ворог не зламав України духово, а тому й удався він до того, щоб зламати її фізично, вдався до такого хижого, звірячого засобу як застосування організованого масового голоду…

«Десятки тисяч напівбожевільних від голоду матерів, добравшися до міста, підкидали своїх дітей, лишали їх просто на вулицях, громадських вбиральнях, скрізь. Ці нещасні матері, що вже ніколи не побачать своїх дітей, думали в такий спосіб спасти їх від неминучої смерти.

Щоранку в Києві, Харкові, Одесі можна було бачити сотні голодних посинілих і майже прозорих від виголодження дитячих істот, напівголих або в сморідному дранті, які забирала міліція та відводила до дитячих бу-

динків. Там більшість цих дітей померла, а решту, що не знали потім ні роду, ні племени – комуністи виховали відданих партії Леніна-Сталіна большевиків», – згадує Очевидець.

1946-1947 рр. – голод, як наслідок пограбування селянства комуністами. Померло кілька сот тисяч українців. Голод був послаблений підтримкою, яку західні українці («бандерівці») надавали своїм східним братам. Під час фашистської окупації українські селяни з голоду не помирали, незважаючи на військові побори та воєнну руїну.

Масове вимирання в 1932-1933 і в 1947 рр. це наслідки одного і того ж: різноманітних терористичних заходів Московської окупаційної влади, все це лежить на совісті Московського Політбюра на чолі з Сталіном.

Мертві села голодної весни 1933 року

В 1932 році Очевидцеві виповнилось 9 років і мабуть через те дитяча пам'ять в деталях запам'ятала ті події, які відбувались в той час.

Голодівка 1933 року не виникла просто так стихійно, їй передували роки перебудови на селі від одноосібного життя до колективного.

Колективізація, згідно постанови XVI з'їзду КПСС, повинна була проводитись на добровільній основі, але фактично вона проводилась примусовими засобами.

Політвідділи, які було створено для проведення колективізації, в основному складалися не з місцевих жителів, а з присланих з міст, причому переважно з Росії, які агітували про щасливе майбутнє в колективнім господарстві.

«Ви уявіть собі, – говорили вони, – скільки обніжків, скільки доріг між одноосібними клаптиками землі, а це ж все перетвориться в родючі землі».

Але люди не вірили агітації, не хотіли добровільно записуватись в колгоспи, вони тягнулися до свого клаптика землі, який годував їх, їхніх батьків, дідів, прадідів, споконвіку. На добровільній основі вступали тільки ті, які відмовлялись від землі при її розподілі, не любили працювати біля землі, вважали за краще працювати на поденній роботі.

Господарів, які противились добровільному об'єднанню землі, обкладали непосильними податками в такім розмірі, що якби продав все те, що вродило на тій ниві і саму ниву з худобою та інвентарем, то не вистачило б виплатити податок. Людям не було куди подітись, тому змушені були проти своєї волі вступати до ніким небаченого і ніколи нечуваного колективного господарства.

... Для скорішої колективізації створювались вербовочні бригади, яким доводився плян колективізації, тому вони з одноосібниками намагалися покінчити якнайшвидше.

Під кінець 1930 року в Україні майже не існувало одноосібних господарств. Землю об'єднали, а бази для обробітку землі не існувало, ті ж са-

мі однолемешні плуги, борони, вози, сани, все те, що добровільно-примусово було здано до колективного господарства.

Не вистачало тяглової сили, адже не кожний селянин, вступаючи до колгоспу, мав коней. Та й не вистачало приміщень: конюшень, корівень, свинарників, де можна було держати і розводити поголів'я тварин. Землю в основному обробляли вручну, поля запускались, проростали бур'янами, пирієм, молочайкою, осотом і др., тому врожайність з кожним роком знижувалась, а хлібозаготівля, навпаки, збільшувалась.

До колективізації хлібозаготівля в Союзі становила 10,5 млн. тон. В 1931-1932 роках СССР збільшив свій експорт зерна до 11,5 млн. тон, тому з колгоспів викачувалось все, що можна було.

Настала тяжка осінь 1932 року. Український колгоспник, працюючи від зорі до зорі на колгоспній нині, не одержав за свій труд ніякої оплати, тільки в деяких колгоспах було видано по 25-50 гр. на трудодень.

Не вистачало фуражу, щоправда, корів, свиней уже майже не було, їх поїли ще при комунах, а от коні перебували в стані голодного пайка, їх годували одною соломою, зате працювали ними вдень і вночі. Такого непосильного навантаження коні не витримували, почався масовий падіж коней. Тварини здихали всюди – в конюшнях, в упряжці, на пасовищі.

Тварини, які з осені були трохи міцніші і якось перезимували, весною з початком польових і огородніх робіт виздихали до ноги.

Ця тривожна осінь 1932 року застала і людей не в кращому стані. Поголовна більшість людей перебувала вже без хліба.

Той заробіток, який одержали колгоспники по 25-50 гр. на трудодень, посіяли на городах озимину, були й такі, що не витримували спокуси голоду і все, що було в їх розпорядженні, поїли і тільки ті, які були дуже економні, підсилювались баландою раз на добу, ще могли придержати надалі якусь мірку зерна. Одна сім'я, на прізвище Радченко, по вуличному їх прозивали Голиками (від слова голий), нараховувала в своєму складі 10 чоловік. В цієї великої сімейки вже осінню 1932 року зовсім не було що їсти, а тому вони змушені були відшукувати здохлих коней по ровах, відрубувати великі куски здохлятини і споживати, таким чином продовжувати своє існування.

Одного разу зайшов до Очевидця молодший член цієї сім'ї, 15-ти річний хлопець Степан. Зайшовши до хати, попросив дозволу напитися води.

«Що ж це ти таке наївся, що аж води захотів», – запитала мати Очевидця.

«А ми з сестрою Палажкою принесли стегна здохлих коней. Сестра нашпигувала куски м'яса часником, протушила в печі, таке добре м'ясо», – відповів Степан. Мати Очевидця саме пекла млинці, вигляд яких був спокусливий. «Де ж це ви муки взяли?» – запитав Степан. «Ні, Стьопо, млинці в нас не з муки, а з мишію», – відповіла мати Очевидця і подала Степанові млинець. «Ну то як?», – запитала, коли той закінчив їсти. «Добрі, тільки дуже гіркі», – відповів хлопець. Росте мишій (мишейка)

між зерновими культурами на погано оброблених полях, коли перепустить культуру зернових на віялку, насіння мишію відвівається. Ці відвійки мололи на мишійову муку, з якої пекли млинці.

Не допомогло багатодітній сім'ї Радченко і м'ясо здохлих коней. Вісім душ із десяти померли з голоду, в тому числі і п'ятнадцятирічний хлопець Степан. Не дивлячись на те, що хліба в колгоспах люди за свій труд не одержали, а весь хліб був зданий в хлібозаготівлю, плян хлібозаготівлі не був виконаний. За невиконання такого важливого завдання як здача хліба державі до Москви був викликаний голова Раднаркому України Влас Якович Чубар, у якого відбулася серйозна розмова з генсеком Сталіном. На магнітофонну плівку розмова двох лідерів не була записана. Але в народі, в той час, коли В. Чубар повернувся з Москви, ходили приблизно такі чутки.

Сталін: «Почему не выполнен план хлебопоставки?».

Чубар: «Все, что можна было заготовить и сдать, заготовлено и сдано государству. Украина не в состоянии сдать больше хлеба потому, что план хлебопоставки завышенный, фактическая урожайность ниже доведенного плана».

Сталін: «Вранье! Хлеб на Украине есть, его только надо уметь взять. Да будет вам известно, тов. Чубарь, что украинские кулаки закопали весь хлеб в землю. Каждый кулак скажет: Если я не дурак, так лучше понадежнее спрячу свой хлеб, почему это я должен сдавать его государству за безценок, ведь я могу продать мой хлеб на базаре в тридорого».

Чубарь: «Украина не дойная корова, что выдоил и опять молоко прибывает. Да и молоко не будет прибывать, если часто доить».

Сталин: «Вы даете себе отчет в том, о чем говорите. Одумайтесь, Чубарь, иначе…».

Не закінчивши своєї думки, Сталін, не прощаючись, направився до виходу, даючи зрозуміти, що розмова скінчилася.

В січні 1933 року було усунено Власа Чубаря. В цьому ж місяці в Україну прибув посланий Сталіном на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У П. П. Постишев, який привіз із собою адмінапарат, а також привіз із ЧК Всеволода Балицько із 112 тис. військ ГПУ.

Він усунув Скрипника і організував арешти багатьох українських діячів. Сталін пізніше знищив і Постишева, щоб відмежуватись від історичної злочинности. А поки, щоб вислужитись, Постишев сумлінно почав виконувати інструктаж Сталіна. Після заміни більше 230 чоловік апарату місцевих керівників, Постишев терміново приступив виконувати плян хлібозаготівлі.

З активістів-комуністів і комсомольців були створені комісії під керівництвом членів апарату, привезених з Москви. Така комісія заходила в кожний двір нещасного колгоспника і вимітала все підряд, що потрапляло під руки. Забирали до єдиного зерняти, до останньої картоплини. Чле-

ни цих комісій були озброєні спеціяльними металевими щупами, якими штурхали в купу соломи, гною, перестукували землю в садку, на городі, чи не закопаний десь хліб, перевіряли все на горищі, в хаті, навіть в селянських печах і грубах.

… Без засобів на існування уже взимку 1932 року люди змушені були відшукувати в себе на горищах качани кукурудзи без зерна, які збереглись випадково з попередніх років, просяну лубку, лузку, гречку, яка була колись кормом для курей, качок.

В кращім стані опинились ті, в яких з тієї чи іншої випадковости залишились не викінчені шкури: корів, коней, овець, кролів, зайців. Таку шкуру обсмалювали, шкребли, мили, випарювали, потім різали на куски – варили і споживали.

Коли все це було спожито, бралися за кожухи, чоботи, черевики, ремінні паски. Були й такі сім'ї, в яких і такого наїдку не було, тому вже взимку 1933 року були неодинокі випадки голодної смерти.

Прийшла весна весела, щедра, мила, промінням сіяла, сипала квітки, а в Україні творилось щось незбагненно страшне, виснажені до ізнемоги люди шукали порятунку. Поки не розпустилося листя на деревах, варили гілки вишні, сливи, смородини, малини, густо присолювали сіллю і пили такий навар. Насолювали для того, щоб угамувати спрагу жагучого голоду. Після такого напою хотілося вже не їсти, а пити.

Весна набирала свої права, розтав сніг, потекли струмки, запарувала земля, появилось листя на садових деревах, ожила зелень: кропива, лобода, бугила, в лузі можна було накопати коріння рогози, горобинцю в чагарниках, збирали дубові жолуді, з яких пекли хліб.

Всі ці злами рвали, кришили, як кришать свиням, варили і їли як суп або борщ. Корінь рогози і горобинцю білий-білий як молоко, його сушили, товкли в ступках, виходила біла мука, з якої пекли млинці, терпкі, солодкуваті на смак.

Ті, які жили неподалік від річок, ставків, їли черепах, жаб, равликів, але всі ці делікатеси не змогли врятувати людей від голодної смерти.

Не дивлячись на те, що поголовна більшість людей були безмірно голодні і виснажені, серед них знаходилося багато таких, які, ризикуючи життям, зекономили і посадили по 2-4 сотих картоплі, хоч і садили тільки дрібненьку, лушпайки з картоплі. В сім'ї кажуть не без виродка, одні економили та садили, а другі серед ночі вигрібали ту посаджену картоплю і споживали. Велику перевагу в продовженні свого існування мали ті сім'ї, в яких в минулому році на городі була посаджена картопля – не через те, що мали в достатку картоплі до їжі. Більшу картоплю ще з осені забрали в заготівлю. Справа в тому, що при копанні городу викопувалась мерзла картопля, яка випадково залишалась в землі не викопаною з осені. Вона мала білий колір, а коли висихала – ставала ще білішою, розтовкувалась на порошок, на подобі крохмальної муки, але її ніхто не сушив, зразу, як

тільки назбирувався горщик, полоскали, очищали від плівки, розминали ложкою і пекли млинці, які вважалися незрівнянно смачною стравою.

Мати Очевидця була дуже бережлива, навіть мерзлу картоплю намагалася розтягнути якнайдовше. Бувало зранку нічого не ївши, всією сім'єю йшли копати город, щоб назбирати мерзлої картоплі, а назбиравши десь об 11 годині мати йшла готовити обід. Варила збір різних бур'янів з листям фруктових дерев, засмачувала ложкою кукурудзяної муки, клуночок якої ховали від дітей, щоб не поїли, пекла млинці з мерзлої картоплі.

Час обіду назначався на 12 годину. Відчуваючи, що обід повинен бути уже готовим, дітлахи кидали лопати, бігли в хату і кричали їсти. Мати як могла відмовляла їх, щоб якось дотягнути до 12 години, адже наступна їда повинна бути тільки через 7 годин, тобто о 19 годині. Навіть коли до 12 години залишалось 15 хв., вона намагалась дочекатись назначеного часу.

В сім'ї Очевидця був настінний маятниковий годинник, який наводився по сонцю. Оці 15-20 хвилин очікування були найбільш тяжкими. Старший братик Петро, якому було вже 15 років, завжди підтримував матір, він ставав на стілець перед годинником і відраховував кожну хвилину. Він говорив – братики, наберіться терпіння, ще залишилось 18 хвилин, 15 – 10 – 5, можна починати. Мати насипала зварений бур'ян і давала по млинцю з мерзлої картоплі.

Пообідавши – знову йшли гуртом копати город, а саме головне – назбирати мерзлої картоплі.

... Почався третій місяць весни 1933 року. Красень травень, який уквітчав себе не тільки буйною рослинністю, а масовим вмиранням голодуючих.

Матері, після тяжкої праці в колгоспі за кварту шліхти, йшли в ясла за своїми дітьми, але не кожна мати заставала свою дитину живою.

Почався масовий мор, голодна смерть косила всіх і всюди підряд і старих, і малих, не дивлячись на вік.

До матері Очевидця прийшла сусідка на ім'я Федора, яка мала четверо дітей. «Софійко, – сказала вона, – ти знаєш чого я прийшла?». «Скажеш», – відповіла та.

«Оце так наплакалась, – продовжувала Федора, – як подумаю, що я робитиму як мої діти помруть, а твої залишуться жити, я заподію собі смерть, коли не вмру першою від них з голоду».

Вона далі розповідала, як щойно побувала в сусідки Христі Шевченко, в якої за минулу добу вмерло з голоду три дорослих сини: Андрій, Іван і Степан, але їх ніхто не збирається ховати. Христя ніби не при своєму розумі, не тільки не плаче, а навпаки, сміється. Як же це воно так, невже їй не шкода, мабуть, мозок висох.

«Ой горенько наше», – плакали обидві жінки. Звідкіль же це лихо, невже все від Бога, та ще більше заридали, а дітоньки, почувши їх плач, ще не розуміючи нічого, та й собі заголосили на всю хату.

Наплакавшись і трохи заспокоївшись Федора продовжувала – «ще в Голіків умерло два дорослих сини Федось і Микита, та й старий і стара вже нікудишні, не встають», – вона перерахувала всіх односельчан, хто вже на цей час віддав Богу душу. Тепер уже, мабуть, черга нам і нашим дітям.

… Для перевірки постанови про знищення українського народу голодом приїздили з Москви вірні соратники Сталіна: Молотов, Мікоян, Каганович, Мануїльський, які побували в різних містах і селах України і своїми очима бачили, що робилось.

В містечку Кагарлик на Київщині, в одному із колгоспів люди на їх очах хватали щойно привезений жом і їли. Один з цих високих урядових чиновників сказав – «что это такое, жом воруют, немедленно поставить охрану». Ніхто не хотів умирати, люди боролись за життя як хто міг. В кого не було дітей і ще могли якось ворушитись, виїзджали за межі України і таким чином врятовувались. Інші йшли до лікарні, жалілись лікарям, що ослабли, немає сили не тільки працювати, а й ходити, надіючись при цьому, що лікар зможе виписати рецепт, по якому влада видаватиме хліб, але лікарі такого права не мали, вони й самі були такі ж нужденні, як і простий колгоспник.

Здавалося б, що при такому загальному для всіх горі люди повинні бути просто людьми до кінця своїх днів, але це не так. Є люди, а є нелюди. Одні вели чесний образ життя до смерти, а другі йшли на злочинний шлях, щоб врятувати своє життя, займалися крадіжками, убивали і, що саме недостойне імені людського, ставали людоїдами, причому це були непоодинокі випадки і не в одному селі чи місті.

Одні людоїди займалися цією чорною справою в одиночку, другі діяли спільно бандами. Лише за станом на 15 квітня 1933 року за даними ГПУ було понад 2000 випадків людоїдства.

… Настав червень місяць 1933 року. Голодна смерть все твердішою ногою вповзала на землю України.

Проходили часті зливні дощі, які сприяли не тільки швидкому ростові бур'янів, а й більшій смертності, боротися з якими не було кому, тому села так заросли бур'янами, що не видно було ні стежок, ні доріг, тільки солом'яні дахи хат чорніли. Серед цих непрохідних нетрів бур'янів люди ходили мов привиди, одні безмірно висохлі, другі опухлі як колоди, шкіра не витримувала, тріскалась, а з тріщин просочувалась лімпфа. Всюди було тихо, не гавкали собаки, не кукурікали півні, ніхто не співав, навіть не розмовляв, не вистачало сили, щоб сказати слово, падали від дощу і вітру і вмирали. Мертвих можна було бачити скрізь, на дорогах, стежках, в хатах, в полі, тобто всюди, де кого застала голодна смерть. Вмирали по одній душі з сім'ї і по декілька, цілими сім'ями, а також вимирали повністю села. Для поховання незліченних жертв голоду були призначені гробомогильщики з повозками, які за цю роботу одержували по два фунти хліба на добу. Гробомогильщики підбирали людські трупи всюди, і тих,

які лежали просто неба і тих, що померли в своїх хатах, і відвозили на кладовище, де були раніше приготовлені так звані братські ями.

… Не обійшло стороною і рідню Очевидця. Його тітка (батькова сестра) з чоловіком та п'ятьма дітьми різного віку померли всі до єдиного. Мати ходила пухла, ноги були як колоди, на шкірі утворились тріщини, з яких просочувалась рідина.

Пухлина завжди була предвісником близької смерти. Батько два рази помирав і кожного разу його висаджували на піч, в якій терміново розпалювали бур'ян, розігрівали, відтирали, напували теплим наваром з листя вишні і таким чином спасали. Случись приступ голодної смерти в полі чи в дорозі, смерть настала відразу.

Сам Очевидець висох на кістку, не згиналась ноги, важко було ходити. В один із таких смертних днів пішов за село шукати бучилу, це такий бур'ян, який тоді їли, дуже смердючий, але солодкуватий на смак. Якщо бучилу зрізати з двох кінців ножем, вона матиме форму трубки, тобто всередині порожня. З цієї трубки необхідно здерти шкіру і бучила готова до вживання. В пошуках бучили забрів аж на цвинтар. Те, що він там побачив, неможливо ні збагнути, ні описати. Перед ним чорніла величезна яма, біля якої лежали люди.

Спочатку він подумав, що то люди мертві і хотів уже повертати назад, але, глянувши ще раз, побачив як один з лежачих почав підводитись, але знову падав і падав. Злякавшись, кинувся тікати, а коли оглянувся, побачив як той, що підводився, махав рукою, запрошуючи підійти ближче.

Зупинившись і подумавши, з острахом попрямував до ями. Коли ж нарешті підійшов ближче, побачив, що всі люди, крім одного, були живі, вони лежали біля самісінької ями. Той, що махав рукою, вже сидів, це був дядько років 35-ти, він відразу почав прохати хліба, а за ним і ті, які зовсім не підводились, тихо, майже пошепки повторювали: «хліба, хліба, хліба». Серед лежачих були чоловіки й жінки. «Люди? – звернувся він до них, – де ж я вам візьму хліба, сам шукаю бучилу». Всі, хто був живий, зашепотіли: «бучилу, бучилу, бучилу».

… Під кінець червня більша половина односельців в кожному селі вимерла. Багато хатів, в яких ще недавно мешкали люди, стали пустками з вибитими вікнами, відчиненими дверима. Страшно було пройти таким селом вночі, а ще страшніше було попасти в ті села, де люди вимерли повністю і ні однієї живої душі не залишилось, а якщо хто якимось чудом залишився ще живим і міг ходити, той тікав із села світ за очі. І не було кому ховати. Село стало мертвим.

Моторошто становилось тому, хто не знав про незвичайні події і випадково потрапляв у мертве село, де на кожному кроці можна було наткнутися на мертвого. Трупи валялись всюди по хатах, на дорогах, полях, де кого застала голодна смерть. Вороння зліталось з усіх кінців і клювало висохлих на кістку мерців, мухи роями кружляли над ними. Навколо

стояв сморід від розкладених трупів, ніби в селах лютувала середньовічна чума, або їх затоптала татарська орда.

Живі села перетворились в мертві, хати, в яких недавно вирувало людське життя, зробились пустками, подібними на людський череп з вишкіреними зубами. В пустках поселились нічні птиці, сови і сичі, які в нічний час дико скиглили, вилітаючи і влітаючи через вибиті вікна й двері, ніби оплакуючи тих, хто вмер безславно страшною голодною смертю.

Другий літній місяць липень 1933 року був багато тепліший від свого попередника червня, більше ясних сонячних днів, які сприяли швидшому достиганню врожаю. «Що робити», – говорили люди, які залишились в живих, які зовсім не спроможні були що-небудь вигадати, щоб врятувати своє життя до нового врожаю. В один із першої десятки липневих днів Очевидець заходить в хату і застає свою матінку тяжко ридаючою. «Чого Ви плачете, мамо?», – запитав він. «Як же мені не плакати, коли до врожаю залишилось 10, саме більше 15 днів, а я відчуваю, що мабуть цими днями вмру, бо зовсім нездужаю, не те що робити, а й жити. Ти подивись на мене, то були тільки ноги пухлі, а це вже руки й обличчя, все тіло. Я думала, що може якось дотягну вас до нового врожаю, але бачу, що ні, як я вмру, то й ви всі повмираєте і нікого з вас живими не залишиться. Себе мені не жаль, а вас, маленьких, дуже шкода. Саме тепер найбільше вмирає людей, могильщики не встигають вивозити всіх на цвинтар».

І вона знову гірко-гірко заплакала.

«Ні, не вмрете, мамо, дочекаємось того врожаю. Хто плаче, той ще розум має, а вмирають ті, хто сміється, в кого мозок висихає», – вмовляв він як міг свою неньку, витираючи їй сльози.

«Ви нічого не знаєте, мамо, зацвіла вже біла акація, липа. Я зараз побіжу, принесу квіток білої акації й липи, будемо варити з них борщ, їсти сирими і всі виживемо».

Мати перестала плакати, навіть чуть посміхнулась. «– І який же ти в мене розумний, сину», – сказала вона.

Очевидець, висохлий мов опеньок засушений, на ньому залишились тільки одні кістки й шкіра, погас дитячий запал, ледве переставляв ноги. Але після розмови з матінкою звідкілясь появилась енергія, він миттю вискочив з хати, направився за городи, де росла біла акація й липа. Дорогою зустрів саршого братика Петра, який вів з ясел найменших братиків Миколку й Саву і вони всі четверо направились до пишно розцвілих білим килимом дерев.

Рвали пахучі медом білі квіти і їли до тих пір, поки наїлись. І які ж солодкі, прицмокуючи, говорили вони, радуючись новій їжі. Підкріпившись, продовжували рвати, поки не був повний мішок.

Мати дуже зраділа цьому лакомству, яке могло продовжити існування сім'ї на декілька днів. Особливо придатні для їжі були квітки акації, з яких пекли навіть млинці. Квітки липи наполовину з квітками акації при-

датні були тільки на чай. Вже половіли жита, а люди вмирали так же масово як і раніше, не дочекавшись всього декілька днів до нового врожаю. Минали дні, приближалась середина липня, наливались колоски жита, того жита, яке з давніх давен на Україні давало людям життя.

Саме слово жито в давні часи виникло від слова життя. І ось це славне зерно – життя вже появилось в колосках ніжної молочної стиглости, воно ще як тісто розминалось в пальцях, а його вже патрошили, зрізували серпом, колоски виминали і їли просто сирим, або варили з нього зупу чи кашу.

Час спасіння настав, але не для всіх. Ті, хто не керувався здоровим глуздом, хто піддався звабливому апетитові, хто не стримався від спокуси наїстися теплого запашного хліба, на жаль, дочекавшись порятунку, прискорили свою смерть. Їхня жадоба погубила їх. Всі, хто залишився живий, жали ще зовсім зелене жито, сушили в гарячих печах, виминали руками, мололи в жорнах на муку і пекли хліб.

Здавалося б, хіба можна втриматись від спокуси голоду, коли в хаті є гарячі запашні перепічки нового врожаю, яких не коштувала сім'я цілий рік. Але одні розуміли становище і утримувались від спокуси наїстись, інші підкорились звабливому апетитові, вони їли його, посипаючи сіллю ще гарячим і не могли наїстись, відчували, що шлунок переповнений, а їсти всерівно хотілось і хотілось. Наївшись вдоволь хліба, така сім'я в страшних муках помирала.

Боляче згадувати, що вже з хлібом в хаті продовжували помирати по одному і цілими сім'ями. Ці тривожні новини з швидкістю блискавки рознеслись серед живих ще людей і лише тоді люди зрозуміли як потрібно себе вести, щоб хліб став порятунком, а не супутником смерти.

Сім'я Очевидця врятувалась від голодної смерти, дякуючи його матері Софії Ярошевній, яка хоч і була неписьменна, а правильно розуміла як потрібно було поступати, щоб врятувати себе і свою сім'ю від голодної смерти, не маючи ніяких засобів для існування.

... Хліб напекли лише тоді, коли жито достигло повністю. Вживали його після додаткової підсушки, невеликими порціями, з кожним наступним днем збільшуючи норму. Таким чином вся сім'я Очевидця, перенісши страшний голод, врятувалась від голодної смерти.

Те, що діялось в Україні, не стихійне лихо, не випадковість, в якому небудь одному селі, районі чи області. Ця трагедія охопила всю Україну.

... Ми не маємо точних відомостей, яка саме кількість людей у селах померла від голоду в 1932-1933 роках. З розмов тих далеких часів відомо лише дещицю: с. Велико-Половецьке – померло 2800 з числа 5000 осіб, с. Шамраївка – 300 із 5000 осіб, с. Пологи Васильківського району – 798 із 1600 осіб, с. Рижевка Уманського р-ну – 3000 із 5000 осіб, у с. Тарган Володарського району померло з голоду 350 осіб. Це села Київської области.

У с. Вербівка Черкаської области – 754 із 3018 осіб, у с. Зелена Діброва Черкаської области померло з голоду 75 відсотків жителів і т. д.

Солонянський район Дніпропетровська область. Наявна чисельність 88 тисяч, померло 35 тисяч чоловік.

Не маємо також повних відомостей про ті села, жителі яких вимерли повністю і жодної живої душі не залишилося. З розповідей очевидців того часу такими селами були с. Холча Кагарликського району Київської області: (після 1934 року воно було двічі переіменоване). Села Битяги, Чернеччина, Сморщина, Олешня Полтавської області, Товста, Чеснівка, Писарівка, Босівка Черкаської області, Благодатне Повганського району Харківської області, Гаврилівка Межлівського та Олександрівка Чатлинського районів Дніпропетровської області, Хухля Охтирського району і Мурафа, що на Богодухівщині.

Можна подумати, що в державних діячів не було можливости врятувати людей від голодної смерти. Безліч зерносховищ були перевантажені забраним в людей зерном. Зберігалося воно нерідко просто неба, накрите лише брезентами, де гнило під дощами. Його не встигали відправляти за кордон.

Ось що розповідає житель с. Липовий Ріг Миронівського району Київської области Бондар Петро Федорович, 1926 року народження.

В нашій сім'ї загинуло від голоду четверо дітей: братик Михайлик і дві сестрички, Ганя 4 роки та Катя 6 місяців. А четверта Марія померла від голоду в 1947 році. Мій рідний дядько, Бондар Василь Олексійович, працював в 1933 році директором заготзерно в с. Ходорів, яке в той час відносилось до Ржищевського, нині Миронівського р-ну. Заготзерно знаходилось на високім березі Славутича Дніпра. Через спецпристрій по трубах зерно завантажувалось в річні кораблі і баржі для відправки за кордон. Склади були перевантажені забраним в людей навколишніх сіл зерном. Комісією з Києва було замічено зерновий кліщ (довгоносик). Високе начальство зобов'язало директора темної ночі спустити все зерно у води Дніпра. А щоб приховати скоєний злочин, директора Бондара Василя Олексійовича, завідуючого складом, і головного бухгалтера було розстріляно. Знищеним зерном можна було б врятувати від голодної смерти мешканців усієї Київської області.

Знаючи про голод в Україні, закордонні вантажники відмовлялись розвантажувати прибуле з СССР зерно.

У Польщі, Канаді та інших країнах організовувалась поміч голодуючим. Українські села Польщі, на чолі з Андрієм Шептицьким, главою греко-католицької церкви, та кардиналом Унітером запропонували допомогу збіжжям і грішми. Але П. Постишев, повідомивши Москву, від допомоги відмовився. Він цинічно заявив: «Ніякого голоду на Україні немає, український колгоспник живе заможно».

Як видно із вище сказаного, при наявності хліба, в могилу полягло понад 10 млн. жителів України. Таку ж цифру наводять дослідники зарубіжних країн. Займався проблемою голоду в Україні і назвав в своїх мемуарах цифру 10 млн. прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчіль.

Такого масового знищення людей голодом не знає історія людства. Давно це було. Жоден народ у світі не зазнав таких знущань, яких зазнав український народ. За 70 років існування УССР український народ випив повну чашу концтабірного соціялізму. Українські національні втрати в XX ст. неймовірні, вони сягають понад 50 млн. чоловік – розстріляних, замордованих, знищених війнами та голодоморами, численними депортаціями. Це те, що втрачає величезний народ упродовж багатьох-багатьох століть.

Голодна весна 1947 року

Минуло ще 14 років. Відгриміла найжорстокіша в історії людства війна 1941-1945 рр., яка смерчем пронеслась в два кінці по землі українській, зносячи все на своєму шляху. Настав довгожданий мир.

Здавалося, минули всі ті страждання і муки, натерпілись, все пережите кануло в вічність і більше не повернеться.

Раділи люди, що лихо минуло, – казали, – аби мир був, то життя з кожним роком становитиметься все кращим і кращим. Нікому і в голову не могло прийти, що підступно наближається новий голод 1947 року.

Знову почались неймовірні страждання українського народу, знову, як і в 1932 році, люди, які працювали в колгоспі від зорі до зорі осінню 1946 року, не одержали ніякої оплати. Знову народ, який вклав все, що міг в справу загальної перемоги над ворогом, залишено без засобів на існування. В розпорядженні людей лишилось тільки те, що вродило на мізерних клаптиках городів, та й городи оподатковувались непосильними податками, потрібно було здавати в заготівлю зерно, картоплю та інші городні культури. Оподатковувались неймовірно великими сумами садки по 100 крб. за кожне дерево, бджільництво – 100 крб. за вулик, шкури.

Податки були настільки непосильними, що колгоспники змушені були вирубувати садки, отруювати бджіл.

Господарював на Україні в 1947 році М. С. Хрущов – був першим секретарем ЦК КПУ.

Не дивлячись на те, хто керував українським народом, всі дбали лише про те, щоб не впасти в немилість перед «його величністю» Сталіном, всі визискували народ до крайности, доводили до голоду.

Почалась боротьба за виживання. Ще добре була пам'ятна весна 1933 року, тому люди, які пережили ту голодну смертельну весну, навчились як економно потрібно споживати те, що залишилось в їхньому розпорядженні, їли один, рідко два рази на день, по трішечки, аби продовжити своє існування. Але як би хто не економив, всерівно вже на весну 1947 року люди залишились без засобів існування. Особливо тяжке становище склалось для хліборобів, головної категорії нашого суспільства, тієї категорії, без якої неможливе взагалі життя всіх інших верств населення. Знову люди зробились немічними, ходили мов ті привиди, одні висохлі ніби скелети, обтягнуті шкірою, другі опухлі як колоди.

Міське населення одержувало свої мізерні пайки по карточках, а хліборобові карточок не давали, для чого йому карточка, адже він хлібороб, в нього хліб повинен бути.

Припустимо, що хліборобам видали карточки, але всерівно вони не могли б купувати хліба, тому що в колгоспників не було грошей, адже вони за свій труд не одержали ніякої оплати. Ходили на поле після жнив збирати колоски, але звідти їх гонили геть, хоч за цей труд винагорода була мізерна. Адже, щоб найти колосок, потрібно було пройти навколо себе не малі гони. Знову як і в пам'ятну весну 1933 року почали споживати хліб з дубових жолудів, лупки всіляких відвійків, їли корінь рогози, горобинцю, кропиву, лободу, картоплиння, квітки білої акації та інші. Щоб чимось засмажувати ці бур'яни змушені були йти на скиртовище перетрушувати, перевіювати осталу з минулого року прілу трину (перем'ята солома з відходами полови), де можна було навіяти за день до одного кілограма такого ж прілого зерна. Але всіма цими зусиллями врятувати життя від голодної смерти було неможливо.

Вже зимою 1947 року появились непоодинокі випадки загибелі людей від голоду, а весною смертність людей від голоду ще збільшилася. Знаючи з досвіду весни 1933 року, що поміч не надійде ні від кого, що потрібно спасати себе самому, тому ті, хто міг ще якось рухатись, в пошуках порятунку виїзджали за межі України. Їхали в різні кінці Союзу, хто на схід, а хто на захід. Залізна дорога була настільки перевантажена пасажирами, що були переповнені не тільки пасажирські, але й товарні поїзди. Та частина населення, яка мала якусь копійку щоб купити залізничний квиток, вистоювала по декілька діб в черзі, зате їхала у вагонах, а ті, які не мали ні копійки, їхали на дахах, буферах вагонів. Вільного місця неможливо було знайти не тільки в середині вагонів, а й зверху на дахах пасажирських і товарних вагонів.

Українські селяни, які віками мешкали на одному місці, багато з яких навіть рідко бували в сусідньому селі, тепер перейшли на кочовий спосіб життя.

... Переважна більшість селян їхали в Західну Україну, де колективізація тільки починалась, де хлібороб сам розпоряджався тим, що приробив, тому мав для себе, а мішок зерна міг продати іншим.

Населенню Східної України не було другого вибору як забирати своє яке в кого було барахло, їхати до західних братів українців і промінювати на хліб, картоплю, чи другі їстивні продукти. Шукали порятунку в західно-українських землях не тільки сільські жителі, їхали туди і міщани, бо того мізерного пайка, який одержували по карточках, не вистачало, щоб врятувати життя всіх членів своєї сім'ї. Особливо дошкульно було багатодітним, старим-немічним і тим, хто з тої чи іншої причини не працював. Переважна більшість приїзджаючих в Західну Україну були такі, які не мали ні грошей, ні барахла, тому змушені були найматись до госпо-

дарів за плату натурою: зерном, мукою, крупою, чи іншими продуктами. Заробивши, скільки могли понести на собі, везли голодуючим сім'ям і знову повертались назад працювати далі. Так повторювали по декілька разів, поки не настав новий урожай в себе вдома.

Всі ті, хто не міг промишляти з тієї чи іншої причини, незалежно від віку, відправлялись до своїх родичів, які переселились в потойбічне життя в трагічному 1933 році.

Безпомилково можна сказати, що в голодну весну 1947 року не полягло в братські могили від голодної смерти такої величезної кількости людей як в 1933 році, тому що західноукраїнські брати ще мали в своєму розпорядженні хліб і хоч за плату чи працю, але відпускали його голодуючим східним українцям.

Примітка:

Розповідь Очевидця – Василя Марченка про голод 1933-1947 років була написана ще 1949 року.

Батько Очевидця – Михайло Павлович, чудом залишившись живим в голодну весну 1933 року, став жертвою голоду 1947 року. Він був неписьменний, але добре розумівся в політиці та історії свого народу. Коли скінчився голод 1933 року, він заказував своєму синові, малому Очевидцю, записувати все те, що було відомо йому за голод 1933 року і син записував. «Прийде час, – говорив він, – і все те, що діялось в 1933 році, можна буде вільно, без боязні розповісти людям».

Батько Очевидця, після того як закінчився голод, був у складі бригад, які направлялися в мертві села для поховання безчисленних трупів. З вуст батька записано ті села, в яких люди вимерли повністю і ні єдиної душі не залишилось у 1934 році.

Написав в 1949 році Василь Марченко
м. Біла Церква, вул. Щорса, 14, кв. 2
Переробив з написаного в 1949 році і
доповнив у 1989 році Петро Саноцький.

❑

Степан Семенюк

До питання західно-українських племен

Історичні роздуми

Племінні назви наших предків з'являються в давньоукраїнських писемних пам'ятках уже в X ст., однак у середовищі науковців досі тривають дискусії про територію розселення племен, етимологію назв тощо. Нерідко такі дискусії мають під собою політичне підґрунтя, зокрема це стосується польських і російських істориків.

Нині говорити про межі територій племен у ті далекі часи нелегко, адже то був період, коли наші предки освоювали «нічиї» землі, розселювались на великих просторах, нерідко на сотню чи навіть тисячу кілометрів відірвавшись від свого гнізда, шукаючи родючіших ґрунтів чи втікаючи від кочівників. У такий спосіб творились малі та великі племінні об'єднання. На українській етнічній території наші предки досить рано почали створювати такі об'єднання-держави. До цього спричинилися також набіги азійських народів, вести боротьбу з якими окремими родами-племенами було не під силу. На сході утворилися такі державні об'єднання, як анти й роксолани (Роксоланія – латинська назва України-Русі); на заході – дуліби, пізніші волиняни-бужани і… хорвати, про яких згадують чужі історичні джерела та наш Нестор. З тих часів залишились топоніми: Сіверськ, Сіверський, Дрогичин, Волинь, Червень (Чермна)… Ще у II ст. після Р. Х. грек К. Птоломей зазначав, що РОКСОЛАНИ розселялися на середньому Подонні, звідки, як і з Підкавказзя, нас витиснули азійські орди, а відтак довелося нам пізніше ті землі знову завойовувати з мечем і плугом. (Ще навіть за часів СССР у нижньому Приволжі українці становили близько 40 відсотків населення, що засвідчувалось, зокрема, в ході реєстрації призовників до лав совєтської армії). Про це писали і М. Грушевський, і сучасний історик В. Шевчук. А періоди панування азійських орд тривали протягом віків, деякі землі були геть спустошені, але люди верталися і знову їх зорювали, адже кочівники по собі не залишали нічого. Користаючись з такої ситуації, російський історик-монархіст М. Погодін писав, що українці в Малоросію прийшли з… Карпат. Викликають здивування й твердження деяких польських науковців про те, що ЛЕМКИ переселилися з України до Польщі в XIV ст. У дійсності ж МИ мешкали на цих землях протягом тисячоліть, хоча й мала місце вимушена міґрація перед навалою татаро-монголів і після неї.

У західній частині наших земель в добу Середньовіччя утворилося велике племінне об'єднання під проводом ДУЛІБІВ (БУЖАН-ВОЛИНЯН),

якому доводилося боротись у союзі з південними сусідами з навалою аварів-обрів. (Арабський історик аль-Масуді згадує короля Волинян Манджака).

Згідно з «Велесовою Книгою», брат київського князя КИЯ – ЩЕК – володів західними землями держави, нинішнім Забужжям, де заснував місто ЩЕКАРІВ, теперішній Краснистав. Другий брат – Хорив – панував на південно-західних землях держави аж до Чехії. (Може, саме від імени ХОРИВ походить назва ХОРВАТИ?). У будь-якому разі відомо, що кордон України-Русі проходив через Дунай. Про це згадується в «Слові про Ігорів похід», а також у літописах часів Володимира Великого, який у другій половині періоду свого панування жив у згоді «з князі окольними його: з Болєславом лядським, і з Стефаном угорським, і з Антрихом чешським», а границя його держави сягала ген під Краків. А в XIII ст. князь Данило Галицький здійснив похід далеко на польські землі, аж до Каліша й Ополя.

Як зазначають науковці, на південь від Дулібів мешкали Хорвати (Білі?), які – на цьому погоджується більшість дослідників – займали територію між Дністром і Карпатами. Про жителів наших Карпат згадує грецький історик уже в IV ст. до Р. Х., називаючи їх КАРПІНІ (горяни, верховинці?). Дослідники в різний час називали мешканців Карпат порізному: CHORWATY, CHROWATY, CHROBATY, KARPINI, KORWATY, HERWATY, HORWATY, CHERWATY тощо.

Більшість науковців схильна вважати, що такі назви народів пов'язані саме з найменуванням гір Карпат. Один із польських істориків навіть припускає, що назва «хорвати» походить від українських слів «горби», «гори». З Прикарпаття частина хорватів і словенів вирушила на південь за Дунай – до Панонії, Дакії, Іллірії... Німецький літописець згадує хорватів під 845 роком: у долині Клодзькій вони заснували міста й позводили укріплення, але відірвавшись від свого коріння, були асимільовані чеським князівством Лібіці (звідси походив Св. Войцєх). Посилаючись на німецького літописця, В. Зєльони вказує, що хорвати прийшли сюди з Наддніпрянських степів. В історичних джерелах є відомості й про те, що цей народ мешкав у Баварії над Лабою. Можливо, він міґрував на Балкани або був асимільований у чужому середовищі. Адже саме в ті часи слов'яни масово переселялись на Південь, можливо, і під тиском азійських кочівників. Недарма ж цісар К. Перфирородний констатував: «Зіслов'янщилась вся наша земля і стала варварською».

Історик М. Грушевський питання про розселення й міґрації хорватів залишає відкритим, але приділяє пильну увагу замешканню нашими предками Карпат. Він, зокрема, зазначає:

> ... дуже правдоподібна думка, що сюди, в карпатські гори й закарпатські краї, пішла подністрянська, тиверська і дулібська та улицька людність* [...] Ся Русь

* Назви українських руських племен подаються за Літописом Нестора.

починається групою сіл за Попрадом [йдеться про Шляхтову, Явірки, Білу Воду і Чорну Воду – Авт.], відірвані від своїх східних земляків польським містечком Північною, вони безпосередньо притикають до руських вже сильно пословачених сіл в Спіським комітаті [...] само собою ясно, що теперишні руські елементи в мішаних полосах – то в переважній часті останки руської колонізації, а не нові здобутки її; нової масової української колонізації в тім напрямку ми не знаємо, а коли це давня, то вона мусила бути що давніша, то значніша, бо на наших очах руський елемент, досить витривалий взагалі, винародовлюється тут на мішаних територіях, в тіснійшій стичності з переважною чужою колонізацією.

Далі М. Грушевський пише:

На заході карпатський гірський пояс, а на півночі лісовий з непрохідними нетрями і болотами, обидва мало доступні для живішої комунікації. мало вигідні для людського життя, були найбільш консервативними частями, де найбільш заховалось колишнього; вони не грали ніколи особливо визначної ролі в політичному і культурному житті, але мали важне значення, служили сховищем, резервуарами, куди збиралась людність із слабше захищених країв і переховувалась у небезпечних часах.

Зауважимо, що саме в горах і поліських лісах збереглося в українській мові, звичаях найбільше давніх рис, чи, відповідно до термінології мовознавців – архаїзмів (реліктів). Тож не викликає здивування запис чужого історика про те, що «хорвати 885 року були прилучені до держави ОЛЕГА», а «906-907 року полки хорватські були вислані [кн. Олегом – Авт.] проти Греків». Наш літописець Нестор так розповідав про це: «Вліто 907 пішов Олег на греки... Взяв же він з собою багато воїнів – полян, древлян, сіверян, ХОРВАТІВ (підкреслення авторське), тиверців, відомих як товмачів; усіх їх греки називали „Велика Скіф"» (Scytia).

Як зазначалося вище, у нашій історіографії племінні назви з'явились у X столітті. На всю нашу етнічну територію поширювалася загальна назва РУСЬ, РУСИЧІ (Русини), і паралельно – УКРАЇНА, УКРАЇНЦІ. Спершу РУССЮ йменували тільки Київські землі, а в процесі формування державности ця назва поширилась далі. М. Грушевський пише: «... ім'я РУСЬ з'являється на Україні далеко скорше, ніж у другій половині IX віку. Очевидно, ми маємо тут власне споконвічне ім'я полян. Звертає на себе увагу співзвучність сього імени з Россю – річкою на Київщині». Однак слід зауважити, що назва РУСЬ не поширювалась на нинішні російсько-московські землі. Нестор іменує їх «північними краями» і вказує на те, що вони платили Русі данину й водночас намагались позбутися залежности від Києва. С. Плятер зазначає:

Давні літописці, які писали по-латинськи, називали завжди РУСИНІВ RUTHENI або ROXELANI; а росіян MOSCI або MOSCHOS; німецькі зась географи й історики називали русинів REUSSEN, а росіян RUSSEN або MOSCWITEN. Пізніше німецькі географи почали для кращого визначення русинів вживати назви RUSNIAKEN, а по них декотрі французькі прийняли назву ROUSNI-

AQUES. Ось чому ще і, подекуди, сьогодні на землях, які були під Австрією, збереглась назва РУСНАКИ, РУСНАК, зокрема на Лемківщині. Хіба треба запам'ятати звідки і коли ця назва взялася.

Назва УКРАЇНА також є дуже давньою*, про що засвідчують наші літописи: «за ним плакала дуже Україна» – 1187 рік; «ішов ко Україні Галицькій» – 1189 рік; «Данило тоді забрав Берестя, Угровськ, Верещин, Столпіє, Комов і всю Україну» – 1218 рік; «Україна руська, київська, волинська, подільська, брацлавська» – XV-XVI ст.; «Того року татари Україну коло Вінниці, Гайсина, Шаргороду нищили» – 1607 рік; «за тим во вшисткой Україні русь вистинали аж до границь москви» – 1630 рік; «права цілої старовинної України або Русі, де була грецька віра і де є мова аж до Вісли» – 1657 рік; «всі духовні світські руського православного українського народу стани» – 1670 рік; «Боже Великий Єдиний РУСЬ-УКРАЇНУ храни!» – XX ст.

Вячеслав Липинський про назви РУСЬ і УКРАЇНА пише: «Після Козаччини, яка, як давніше руські князівські дружини, сталася репрезентаткою і цементом нашого політичного і національного життя, ми успадкували цю сьогоднішню назву, Україна, – молодшу спільну національну назву, яка є тільки продовженням давньої Русі нашої, яка є синонімом нашого національного відродження». Тому наша держава, відроджена волею народу в 1917 році, називалась УКРАЇНСЬКА Народна Республіка, УКРАЇНСЬКА держава. Під Австрійською окупацією 1918 року була створена Західно-Українська Народна Республіка**, яка в 1919 році об'єдналася з УНР (постала єдина держава УНР зі столицею м. Києвом). У 1938-1939 роках на Закарпатті утворилася Карпатська УКРАЇНА. Зауважимо, що тільки-но в 1917 році постала Українська Держава, УНР, населення всіх українських теренів – Буковини, Закарпаття, Галичини, Лемківщини, Холмщини, Придоння, Кубані – виявило бажання до неї приєднатися. Так було й у роки Другої світової війни. Отже, цілком закономірно, що наша держава, відновлена 1991 року, називається УКРАЇНА.

У польській історіографії впродовж віків наші землі називалися РУСЬ, а всі українці – русинами. У Другій Річпосполитій про наш народ писали: «Rusini – zachodnia część szczepu małoruskiego w dzisiejszej Galicji, oraz na południowej stronie Karpat w Węgrzech… Wzdłuż górnej Cisy koło miasta Humennego, Bardijewa, do Piwnicznej i Popradu, gdzie znów stykają się z Polakami» – 1902 рік; «Rusini zamieszkali w Polsce nazywają siebie obecnie Ukraińcami. W Polsce zamieszkują wojw. Wołyńskie, Tarnopolskie, Stanisławowskie, większą część wojw. Lwowskiego, skrawki wojw. Lubelsliego (Chełmszczyzna) oraz Krakowskiego (Łemkowszczyzna)» – 1938 рік; «ŁEMKOWIE – Łemki, szczep górali ruskich, zamiesz-

* М. Грушевський виводить назву УКРАЇНА від слів «Край», «Країна», «Коріння», тобто – мій Край, моя Країна, моє Коріння.

** Західно-Українська Народна Республіка була проголошена в листопаді 1918 року й охоплювала всі українські землі, що перед тим входили до складу Австрії.

kałych północne stoki Karpat od Popradu do Iwonicza; nazwa pochodzi od używanego przez nich słowa „łem" – tylko; samonazwa – RUSNAKY»; «ŁEMKOWIE, nazwa własna RUSNAKY, używana w literaturze od końca XIX w., nazwa ludności ruskiej zamieszkującej do 1945 r. Beskid Niski» – 1964 рік.

Нині польські краєзнавці також визнають нашу присутність протягом віків і в Бескидах... У туристичному довіднику Ґ. Крулєкєвіч і З. Кручек, зокрема, зазначається: «... на схід від Старого Санча простягалась відмінна етнічна стихія: релігія, мова, архітектура. Тут була границя двох культур». І саме від нас залежить, чи буде так надалі. Як бачимо, і друзі і недруги стверджують нашу історичну бутність на цих теренах. Ми не раз втрачали свою державність, змінювались державні кордони, змінювались завойовники, які переінакшували наші імена народні і племінні, накидали нам свою віру, мову, культуру, історію, бо хотіли бачити в нас тільки просту етнографічну масу, котра б служила будівельним матеріалом для їх націй*. Проте МИ, багато втративши, вистояли, тож не забуваймо, ХТО МИ І ЧИЇ МИ ДІТИ і звідки походить НАШЕ КОРІННЯ. Адже та «відмінна стихія на схід від Старого Санча» – то РУСИНИ-РУСНАКИ-УКРАЇНЦІ. І границя тієї стихії (границя України-Русі й Польщі) проходила – «granica Prus aż do miejsca, które zwie się RUŚ i granicami Rusi rozcłąga się aż do Krakowa»**. Запам'ятаймо це!

Тож недаремно холмщак Володимир Островський писав:

До Тебе, рідна Україно,
Я простягаю руки.

І попри те, що на сьогодні лиха доля багатьох із нас розкидала по всіх усюдах, не слід забувати слова Якова Головацького:

ОДНА НАС МАТИ РОДИЛА.

Література

1. М. Грушевський. Історія України-Руси.
2. Й. Лєлєвель. Польща середніх віків.
3. К. Порфирородний. Управління імперією.
4. Нестор. Літопис Руський.

❑

* Подається за М. Грушевським, Історія України-Руси. Вступні уваги.

** Darowizna Gnieznieńska, czyli darowizna Mieszka na rzecz Stolicy Apostolakiej z okresu 990-992. Польська держава в ті часи називалася «Паньство Ґнєзнєньскє».

З Літопису визвольної боротьби ОУН і УПА (II)

Із звіту за час від 1. 4. до 1. 11. 1948 року

Львівщина

Конфлікт між двома ворожими блъоками безперервно наростає. Східний бльок, який поквапно організує Москва, дістає поважні розколини. Югославія виразно протиставляється наказам Комінформу. Признає СССР першою соціялістичною державою, але заперечує Москві встрявати у внутрішні справи інших держав, тим самим Югославії. Слідами Югославії пішла Польща. Тут большевики, навчені досвідом з Югославією, вчас вспіли опанувати ситуацію, але фактом є, що впливи большевиків маліють. Найбільш розчарувалась Чехословаччина в обняттях червоної Москви і тепер з посиленою скорістю зростають протибольшевицькі настрої.

Західний бльок, очолений США, помало, але постипенно зростає на силах. Своїми базами та впливами старається окружити СССР. США, при помочі доляра, здобуває симпатії у знищених війною народів, маючи при цьому свої власні цілі. Протикомуністичні настрої у державах західного бльоку зростають. Протимосковсько-большевицька пропаганда стає більш одвертою. Комуністичні партії різних держав вживають розпучливих заходів, щоб дорешти не втратити своїх захитаних позицій.

СССР, прикриваючи своє правдиве обличчя, розпинається перед світом за миром і безлично домагається зменшення зброєнь. У відповідь дістає тільки іронічні усмішки тих людей, які вже знають большевиків. То ж преса західних держав переповнено висміває Вишинського проєкт, кажучи: що західним державам не розброїтись, а дозброїтись треба, бо Росія зі своїми сателітами має 5 млн. 200 тисяч озброєного війська, а західні держави мають тільки 3 млн. війська.

Внутрі СССР наростає щораз більше невдоволення. Невдоволені всі, крім високих партійців. Найбільше невдоволення серед ЧА. Більшість червоноармійців запізнані з нашим рухом, до якого ставляться прихильно. Є випадки, що бійці, знайшовши наші листівки, несуть до своїх командирів, які їх по прочитанню задержують у тайні. Старшини ЧА самі поширюють наші листівки. Бійці в розмовах зі селянами про листівки кажуть: «Ну, добре: смерть Сталіну!. хай живе Бандера!, але чому нема – хай живе Жуков!?». Деякі бійці у запалі розкидають з авт старі німецькі листівки. У розмовах червоноармійці потверджують звернення англо-американців,

що большевики концентрують військовотехнічний виряд на своїх західних кордонах. Обласна і районна центральна адміністрація обсаджена тільки росіянами, хіба менш відповідальні, або менші пости занимають українці. Нічого дивного! Москалі реалізують клич – «старший брат» привчає «молодшого». Наслідки цієї науки бачимо всюди. Вже не тільки у Львові, а у райцентрах чути більше російської чим української мови.

Школа русифікує молодь, але тільки там, куди наші революційно-визвольні впливи мало сягають. І хоч як в деяких школах намовляють і тиснуть вписуватись до комсомолу, молодь воліє покинути школу, чим стати яничаром. Учительський склад – це в більшості з СУЗ. Учителі по селах є зжиті з населенням і тому протинародної роботи не ведуть. Вони воліють жити в згоді з населенням, користаючи з його гостинности, чим слухати наказів партійців. Накази виконують, але тільки ті, які мусять. Хоч деякі між учителями є партійними, чи комсомольцями – діяльности не ведуть. В деяких селах існують піонерські організації, але тільки на папері. Коли учителі позаписували деяких дітей, матері стаючи в їх обороні сварились доти, доки їх не виписали.

Церква, а особливо священики, втратили свій вплив на народ. Церков населення не відвідує, хіба в малій кількості. Крехівський манастир населення відвідує тому, що не підписали православ'я. До нього приходять не тільки з околишніх сіл, але і зі сусідних районів. Їм вправді позволяють «оборонці православ'я» відправляти, але при замкнених дверях. І тому-то населення під час Богослуження стає довкола церкви, бо до нутра впускати заборонено.

Найбільшою язвою для населення – це контингент. Контингенти зросли до тої міри, що селяни мимо всіх зусиль не є в силі його здати. Головно ті, що мають більше грунту. Часто селянин не збере половину цього, що повинен здати на контингент. І тому-то такі господарства рад. влада конфіскує, а властителів за невиконання карає тюрмою, або пропозицією вступити до колгоспу коштом зниження контингенту. Мало є таких, що годяться на таке. В більшості селяни покидають свої маєтки, якщо не мають з чого здати контингенту, а до колгоспу таки не вписуються.

Через загальне зпролетаризування селян, окупант хоче перевести колективізацію. Одначе населення так ненавидить колгоспи, що самочинно їх нищить, а ініціяторів вбиває.

Одночасно зі закладанням колгоспів окупант приступає до творення «істребітельних батальйонів». Їх старається творити під різними масками, як огнева сторожа, або оборона «перед бандитами».

Населення всіма способами відмовляється і хоч часто приходиться терпіти, не вступає «добровільно» до ніяких організацій, щоб не стати зрадником народу.

Національно-політична свідомість народу з кожним днем більшає. Народ розуміє, що саме прийшла пора, в якій не одиниці, партія чи органі-

зація, але ввесь народ, керований своїм проводом, мусить рішати про своє «бути чи не бути». Безмежне довір'я до визвольно-революційного руху під проводом ОУН зростає з кожним днем.

Слава Україні! Героям Слава!

9. XI. 1948 р. (Підпис нечіткий)

* * *

ЗВІТ

за час від 1. 4. до 1. 11. 1948 р.

Жовківський район [тепер Нестеровський р-н]

Терен без змін.
Адміністрація – Жовква:
Райпартком без змін.
Райвиконком без змін.
МҐБ – є деякі зміни:

1. Кудраєв – майор, начальник
2. Замлінний – майор, 2-ий заст. нач.
3. Зайцев – майор (демобілізований з фльоту)
4. Посунько – капітан
5. Дерценизов – ляйтенант
6. Яроськів Петро – ст. ляйт.
7. Ковальський – майор
8. Веренса Мих. – ст. ляйт.

До того входило 3 працівників цензурного відділу при пошті, який в місяці квітні знесено, зараз існує тільки при області. При райконторі зв'язку працює «спец звязь», де працює один чоловік з МҐБ. Оба вищезгадані «спец» відділи мали окреме приміщення, до якого мали вступ лишень МҐБ.

МВД і міліція без змін.

Всі інші інституції без змін, тільки в заготскоті арештовано дир. Галапаса Василя, а на його місце призначений москаль.

В школах є деякі зміни, які точно вдасться устійнити щойно тоді, коли розпічнеться наука.

В школі [...] – Питуля учителює Заклинський Ростислав, ур. 1894 р. До 1918 р. перебував у Галичині і у Відні, де студіював і тут одержав диплом доктора. Сам родом зі Станиславова. Від 1918 р. перебував на сході, в Києві і середній Азії. Від 1947 р. учителює в Питулі.

Персональні зміни.

В місяці травні цього року вибув зі спіртзаводу директор, враз зі жінкою – Жилов Іван, член ВКП(б).

Дет-дом в манастирі Крехів.

Директором призначений Шушков (Сушко) Юрій, член ВКП(б). Ціла адміністрація і обслуга – 46, дітей 180.

Торфовисько.

В початку місяця травня, біля с. Крехів-Руда, розпочали різати торф, який належить до розпорядимости гути [...] в Жовкві. Робітників загальний стан 54 чол., директор – СУЗ. Робітник повинен виробити 2500 карпачі (карпач – це одна цегла торфу). За вироблення норми платять 14.30 крб. На один тиждень одержують 2 клг. хліба, 1 клг. цукру на місяць і дещо мануфактури.

В с. Глинське на місце зліквідованого голови с/р москаля назначено Троцкий Олексу, укр., місцевий, ур. 1900 р., заст. голови Мазурик Антін, секр. [...] Стефанія. Голова недіяльний, всю роботу веде його секретарка. На місце зав. клюбу зліквідованої комсомолки, назначено [...] Дусю з гути скла в Жовкві, яка деколи доходить до клюбу. Одначе сам клюб, як і зорганізований большевиками діточий садок внаслідок нашого упімнення недіяльний. Упереджено деяких учителів-москалів і комсомольців, щоб опустили село, ті однак на ніч втікають до району, а на день приходять в село.

Залізнична станція в с. Глинське.

Дотеперішний начальник змінений, на місце старого прийшов Москаленко, з СУЗ, комсомолець українець, який досі працює в с. Зашків. Скварява Н. замінено десятників, на місце їх назначено: Скіра Василь, Завада Іван, Куц Іван, Вакун Мих., Вакун Андрій, Федечко Семен, Олексюк Гриць, Кузьмин Мих., [...] Олекса, Бей Петро, Скіра Андрій, Струс Дмитро, Звір Мих., Федечко Іван, Олійник Петро, Іванюк Іван, Микитин Мих., Метнюк Степан, Саджениця Мих., Крупа Богдан, Завада Йосиф, Шибак Волод., Гук Дмитро, Гриць Тимофій.

Школа.

Дотеперішній директор школи Новіков Яків в с. Скварява Н., парт., москаль, упереджений нами вибрався зі села разом зі жінкою дня 28. 7. 48.

Зміна в с. Фійна. На місце голови с/р з СУЗ, який втік, назначено Демчишина Івана, який одначе призначення не прийняв.

На місце зліквідованого голови кооперативи Шулянця вибрано тимчасово дотеперішнього бухгальтера Рудого Волод.

В с. Мокротин головою сільради назначено [...] – переселенця-янича-ра, який тут вже відомий зі своїх виступів, як [...] і гнобитель населення. Головою кооперативи назначено [...] родом з с. Тернів, який був на сході, а зараз є вислужником МҐБ.

Ворожі акції.

Засідки оперативних большевицьких груп діють безперервно в цілому терені, а деякі села є вже спеціяльно обложені, як напр. В'язова, Замочок, Воля-Висоцька, Оплітна, Кунин, Хитрейки, Мокротин, Скварява Стара і райцентр Жовква. Крім засідок, діють теж оперативні рейдуючі групи, які не раз за одну ніч обходять кілька сіл з [...] Теж оперують в лісах, як напр. полянський, заруденський, копенецький, майданський і за мурами та за [...] Та найбільше оперують в с. Замочок, бо тут є аж три групи, а це: група майора Замлінного, група ст. ляйт. Петрова і ще якась третя, а на додаток всього ще приходить провокативна група, яка зрештою і діє в цілому терені Жовківщини і Брюховеччини.

Большевики практикують теж наскоки в цілому терені, при чому проводять ревізії.

Арешти.

20.IV. в с. Воля-Висоцька большевики арештували Дяка Григорія і Гусар Мих.

21.IV. в Жовкві під час облави арештовано О. Панчишина, О. Даницина, Мудрого Василя, Коцюбу і Белза.

18.IV. в с. В'язова арештовано Касінак Петра.

1.V. в с. Майдан Ковальський з групою арештував: Лжустяк Олену – 40 літ, Макух Михайла – 35 літ, Гнида Михайла, Розумійко Марію (скривалась з [...]), Нурський Мик. – 25 літ. Головною причиною арештів була необережність перед провокативною групою большевиків населення.

3.IV. в с. Глинське арештовано Дорота Мих., Бурецький Мих., Гищак Дмитра.

26.IV. в с. Фійна арештовано Бубняк Марію – 20 літ, а [...] ІІІ арештовано Когут Ольгу – 24 літ, Кардан Катерину – 29 літ, Бенько Петра і його батька.

3.V. в с [...] арештовано Бубняк Богдана.

4.V. в с. Пили оперативний Шкабара з групою перевів ревізію в Нацько Агафії.

7.VI. Всіх учителів Лужинської школи покликувано на МҐБ в Жовкві.

10.V. в с. Мокротин арештовано: Скіра Ольгу, Герак Анастазію, Радоманський Мих., Дубіка Адама, Пужак Анастазію, Пужак Мих., Мороз Марію.

12.V. арештовано Процайка Федя.

17.V. арештовано Регулю Мих., Кунтий Мих.

18.V. арештовано: Крець Івана, Хлебинин Андрія, Ю[...] Андрія і Хлебинин Теодозія.

19.V. в с. Мацошин арештували Козак Йосифа (був в Німеччині) і Кардаша Івана.

В с. Скварява Стара арештовано: Хма[...] Мих., Півник Марію, Карпа Йосифа, Дучин Івана, Вуденко Петра, Дзюб Івана, Звір Галину, Мари-

няк Івана, Вітвіцкі Луку, Янкович Івана, Звір Катерину, Гущак Мих., Кравець Дмитра, Янкович Мих., Янкович Стефана.

8.V. арештовано: Мацерко Олексу, Когут Настю, Ковальський Івана, Никович Магду, Бокало Юрія і Приниду Мих.

15.VI. в с. Поляна арештовано Кунтий Ольгу [...], її маму Катерину.

23.VI. в с. Мокротин арештували: Дуду Пазю, Дружбняк Пелагію і її дочку Ольгу, при чому Ольгу сильно побили, а маму вивезли.

Провокації.

В терені оперує провокативна большевицька група в числі 15 осіб. Дуже часто діляться на кілька груп і виступають під маркою УПА. Зі селян здирають харчі та шукають зв'язку до «своїх». Це відбувається в цей спосіб: заходять до господаря, заквартирують в стодолі, опісля викликають господаря і жадають, щоб приніс їсти та висилають в село на розвідку чи нема «бандитів». Але населення не дається зловити на полапку, бо вже орієнтується – хто це такий. Одначе ще трапився такий випадок. Напр. на прс. Майдан жінка виговорилась, що повстанці замовили в неї масло. За кілька днів большевики зробили засідку біля хати тої господині, на яку найшли повстанці, з яких один зістав ранений. В інших селах не мають жодних успіхів.

Крадежі і грабежі.

25.V. на прс. [...] прийшло 3-ох большевиків, які розносили зобов'язання селянам на здачу контингенту. Користаючи з того, що в гр. Шиян Юрка вдома була тільки сама стара матір, всі три московські урядовці (Шерехов, Сопангін, Максимов) розломили двері до комори і забрали дві хустки (жіночі), 200 крб. і лямпу. Опісля зайшли до кооперативи на Руді, де самі себе «обслужили», забираючи горілку, мило і цукерки, а на додаток хотіли знасилувати крамарку, яка вирвавшись втекла, лишаючи їх в крамниці. Опісля Максимов зайшов до гр. Павлечко, в якого лежала хвора 17 літня дочка і яку хотіли знасилувати. В обороні дочки стала мама. Максимов завів її до другої кімнати, де хотів повторити це з мамою, яка втекла. Потім зловив учительку Завада Марію, яка теж втекла. П'яний і розлючений Максимов згубив кріса і за це засудили його на 5 літ в'язниці, Сопянгіна на 573 крб, як зворот за зграбовані товари в кооперативі.

1.V. трьох бійців з оперативної групи Ярмохіна, який квартирував в с. Мокротин, вийшли з корчів зі сторони Глинське і тут стрінули молоду дівчину, яка пасла худобу – Дору Глинську, ур. 1932 р. в с. Скварява Нова, всі три радянські «герої», узброєні в ППШ, накинулись на дівчину та знасилували її (кожний по черзі). По ганебнім вчинку большевики відійшли, а дівчина вже не мала сили сама піднятися, щойно пізніше її родичі відвезли її фірою додому. Дора пролежала два тижні під опікою місцевого лікаря – Лисиця Трохима Денисовича (СУЗ).

1.V. До гр. Пущинського Івана приїхали машиною 6 большевиків з воєнкомату зі Жовкви, та заявили йому, що його син, який служив в ЧА в оку-

паційні зоні в Німеччині і був магазинером харчів, зрадив «родіну», бо познайомився з американцями і передавав їм харчі з магазину, за що був засуджений радянським урядом на 20 літ тюрми. Большевики зобов'язали батька, щоб заплатив за це 20000 крб., а тому що не мав – зліквідували його цілу господарку. Все зліквідоване майно забрали до Жовкви.

У Львові у п[...]у Г[...]шана, охорона каналів найшла в каналі 20 трупів, між іншими найдено Кухар Катерину (зі Зашкова), яка місяць тому поїхала з молоком на продаж і не вернула. Решта – це різні люди, різного віку, переважно українці. Большевики впускають поголоски, що це «бандерівські врачі беруть кров для своїх ранених і в цей спосіб мордують людей». Ходять чутки, що це якась польська підпільна організація в цей спосіб хоче знищити українське населення Львова. Рівнож в інших місцях Львова найдено також багато трупів. Загально начисляє біля 1000 трупів.

17.V. Оперативний кап. Шкабара зі своєю групою зайшов на цвинтар, де понищив усі хрести і могили впавших Українських повстанців.

3.V. Двох большевиків з оперативної групи Шкабара понищили хрести на могилах, порозкидали вінці, а опісля зловили двох хлопців, Чапляк Т. і Самуляк Мих., якому наложили вінець на шию, а Чаплякові дали нести прапор, який був на могилі повстанців, і так гнали їх через село (б'ючи) до с/р.

27.VI. в цілому терені большевики урядили ловлю на мужчин (молоді), щоб їх вивезти на Донбас, та зловили небагато, – молодь окривається.

22.V. до Львова прибув транспорт поляків, яких везли на Сибір. Забираючи їх з Польщі – не дали забрати зі собою ніяких річей.

Держ-позика.

Від 1.V. аж по кінець травня большевики збирали «добровільну» позику. Тоді почалась справжня грабеж населення. Ворог кинув цілий адміністративний апарат, включно з поліційним. Залежно від величини села назначували висоту суми грошей від 30 до 100 тисяч. Добровільно ніхто зі селян не підписав позики, тому большевики ужили свого вже випробуваного терору, однак наміченого пляну не могли здійснити. В стягненню позики до помочі прибули гарнізони і військо МВД. Населення було напастовано, почало втікати з дому на поле, тим більше, що це був час робочий. Тому большевики ніччю забирали мужчин, а коли не було тих – брали жінок, які мали малі діти. Забирали їх до с/р, де побоями змушували підписати «добровільну» позику. Зтероризовані люди нераз підписували, та не на повну суму, якої бажали большевики. Коли вже це не помагало – робили в цей спосіб: закликали населення до с/р і казали підписати зобов'язання на держпозику збіжжя, кажучи: якщо здадуть позику – не будуть здавати збіжжя. Напр., большевики з гарнізону в с. Скварява Нова прийшли до селянина Завади Івана, літ 65, та зажадали, щоб він підписав позику. Завада відмовився, що не має грошей, бо є старий і не може заробити. Тоді большевики пішли до комори та почали переводити ревізію, господаря

запхали в бочку і б'ючи намовляли до підписання позики. А коли вкінці він несхотів підписати, нач. міліції казав Ду[...]нови, що громадянина треба застрілити. Його завели до пивниці, де держали два дні, господар дальше не годився на підписання позики і його вкінці випущено. Другий приклад в с. Крехів: уповноважений по позиці на це село, стрінув селянина Ногу Мих.. як цей ішов в поле, та почав жадати від нього, щоби той підписав позику. Господар відмовився, тоді уповноважений побив до крови селянина, що цей не хотів підписати. Коли хтось відмовляв уповноваженому [...] підписати позику, тоді цей жадав квітанції чи громадянин здав усю держпозику і держпоставки, як молоко, м'ясо і т. п. Коли хтось не мав таких квітанцій, а позики не хотів підписати, тоді уповноважений віддавав його під суд. І в цей спосіб засуджено таких селян: Салабай Ю. за нездачу молока на 700 крб., Глушик за нездачу всього контингенту на 3750 крб., Химцик Мих. з Руди-Крехів на 1200 крб. і ін.

Наші акції.

1.IV. в с. Черемішна повішено Радавського Василя, голова земельної комісії, майбутнього голову колгоспу (відбув курс і був агентом МҐБ). Радавський – ур. 1890 р. в Любащівщині, де видав одну українську родину полякам, яку замордовано.

8.IV. застрілено двох фінагентів, які тероризували українське населення. Один із них Мураш Олекса, з Київської обл., комсомолець, а другий не мав документів.

18.IV. в с. Воля Висоцька був головою – Василенко Федір Петрович, ур. 1914 р. в Сумській обл., р-ну Сенявського, с. Хоменне. Тому що не можна було допасти його в селі, зайдено до Жовкви, де він мешкав, та Василенко втік другими дверми, де за ним пущено кілька серій з автомата. Василенко втік з якоюсь дівчиною, з якою ночував. В мешкані, його здобуто автомат ППШ і особисті документи.

20.IV. з с. Скварява прогнано дир. школи москаля, парт., Нозков Якова. Всім учителям-москалям вислано відповідну літературу і застереження, щоб вибралися зі села і всієї України.

6.V. в с. Мокротин застрілено уповноважених: Рогуцького, Ревного і тяжко поранено заст. нач. МҐБ майора Голубока, який давніше працював в закордонній розвідці гол. в Японії. При тому вбито нехотячи учительку, яка була в той час з ними, Одномайло Оксану, СУЗ.

4.VI. в с. Костиїв зліквідовано секретарку комсомолу Комин Софію, ур. 1929 р. в с. Добучина, р-ну Томашівського, обл. Люблинська, – переселенка.

6.VI. в с. Костиїв знищено клюб, поломано музичні інструменти (бо відбувалась забава з танцями) та зліквідовано комсомолку – активістку Вагашинську Марію, ур. 1928 р., переселенка з с. Дубичино, р-н Томашів, при цьому роздано листівки «Заблуканий Брате» комсомольцям і молоді різну літературу, та закликано їх до зірвання з комсомолом і антинаціональною діяльністю. В с. В'язова зліквідовано зав. клюбу – комсомолку

Березюк Софію, ур. 1928 р. (по кількакратнім остереженню) і агента Сироїшка Федя.

10.VI. в с. Зарудні зліквідовано агента-москаля, який служив в селянина Пилюха Василя.

12.IV. в с. Зашків зліквідовано кіно-апарат, а видців-дітей розігнано. У зв'язку зі смертю др. Гайдука зліквідовано членів провокативної боївки одного [...] і двох місцевих: Урбанський Степан і Тур Степан.

4.V. в с. Голесько вбито пострілом участкового Ковальовича.

30.VI. в с. Майдан, повстанець, який зайшов на большевицьку засідку, вбив москаля, а сам вицофався.

У двох селах Жовківського р-ну большевики усунули дет-садки, а саме в Глинське і Мацошин. Тут большевики наказали учителькам виховувати дітей в їхньому дусі.

Наші втрати.

3.IV. в с. Фійна згинув на засідці вдень др. В.

4.IV. в Копанці згинули на засідці др. др. В. і Я.

8.V. в с. Добросин впали др. др. В. і Я.

22.IV. в с. Зашків згинув на засідці др. Г.

9.VI. біля с. Кулява впали др. др. Л. і М.

9.VI. Група Ярмохіна застрілила селянина Скіру В. – літ 57, який ішов попід ліс біля Копанки.

21.VI. в с. Хитрейки оперативний Шкабара зробив засідку біля села на [...] Петра і коли цей надійшов з крісом і гранатами большевики його вбили.

В с. Зарудні большевики зробили засідку, на яку ввійшли цивільні хлопці і побачивши большевиків почали втікати, большевики відкрили вогонь з автоматів і вбили через стіну дівчину, яка спала, Ратушну, 18 літ.

8.V. Група большевиків на чолі з майором Замлінним вбила Кочута Івана в с. Липина, який скривався.

18.V. Група большевиків, арештувала Сороку Івана, якого хотіли забрати на Донбас. Сорока почав втікати, тоді большевики відкрили вогонь і його вбили.

6.V. в прс. Гаї, с. В'язова, хтось невідомий вбив Бруханя Гриця.

Різне.

26.V. шосою Рава-Жовква переїжджала якась машина і розкидала наші листівки. Такі самі листівки розкидав якийсь дядя на шосі Жовква-Янів, і дуже багато на прс. Липняки.

На початку місяця квітня появилось кількох поляків в Жовкві: Чарнобільський Едвард, Остоновський (який спочатку служив при МВД, а опісля виїхав до Польщі) і проф. Ратусінський, знаний як польський підпільник. Остоновський спав у своїому домі на стриху ще з якимись двома типами, на них наскочили большевики і арештували.

* * *

місто Львів

ЗВІТ

(Деякі відомості з міста Львова)

1. Будівництво.

При кінці 1946 р. большевики розібрали фабрику штучних навозів на знесінню новім, яка була в доброму стані, а на цьому місці будують фабрику паперу під назвою «Вумстрой» М. Ц. і Б. Промисловости.

Управа фабрики обсаджена такими особами:

1. Зайцев	– рус., парт.	– начальник ф-ки, будівничий
2. Редькін	– рус., парт.	– нач. від. кадрів, полковник
3. Юдін	– жид., парт.	– головний бухгальтер
4. Рабінович	– жид., парт.	– зав. плян. відділу
5. Баранілов	– рус., парт.	– завгар
6. Макаровець	– укр., парт.	– головний механік

Кромі поданих осіб в пляновім бюрі працюють два німецькі інженери, які допомагають одному рускому інженерові при будові тої фабрики, та 100 німців полонених, 90 руских з Московської і Орловської областей і 70 українців місцевих з Яворівського р-ну, яких прислано на примусову роботу.

Зарплата робітників в цій фабриці залежить від норми праці, а середньо виносить біля 10 крб. денно. За місяць лютий робітники виробили норму на 130%. За це належалася їм зарплата в тих же процентах. Одначе одержали вони зарплату лише в 75%. Решту управа фабрики покрала.

Фонд на будову тої фабрики дає держава, одначе управа забирає його для себе, а на заготівлю матеріялів потрібних для будови стягає гроші зі зарплати робітників.

Для розпорядимости цієї фабрики є бакалія для робітників. До цієї бакалії денно привозять від 80 до 100 кг хліба для всіх робітників. Також видають робітникам по 0,5 кг цукру на місяць.

Кромі бакалії в фабриці знаходиться столова, в якій можна дістати дуже скромний обід (тільки саму зупу, радше переварену воду з кількома крупами і квасолями). За такий обід треба заплатити 3 крб.

2. Промисл.

У Львові при вулиці Потоцького ч. 58 знаходиться фабрика електробатерій Ч. 1. Цю фабрику обслуговують слідуючі особи:

1. Кріп Петро	– укр., канд. п.,	– директор ф-ки, із Жовкви
2. Ковтонюк Роман	– укр., безп.	– головний інженер ЗУЗ
3. Захарко Люба	– укр., безп.	– головний бухгальтер ЗУЗ
4. Паньків Орест	– укр., безп.	– заст. бухгальтер ЗУЗ

5. Базилевич Володимира – укр., безп. – норміровщик ЗУЗ
6. Кіска Софія – укр., безп. – касієр ЗУЗ
7. Вдовіка Тамара – рус. парт. – зав. кадрами, демоб. кап. МҐБ
8. Денисов Василь – рус. парт. – нач. ОТК (прод.)
9. Вертипрох Марія – укр., безп. – начальник цехів ЗУЗ
10. Кульчицька Марія – укр., безп. – магазинар ЗУЗ
11. Рудий Іван – укр., безп. – нач. охорони (переселенець)
12. Петришин Василь – укр., безп. – гол. механік ЗУЗ

Кромі вищеподаних осіб у фабриці працює 60 робітників, з того 4 рускі, 3 українці із СУЗ, одна полька, а решта українці із ЗУЗ.

В місяцях серпень і вересень ф-ка не працювала з причини браку муки. В звязку з тим фабрика має довг на суму 200,000 крб.

В цьому часі, коли ф-ка не працювала, один інженер (руский) винайшов спосіб роблення батерій без муки, а муку мав би заступити папір. Після того винаходу ф-ка виробляла 4 місяці батерії, заступаючи муку папером. Ці батерії були майже неспосібні до вжитку. Свого часу фабрика вислала до Києва батерій на суму 400,000 крб, які з Києва вернули назад, а даного інженера хотіли судити за випуск нездалого продукту, але з огляду на його військові і партійні заслуги, звільнили.

Перед винаходом цього інженера в фабриці переводили ремонт, під час якого ремонтували машини, щоби вони могли виробляти батерії з домішкою паперу, а зараз переводять ремонт машин, щоби робити батерії дальше з домішкою муки.

Робітники в цій фабриці платні не одержують в час. Нпр., фабрика не виплатила робітникам грошей за час від 15 вересня до кінця жовтня 1947 р., а також не виплатила тим, що мали відпустки в липні цього ж року. Коли робітники допоминалися грошей, то управа фабрики оправдувалася, що ф-ка не має грошей, тому що не випускає зараз жодної продукції. Рівнож і на зиму робітники цієї ф-ки не одержали жодного забезпечення.

В послідному часі в згаданій ф-ці на бажання міліції вибрано двох робітників, які мають право контролювати кожного робітника під час праці та підчас виходу з фабрики. Ці зарядження видані в звязку з тим, що в фабриці відбуваються величезні крадежі. Нпр., в ф-ці протягом одного року хтось розікрав 50 тонн бляхи на суму 180 тисяч крб по державній ціні.

Лакокрасочний завод:

1. Тимошенко Григорій – укр., парт., – директор СУЗ
2. Козолополянський Никола – жид, парт., – головний інженер
3. Федоров – рус., парт., – головний бухгальтер
4. Киреєв – рус., парт., – зав. кадрами
5. Красильніков – жид, парт., – нач. цеху (сухих фарб)
6. Відьонов Глєб – жид, парт., – нач. цеху (емалійового)
7. Лучанський Лєнард – жид, парт., – нач. нітроцеху
8. Коган Фіра – жид, парт., – нач. цеху (лаковарки)

9. Кодов Борис	– жид, парт.,	– голова завкому
10. Батюк Іван	– укр., канд. п.	– зав. стол. ЗУЗ
11. Солтисова Антоніна	– рус. парт.	– нач. ОТК
12. Брефієва Валентина	– рус., парт.,	– нач. лабор.
13. Опоришева Емілія	– рус., комс.	– інженер- технік
14. Гвоздьов	– рус.	– магазинер
15. Ушер	– жид, кнд. п.	– портієр
16. Фйодорова Ліда	– рус. парт.	– фальчер

Кромі вищеподаної управи в згаданій фабриці знаходиться 126 робітників, з того 8 українців із ЗУЗ, 5 поляків, около 60 українців із СУЗ, решта рускі.

Продукція в місяці вересні:	лаковарний цех	–	29 тонн
	емалійовий цех	–	29 тонн
	сухих фарб цех	–	43 тонн
	нітро цех	–	15 тонн

В цій фабриці робітники одержали на зимове забезпечення по два кубометри дров і по 100 кг бульби.

Дня 16.9.47 р. нарсуд Шевченківського р-ну у Львові засудив робітника цієї фабрики Михайлів Дмитра літ 40, із села Ляшки Муровані, Брюховецького р-ну на 7 літ тюрми за те, що знайдено при ньому під час особистої ревізії літру оливи, яку він взяв із фабрики для власного користування. Засуджений лишив жінку і троє дітей без жодного забезпечення.

3. Вбивства.

Дня 22.7.48 р. о год. 20.30 за московським часом до Львова на залізнодорожну станцію Головний Двірець приїхав з Німеччини поїзд з військами ЧА та задержався на двірці на довший час. З цього поїзду вийшов один капітан з 5-ма бійцями і зайшов до столової, яка міститься в Головному Двірці. В цей сам час до столової зайшов генерал-майор, якому капітан не зробив місця для переходу. Внаслідок цього виникла суперечка між капітаном і генералом. В цю справу вмішався полковник, якому генерал припоручив вивести капітана зі столовки. Тоді капітан почав кричати: «Пустіть мене, хай убю гада! Я воював…». Відтак крикнув до своїх бійців: «Зарядити зброю». Сам витягнув пістолю, з якої стрілив 8 разів у генерала. Генерал впав трупом. Тоді один із бійців пустив серію з автомата в сторону генерала, при чому вбив одного міліціонера і сказав: «На, я тобі і ще добавлю». В цей час капітан кинув гранату, де лежав генерал і сказав: «На тобі ще то». Після розриву гранати було поранених кількох осіб. Тоді капітан з бійцями почав втікати зі столової. По дорозі вбили ще одного міліціонера, який намагався зловити капітана та ранив старшого кондуктора (руский).

Зараз після цього випадку мед. міліція та інші поліційні органи робили погоню, але нікого не зловили. Того ж самого дня у Львові перевіряли усіх військових.

З якої військової формації був цей генерал, нам не відомо. Він був сильної будови тіла, високий, шапка синя. Трупа його большевики забрали на авто і кудись відвезли.

Дальші події цього випадку нам невідомо.

(Цю вістку подав очевидець, але ми ще цього не перевірили).

При кінці червня у Львові в кількох місцях мешканці Львова знайшли закопаних помордованих трупів. Між трупами були переважно сільські молоді люди. Між тими трупами родина із села Зашків, Брюховецького р-ну відшукала свою доньку. Мешканці Львова орієнтуються, що їх помордували большевики. Большевики пускають поголоски, що це зробили повстанці на те, щоби перед світом подати факти, що большевики мордують українських громадян у Львові. (Точніші дані про цю вістку подамо в слідуючому звіті).

4. Школи.

Відомості з Львівського Державного Педагогічного Інституту.

В цьому інституті знаходиться около 600 студентів, з того 300 українців із СУЗ, 250 із ЗУЗ, та 50 інших національних меншостей. В школі є заснований комсомол, який начислює около 300 членів. До комсомолу в школі стараються втягнути якнайбільшу кількість студентів. Втягають в цей спосіб, що переводять збори, на яких заохочують студентів писатися до комсомолу, говорячи, що хто вступить до комсомолу буде мати право вступати до шкіл до яких кому подобається. Організатори комсомолу стараються мати якнайбільше заяв, тому і дозволяють навіть нечленам бути учасниками комсомольських зібрань, на яких некомсомольців агітують. На такі сходини ніхто кромі комсомольців не хоче йти.

Партійці і комсомольці до непартійних ставляться дуже погано, тому що непартійці уникають різні зібрання, сходини та не захоплюються большевицьким патріотизмом. Головно погано партійці дивляться на студентів із ЗУЗ. В члени комсомолу входить лише 20 українців із ЗУЗ. Між комсомольцями є частина ідейних людей, а частина лише тому ввійшла в комсомол, щоби користати з привілеїв. На комсомольців большевики накладають обов'язки виконувати деякі важніші доручення. Коли комсомолець не виконає даних йому доручень, тоді його переслідують, а з бігом часу і судять. В цій школі були випадки, що комсомольці були сліджені а відтак суджені по 15 літ тюрми.

Часом большевики висилають студентів-комсомольців по селах за позикою, контингентом, на пропагандивні акції. На такі кампанії часом насильно висилають і некомсомольців. В загальному комсомольці стараються виконувати всі обов'язки, які на них накладає партія.

Партійні і комсомольці майже постіно агітують за колективізацією, виступають прилюдно між студентами в школі і поза школою проти нашого визвольного руху.

В цій школі часом уряджуються концерти, виставки, забави. В школі є хор, який начислює около 40 членів. Цей хор виступає примусово на всіх державних святах.

Студенти зі сходу мешкають в гуртожитку, а місцеві на приватних квартирах. Хто проживає в гуртожитку місячно платить по 30 крб., а за приватну квартиру треба платити 100-150 крб. Чистота в гуртожитку залежить від самих студентів. Коли зроблять самі порядок, то є чисто, а коли не зроблять самі порядку, то є брудно, так що годі доступити. Переважно студенти з СУЗ харчуються в столовці, яка знаходиться в інституті. За обіди платять 2-6 крб.

В школі лікарської опіки немає, тільки партійні і комсомольці мають змогу користати з інших лікарень, відпочинкових осель, таборів, курортів і т. п.

Студенти переважно всі курять. Пити не п'ють, тому що не мають грошей. Тут залежить ще дуже багато від самої особи. Деякі не п'ють, хоч мають змогу, а деякі як лише мають нагоду, то п'ють без міри.

Директори цієї школи є Смолінський Сергій Михайлович, українець із СУЗ, партійний. Кромі ньогоє ще около 60 професорів, з того 50 із СУЗ, в тому рускі і жиди та 10 місцевих. Професори переважно партійні.

Тут подаємо прізвища деяких професорів:

1. Борода, 2. Яценко, 3. Землянський, 4. Кожура, 5. Ставцева, 6. Донець, 7. Вагилевич, 8. Ткаченко, 9. Мацюк, 10. Суховий, 11. Сухарова, 12. Бурштайн, 13. Звірин, 14. Звірина, 15. Романова, 16. Мотюженко, 17. Шведенко, 18. Шевченко, 19. Мительський, 20. Грицюбенко, 21. Михайлевський, 22. Сухова, 23. Голубіна, 24. Ковалик, 25. Камінська, 26. Магник, 27. Гірич. (Решти не розвідано).

Деякі професори виступають перед студентами проти нашого революційно-визвольного руху, а головно директор Смолінський, проф. Мительський (з Тернопільської области) та Звірин.

Професори часто цікавляться позашкільним життям студентів, головно тими людьми, що живуть на приватних квартирах: куди вони ходять, хто до них заходить, чи хто з них не є в якій організації і т. п.

Не всі професори є однаково матеріяльно забезпечені. Одні з них є забезпечені слабше, а партійні є забезпечені добре. Партійні кромі своїх привілеїв та більшої платні ще часто користають з хабарів, які беруть від студентів за кращі оцінки, за свідоцтва, приняття на вищі курси і т. п.

При навчанні в школі кожний факультет має свій предмет: хімічний – хімію, історичний – історію і т. д. Одначе всі факультети мусять вивчити основи марксизму-ленінізму як обов'язок і на це найбільше професори звертають увагу.

В школі викладають українською мовою, кромі предметів історії ВКП(б), конституції СССР і інших совєтських наук, на які присвячують 6-8 годин в тиждень. Згадані предмети викладають російською мовою.

Після уроків професори беруть по дві години теми, які можуть виховувати студентів в комуністичному дусі.

В школі є брак підручників до навчання, навіть на російській мові, а також в лабораторіях брак приладдя. До одного приладдя прикріплено 3-4 студентів.

Комсомольці і партійні в школі часто ведуть протирелігійну пропаганду.

На кожному факультеті від 2-4 годин тижнево вивчають воєнізацію.

В інституті на всіх факультетах кромі факультету української мови і літератури дуже мало часу призначено на українську мову і літературу, лише на 1-му курсі є 2 години тижнево.

Студенти із ЗУЗ примусово мусять вивчати російську мову.

(Відомість подана одним довіреним джерелом).

Львівський Державний Університет ім. Івана Франка

І. Життя учнів (студентів) в школі.

Львівський державний університет ім. Івана Франка нараховує біля трьох тисяч (3,000) студентів. Майже половина з них це студенти із ЗУЗ, а друга половина – студенти не тільки із СУЗ, а і з других республік СССР. Скільки між східняками українців, годі сказати, бо майже всі з СУЗ (не враховуючи цих, що говорять по-українськи) розмовляють російською мовою. Велику частину з них становлять росіяни. Є деяка частина поляків (дуже мало), які між собою говорять по-польськи, а на лекціях говорять тільки російською мовою. Є частина жидів, які розмовляють російською мовою. Вони вчаться переважно на юридичному факультеті. Співжиття між студентами не дуже тривке. Молодь «аристократія» – діти партійних вельмож – майже зневажливо ставляться до студентів «босяків». Товаришують тільки з «собі рівними». Студенти – діти робітників, селян – майже з ненавистю дивляться на це життя повне достатків. На цей факт, що студента Галіцкого (Галицький) – сина «командующего Прикарпатского Военного Округа генерала Галіцкого» привозить до університету і відвозить додому легкова машина, студенти між собою звуть його «буржуй», «мамин синок». Студенти-«бідняки» із «аристокатією» майже зовсім не дружать. Тут виявляється клич, що «свій до свого».

Характерно, що студенти із ЗУЗ ставлять себе вище від студентів СУЗ. Дружби близької між ними нема. Розмови, що провадяться між ними, стосуються переважно навчання. Студенти ЗУЗ бояться, щоби декого не виговорити перед студентами СУЗ і не мати справи з МВД. Студенти з СУЗ виявляють бажання дружити із студентами з ЗУЗ. Ворожнечі (в повному розумінні цього слова) між студентами нема. Часто говорять між собою про минуле і сьогоднішнє своє життя. Українці СУЗ бачать, що життя в «Західній» краще ніж в «Східній». Деколи розмова заходить на «слизькі» політичні теми. В цьому випадку студенти ЗУЗ воліють краще змовчати.

Числа комсомольської організації подати нема змоги. Комсомольська організація доволі велика. Майже кожному студентові говорять партійці і комсомольці, щоб він вступав до комсомолу. Найтрудніше діло мають студенти з т. зв. «партприкрипленными» – старими партійцями, яких партійна організація університету прикріплює до кожного курсу за своїх наглядачів, які мають слідити за «правильним прищепленням» студентам ідеології марксизму-ленінізму і гостро виступити проти всілякого націоналістичного прояву (не говорячи про російський шовінізм). Вони говорять прямо, що як ти не хочеш вступати до комсомолу, то ще не переродився, душу твож розточують сумніви щодо правильности політики нашої партії, можливо, що сам ти ще переповнений ворожою ідеологією; скажи, які сумніви мучать тебе, а ми допоможемо тобі переродитися. Треба, щоб студент мав багато сприту і міг оминути цю большевицьку «лапку». Багатьох несміливих вони в цей спосіб притискають до стіни, а пізніше, зробивши з нього (штучно) свого ворога, залишають йому тільки шлях до комсомолу. (Бо якщо ти вступиш в комсомол, то ми помилилися, коли думали, що ти є ворожий нашій ідеології, а коли ні – то ти все ще лишаєшся нашим ворогом, а в наслідок цього стіни університету держать тебе в собі лиш до якогось часу). Багато студентів побивають цю тактику большевиків словами: «Ми ще не доросли до комсомолу, а як доростемо, то тоді вступимо». Але про це, щоб приходилось «доростати», ніхто не думав. Неохоту студентів до вступу в комсомол большевики приписують якимсь таємним агітаторам, які агітують проти вступу в комсомол. Були випадки, коли большевики своїми «штучками» примушували студентів писати заяви в комсомол, а пізніше студенти категорично відмовились від вступу. Це большевики тоже пояснюють впливом ворожої агітації.

Деякі комсомольці ставлять себе вище від простих студентів. В їх руках є вся влада курсу. Вони знають, що в радянській державі мають багато «привілеїв», яких не мають інші. Вони стараються перетягнути студентів на свою сторону: «Ми передовий загін радянської молоді, тож приєднуйтеся до нас, якщо хочете бути передовими» (вірніше – краще жити в «соціялістичній» державі). Студенти уважають, щоб перед комсомольцями часом не проговоритися, хоч деякі з них з гнівом заявляють, що вони не є сексотами і не збираються ними бути.

Комсомольська організація складається переважно із молді з СУЗ. З ЗУЗ є дуже мале число. Всі комсомольські збори, всякі виступи проводяться майже завсіди російською мовою. Вся комсомольська і партійна верхівка за винятком декількох чоловік говорять тільки російською мовою. Росіяни – це головний склад, актив комсомольських і партійних організацій.

Є велика частина комсомольців, які справді вірять в большевицьку ідеологію, які без оговорок схвалюють політику партії, але є частина комсомольців, які критично ставляться до політики партії. Вони вже ба-

чать різницю між теорією і практикою большевиків. Багато комсомольців схвалюють політику Леніна, а потихо проявляють сумніви щодо правильности політики Сталіна. Вони бачать безглуздність сталінських «теорій». Вони говорять: «Ленін був чоловік мудрий, справжній марксист, а Сталін, хоча що і писав, то все це наслідування Леніна. Він не вніс нічого нового в свою „філософську літературу". Куди там Сталіну до Леніна». Сильна реакція була комсомольців-українців на слова Сталіна про російський народ, як «выдающуюся нацию СССР». Комсорг (комсомольний організатор) М. (прізвища не подаю) заявив, що Сталін мусів бути п'яним, щоб сказати такі слова. Це ж поставлення марксизму із ніг на голову. Про ідейність цих комсомольців, яких мусово втягнули в комсомол не потрібно і говорити.

Комсомольців, як «передовий загін радянської молоді» залучують партійці до всякої суспільно-політичної і культурно-освітньої роботи. Деяких комсомольців шлють на села, де вони повинні допомагати збирати позику, провадити агітацію за колективізацію. Проти нашого визвольно-революційного руху виступають тільки тоді, коли вожаки дають їм приказ підготовити доповідь про реакційність українського націоналізму і прочитати її перед студентами.

Комсомольці улаштовують багато концертів, виставок. Тут одно треба замітити, що всі ці концерти і виставки відбуваються на російській мові. На концерти в пам'ять Шевченка чи Франка комсомольці і партійці звертають лиш на це увагу, чи в репертуарі нема «націоналістичних» номерів. Ці концерти студенти проводять самі. В тім відношенні треба відмітити активність студентів третього курсу української філології. Студенти з насміхом слухають виступи викладачів, які перекручують політичні погляди Шевченка, Франка і других українських письменників. Так, в 1948 р. на концерті, улаштованому в пам'ять Шевченка, виступив із доповіддю про життя і творчість Шевченка доцент Дмитрук. Він зачав розводитися над дружбою Шевченка з російськими демократами Чернишевським, Белінським, Некрасовим і другими; про це, що Шевченко не мав таких друзів українців і т. д. Втім для нього від студентів почали поступати запитання (в картках). Доповідач почав заплутуватися в них. На одно запитання, що сказав цей хвалений «друг» Шевченка Белінський про Шевченка (в цім запитанню-карточці були і цитати з творів Белінського, де він негативно ставиться до Шевченка) доповідач доцент Дмитрук поблід, закричав захриплим голосом, що це націоналістична провокація, не відповів на питання і зійшов з кафедри. Цю справу передали в МВД.

В університеті є багато гуртків, як нпр., драматичний, хоровий і багато інших. Драматичні і хорові гуртки є українські і російські.

Студенти читають большевицьку пресу, багато студентів слухає заграничні повідомлення через радіо. Про читання нелегальної літератури ніхто між собою не говорить.

Багато студентів із СУЗ говорять по-російськи. Це переважно молодь із міст, діти большевицьких урядників. До студентів ЗУЗ вони говорять в багатьох випадках по-українськи. Друга частина студентів СУЗ говорять між собою по-українськи, а до росіян звертаються по-російськи. Третя частина студентів СУЗ завжди вживає української мови, деколи навіть підкреслюють своєю мовою, що вони говорять тільки по-українськи.

Щоб довідатися про життя студентів СУЗ, треба дуже близько з ними дружити. Усім вони також бояться говорити. Своїм життям на СУЗ вони невдоволені. Про це свідчить їх приїзд в ЗУЗ. Багато студентів говорить, що за часів Леніна краще жилося, як тепер. Активісти, комсомольці хвалять життя в СУЗ.

Багато студентів знає про боротьбу ОУН-УПА тільки із різних доповідей, газет. Програми ОУН вони не знають. Дуже мало студентів знає, що ОУН бореться за безклясове суспільство, а лозунг боротьби за справжнє безклясове суспільство мав би великий вплив на студентів СУЗ і здобув би багато прихильників для ОУН. Студентам дуже добре відомо кого убивають повстанці: партійців, енкаведистів, сексотів. Багато студентів СУЗ не вірить, що УПА боролася з німцями. Деякі студенти знають революційні пісні ОУН та УПА.

У «малі» релігійні свята майже всі студенти ідуть на виклади. На Великодні свята чи на Різдво (2-ий день свят) переважна більшість студентів ЗУЗ не іде на виклади, також і частина з СУЗ. За невідвідування викладів в час Великодних і Різдвяних свят деяким студентам винесено «сувору догану з попередженням», що як ще раз це повториться, то будуть виключені з університету.

Оплата за навчання виносить 300 крб. Від оплати звільнені інваліди, матеріяльно незабезпечені (ці студенти, які живуть тільки на стипендію). Стипендію має право діставати той, хто не має заборгованости (двійок). Висота стипендії – 220 крб.

II. Позашкільне життя студентів.

Майже половина студентів мешкає в гуртожитках (переважно з СУЗ і частина з ЗУЗ). Висота оплати за гуртожиток виносить 15 чи 24 карбованців. Харчів нема в гуртожитку жодних. Студенти, що собі куплять варять на спільних газових кухнях. Дуже часто газ замикають, а студенти мусять сидіти впроголодь. В кімнатах гуртожитку ліжко стоїть одно коло другого, так що лишається тільки місце на стіл. В одній кімнаті мешкає 8-10 студентів. Характерним для гуртожитків є це, що майже всюди розведені блощиці. Це якраз і свідчить про гігієнічний стан в гуртожитках.

При університеті є студентська поліклініка, але лікування там поверховне. Курортами в першу чергу можуть користуватися хворі: активісти, комсомольці. Не всі студенти можуть поїхати на курорт. На це потрібно біля тисячі карбованців. Тому студенти, що мають родичів багатіших, можуть їхати лікуватися.

Частина студентів п'є і курить, частина ні. Багато є аматорів до пиття, але «нет денег», а горілка дорога.

Весь час студентам прищеплюють «мораль передової радянської людини»: любити вождя Сталіна, партію, ненавидіти клясових ворогів. Багато є студентів «легкої поведінки». Про мораль студентства писати трудно. Студенти не мають моралі, що її проповідують большевики, ні цеї моралі, що її проповідувала церква.

III. Учителі.

Ректором був Білякевич, здається українець. Його з роботи зняли за якусь провину. Тепер ректором є Леутський (про нього нічого не відомо). В університеті викладають такі професори: 1. Волков, 2. Дмитрук, 3. Кротевич, 4. Білик, 5. Возняк, 6. Петличний, 7. Дідик, 8. Головко, 9. Лесик, 10. Рудницький, 11. Воробйов, 12. Черидниченко, 13. Волков, 14. Пачовський, 15. Онишкевич, 16. Мороз, 17. Година, 18. Боженко, 19. Шило, 20. Матвійчук, 21. Любішов, 22. Федяй і багато других.

Професор Дуліба і проф. Скорик зістали арештовані і вивезені в Сибір під час останнього масового вивозу.

Викладач марксизму-ленінізму Головко.

Мав каятись професор Рудницький (на цім покаянні я не був).

Приватним позашкільним життям студентів професори майже не цікавляться, цим цікавиться МВД.

Ставка викладачів не дуже то велика. Це можна помітити по протертих плащах (ще з «добрих» часів) і по вишурканім взуттю.

Хабарників професорів, як і в цілім СССР, не бракує і в університеті.

IV. Навчання.

Найбільша увага звертається на вивчення нашої «релігії» – марксизму-ленінізму, бо це є «наука всіх наук». Викладова мова є українська і російська. На українському факультеті переважає українська мова, на других – російська. В останній час почали викладати російською мовою деякі дисципліни на укр. філології.

Вимогу студентів третього українського курсу, щоб західно-европейську літературу викладали українською мовою, «батьки-опікуни» із партії назвали «націоналістичним виступом».

Історію ВКП(б) викладають 4 год. в неділю.

Викладання майже кожного предмета є зв'язане з комуністичною пропагандою. Є виняток. Це лекції... латини.

Експериментального приладдя дещо є. Підручники (тільки не по українській мові) є також, але на... базарі. Їх можна купити за радянську ціну (від 100 до 200 крб. одна книга).

Антирелігійна пропаганда найбільше проявляється під час викладання марксизму-ленінізму.

Майже цілий день в тижні є виклади воєнізації, а саме: вивчення артилерії. (Після 4-ох річного навчання університет готує младших ляйтенантів артилеристів). Начальник військової кафедри генерал-майор Воробйов.
(Відомість з одного довіреного джерела. Подає студент Х.).

Слава Україні! Героям Слава!

Постій, 20.8.1948 р. Подає: (Буй-тур)
(Копач)
Переробив: (Нестор)

* * *

Яворівський р-н

ВІЙСЬКОВИЙ ЗВІТ
за місяць травень-червень 1948 р.

А.
1. Військова школа, яка мала осідок в райцентрі в казармах, виїхала на навчання в полігон. Всіх учасників школи є около 120 чоловік. В райцентрі остала лише група т. зв. червоної мітли в числі 60 осіб, які квартирують у був. польській бурсі. Командиром групи є під-покловник. Прізвище невідоме. Група бере участь у всіх акціях проти нашого руху. На т. зв. площадці в лісі 2 км від Яворова при шосе Яворів – Судова Вишня міститься около 40 гавбиць і до 400 бійців. Щодня відбувають військові вправи. У жодних акціях участи не беруть.

В с. Старичі істребітельний баталіон начисляє около 10 чол. Ходять на засідки по сусідніх селах.

В с. Старицька Воля є 7 місцевих істребітелів, які деколи ходять на засідки.

На терені району постійно рейдує 4 групи, підпорядковані РО МҐБ. В сс. Брухналь, Підлуби, Бердихів, Молошковичі – група кап. МҐБ Савченка в числі 8-10 чоловік.

В сс. Залужжя, Цетуля, Вільшаниця, Старицька Воля, Новий Яжів – група ст. ляйтенанта Брасолова, в числі 6-7 бійців.

В сс. Чолгині, Прилбичі, Мужиловичі, Відомля, Новосілки, Ляшки – група оперробітника Мерцова в числі около 30 бійців. Група ділиться на дві частини. Другою частиною проводить ляйтенант Чупрін. Вона озброєна в два ручні кулемети.

В сс. Наконечне І. і Наконечне ІІ., Порудно, Поруденко, Черчик, Рогізно оперує група капітана МҐБ Трегубова в числі 8 чоловік.

На полігоні (в лісі оіля сс. Старичі, Старицька Воля, Шкло) війська того року є менше чим у минулому в той час. Стан військ часто міняється, бо одні приїздять, а другі виїжджають з вишколу.

Після твердження очевидців в кінці травня цього року приїхала в полігон більша кількість вищих старшин (около 180 чол.) – генерали і полковники, яка їздила на польсько-совєтський кордон. Около 16.06. всі ці старшини автами і поїздами виїхали у напрямі Львова. 18.06. виїхала більша частина військ, переважно танки і гармати, у невідомому напрямі.

4. Режим цього року на полігоні дуже строгий. Бійців у села не пускають. Також цивільним заборонено ходити чи їздити в полігон, навіть заборонено пасти худобу в тих місцях, де квартирує військо. По селах ніччю ходять стежі, які виловлюють бійців, що без дозволу скрадаються на села. Військо невдоволене, хоч харчування цього року дещо поправилось. Зате збільшилася карність.

7. Війська з полігону не беруть жодної участи в акціях проти нашого руху. Щоденно відбувають військові вправи, гостре стріляння, працюють при будові бараків та в тартаках.

Б. Про військові магазини, об'єкти нічого певного не можна довідатися, хоч такі мусять бути тому, що дуже часто возять щось тамтуди закритими автами. На станції Яворів будують новий збіжевий магазин.

Г. В червні почали будувати воєнне летовище в Яворові, в тому самому місці, що в 1940 р. Перед тим це місце оглянуло около 50 вищих старшин, які провели поміри. З сіл виганяють туди більшу кількість робітників і підвод для будови.

Постій, 30.06.1948 р. (Степовий)

* * *

Немирівський р-н

ВІЙСЬКОВИЙ ЗВІТ
за місяць червень 1948 р.

А.

1. В полігоні на терені місц. Батоги, Пелені, Тишики, Ходаки, Курники квартирує 3 бригади артилерії. Чисельність бригади – около 1300 чол. Командний склад розміщений у с. Курники на лісничівці. Ці три бригади очолює майор Рибченко. Більшість війська на полігоні концентрується на терені с. Курники. Національний склад частин – більшість росіяни, українці, кавказці і ін.

2. З цієї частини бійці носять чорні пагони з червоними стоками.
3. Виряд – чоботи, літні дреліхові уніформи. З причини поганого прохарчування, по усіх близьких селах до полігону бійці грабують населення. Грабують бараболю, хліб, гроші, одежу, худобу.
4. Бійці в повному боєвому виряді, з відповідною кількістю гармат та боєприпасів постійно виїжджають кудись з полігону, повертаючи за кілька днів.
6. У звітному місяці Немирівський воєнкомат покликав 29 річник на військовий вишкіл. Вишкіл проводили протягом 2-ох тижнів. Немирівський р-н має в короткому часі доставити до шкіл ФЗО 50 хлопців.
7. На полігоні вишколюється артилерія. На маневри військо виїжджає дуже часто в повній боєвій готовості на 2-3 дні. Вертає назад на свої місця. Недалеко с. Вербляни над р. Сіркова Вода знаходиться військовий тартак, де працює 30 озброєних бійців на чолі з ляйтенантом. Приналежать до частини, що стоїть на Яворівській площадці. Мешкають у землянці. Також повнять службу як охорона колгоспу в с. Вербляни. Погранвійська містяться в Немирові та с. Грушові. В Немирові нараховується около 80 пограничників. В с. Грушів – 164 пограничників. Частина пограничників з Грушівської погранзастави в числі 80 чол. робить службу від р. Завадівки до с. Дрогомишля і підпорядковується командному складові в с. Нагачів, Краковецького р-ну. Друга частина в числі 84 чол. робить службу від р. Завадівки до присілка Шуварі і підпорядковується команді в Раві Руській. Немирівська погранзастава робить службу від прис. Шуварі до с. Смолин.

Б.
1. Склад амуніції на полігоні міститься на північ від присілка Батоги. Розмір – 80 м. довжини, 40 м. ширини, 1 м. висоти.
4. З дерев'яного матеріялу побудовані землянки для мешкання бійців. Також з дерева побудовані всі бараки. Будують робітники з поблизьких сіл. В с. Грушів прикордоні будують новий будинок для приміщення погранзастави на 4 кімнати Розмір: 9 м. довж., 6 м. ширини. Працюють при будові місцеві робітники.

В.
1. Кордон скріплений двома рядами дротів у віддалі 3-ох метрів один від одного. Між обома рядами пороблені засіки і натягнені ракетові дроти. Кожний будинок, де міститься погранзастава, окопаний крученим ровом. Вхід до рова знаходиться зараз із входових дверей.
2. Прикордонна охоронна служба – днем 2 бійців по 4 години повнять службу. Ніччю 3 по дві години. Крім цього пограничники роблять засідки. В спокійному терені числом 9-12 чол., в загроженому – до 30 чол. На кордоні розміщені обсерваційні пункти. Обсерваційний пункт Грушівської погранзастави міститься на полі між Грушовом, а прис. Шуварі. Розмір землянки: 9 м. довжини, 8 м. ширини. Складається з 5 кімнат.

Г.

В Немирівському р-ні побудовано нове летовище між сс. Нове Село і Немирівська Воля. Розмір: 4 км. довж., 2 км ширини. Вкоротці повинен бути на летовищі один поштовий літак, який щодня курсуватиме між Немировом, а Львовом.

Постій, 07.07.1948 р. (Гомін)

* * *

Крукеницький р-н

ВІЙСЬКОВИЙ ЗВІТ
за місяць червень 1948 р.

А.

1. Дня 23.05. о 4-ій годині над ранком погранзастава зі села Рожубовичі остаточно перенеслась до села Циків Нижанківського р-ну і примістилась у виселеній частині, яка підходила у 800 метрову полосу. Всі виселених 11 господарств. На тих господарках порозміщувались пограничники. Погранзастава «УНЕК» є на лівім крилі села від ріки Вігру. Будинки застави частинно обведені двометровим парканом. Усіх пограничників на заставі є 75. Їх командний склад:

Начальником застави є ст. ляйт. Кондрадін, 27 років. Руський, мешкає разом з жінкою на самій погранзаставі. Постійно перебуває на заставі, дуже рідко заходить до сільради. На мітинги до клюбу та на забави не ходить.

Замісником начальника є ляйт. Портяткін, 30 років, по національності українець із Полтави, але сам його вигляд зраджує жида. До людей відноситься досить ворожо, навіть самі пограничники нарікають на нього. Проживає в селі у господаря Гнатовського А.

Замісником начальника по політ-части є політрук Охрімчук, років від 32-35, сам українець родом від Львова. Сам він невдоволений із своєї роботи, постійно його перекидають з місця на місце, тому очікує скорішого демобілізования. Жінка його учителька, СУЗ. З Портяткіном Охрімчук живе у ворожих відносинах. Останньо жінка Охрімчука охрестила дитину і тепер боїться, щоб про це не дізналось вище начальство. Сам Охрімчук живе у селі в господаря Дончика Миколи. В хаті дуже рідко ночує, постійно ночами дижурить на заставі.

Старшина Лучагін, років 32, по національності руський.

Другий старшина Медведєв, магазинєр зброї, мундурів, а також доставляє харчі з Міжинця.

Крім того є ще 8 сержантів, кожний з них має свій відділ, з яким повнить службу в тім чи іншім місці.

Зміну роблять рано о 7-й годині і тримають службу до 7-ої год. вечора. В день дижурять дуже рідко на кордоні: по двох людей на участок, у віддалі яких 500-600 метрів від другого участка. На участку Циківської застави днем сторожать у п'ятьох місцях, а саме:

біля Дроздовицького моста	–	2 пограничників;
у лозах над рікою Вігор	–	" "
за заставою на пасовищі «острово»	–	" "
на луках «стави»	–	" "
на полі «ледівня» від Попович	–	" "

Крім того проїзджає раз на день, або раз на кілька днів патруля на конях. Вночі дижурять дуже густо, до 100 метрів одні від других та роблять засідки. Міноване поле є на «болоню» від ріки Вігру до гостинця (в напрямі села Станіславчик). Стрільниця застави міститься за рікою Вігром від гостинця, який веде з Дроздович через село Германовичі на Перемишль. Заняття проводять один раз в тижні. У вільні хвилини пограничники ходять по селі, щоб одержати що їсти. Коли господиня відмовиться чи прямо не дасть, пограничники розбивають вулики, видирають цибулю, моркву, або застрілять собаку.

Магазин зброї міститься на самій погразаставі. Запасну зброю перевезено зі села Рожубовичі без точного обліку, на двох підводах. На заставі є два «дехтярі» та один станковий кулемет. Пограничники найбільше користуються в службі автоматичними крісами. Полосної лінії дальше вже городять. Коли хто зі селян жартом спитає, чому границі не дротують, то пограничники відповідають: «Скоро в Польщу пойдьом».

Погранзастава зі села Селиська перенеслась до села Поповичі Н. [...] р-ну і примістилась в середині села. Займає три будинки деревляні, четвертий мурований щойно будують.

Застава Дубина перенеслась у село Биків Мостиського р-ну, де примістилась у будинках виселених чотирьох господарів.

Застава Медика перенеслась до села Шегині Мостиського р-ну та заняла приміщення бувшого промкомбінату, які знаходяться поряд із КАПЕ. В тих самих приміщеннях примістилась також і командатура. Кількість пограничників цих погранзастав майже без змін.

4. Бувший участковий МВД сіл Плешевичі – Новосілки Локіянчук Микола, ур. 1924 р., комсомолець, працював один рік в Медицькому р-ні. Згодом його перекинули в Добромильський р-н до села Губичі. Під час його перебування в тому селі українські повстанці розброїли істребітелів. За це його МВД арештувало і по двох тижнях цілком звільнили з праці участкового. В розмові розказував він, що Донські козаки, вертаючи зі заходу, хотіли його розстріляти, тому що чули велику ненависть до МВД-истів. Та коли він показав їм, що він також боровся в червоній партизанці, козацький старшина відповів: «Ну, хорошо». Ти воював, але як ти попав на службу МВД?». Тоді Локіянчук відповів, що його заставили

на цю службу, як партизана. Вкінці розказував, як він звернувся до начальника міліції, щоб дали йому поміч при будові хати: «Коли я воював, то нам обіцяли, що покінчимо з колгоспами, краще буде жити нашій сім'ї, будемо мати готові хати, а зараз я тільки хочу помочі...». На це начальник міліції Третяк відповів: «А може б ти ще що небудь хотів???».
5. Почавши від 15.05 по 24.05. переносились погранзастави з тих сіл, які відходили до Польщі.
7. Дня 2.06 в клубі села Шегині Мостиського р-ну відбувався мітинг пограничників, який тривав від 8-ої год. – 17-ої год. Мітинг відбувався при оставлених стійках. Цивільного населення не допускали до клубу. Присутних на мітингу около 40-50 осіб.

Б.
4. Пограничники погранзастави Поповичі будують казарми із бльоків (мурований будинок). На погранзаставі села Циків пограничники будують дві вишки, висота 13 метрів. Також будують лазню у віддалі 100 метрів від застави. Погранзастава в селі Шегині переводить дальше ремонт приміщень.

Г.
В зв'язку з пересуненням кордону, летовище перенесено з Медицьких Халупок правдоподібно до Мостиськ.

Е.
Дня 27.05. вечером на станцію Ляцька Воля (Мостиська) прибув з Польщі санітарний поїзд з пораненими. Нараховувалось около 40-42 пульмановських вагонів. З цивільних до поїзду не допускали нікого.

З початком місяця червня почався масовий експорт зерна до Польщі. Пересічно нараховувалось кожного дня по 8-10 транспортів, загальним тоннажем в транспорті від 1300 до 1500 тонн зерна. Напрям транспортів – послідна станція Перемишль – Журавиця зі секретним написом «Сполем».

В звітному часі на терені р-ну Крукеничі начислялось біля 90 большевиків. Всі вони поміщувались в одному будинку під назвою «Органи МҐБ», крім відділу «червоної мітли» в силі около 35 чоловік, які квартирували в окремому будинку недалеко від МҐБ. Всі большевики з «органів МҐБ» є розподілені групами по селах р-ну та в самому райцентрі.

Дня 28.04. до села Буховичі приїхала група большевиків в силі 12 чоловік, в тому двох інженерів капітанів та 10 студентів політехніки. Група ця заквартирувала в селі. Цілими днями їздять по полях та бадають місця під обсерваційні пункти.

Дня 22.06. всі секретарі сільрад Мостиського р-ну були покликані на воєнкомат в справі виготовлення списків всіх мужчин віком від 1898-1925 рр. та від 1928-1930 рр.

Голови сільрад Крукеницького р-ну одержали зарядження щодо всіх мужчин уроджених 1928-1929-1930 рр., яких повинні доставити на призовну комісію до відправки в школу ФЗО.

Постій, дня 28.06.1948 р.

(Мирон)

* * *

Район: Куликів.

ВІЙСЬКОВИЙ ЗВІТ
за час від 25.II. – 25.VII. 1948 року.

А. Військо.

В райцентрі Куликів міститься около 80 осіб внутрішніх військ МВД. До своєї диспозиції мають два важкі авта і таксівку, якими користуються в оперативних роботах по терені. Війська МВД з райцентру роблять різні випади в терен боївками від 10 до 15 осіб.

В селі Жовтанці квартирує гарнізон військ МВД около 35 осіб.

Біля села Печихвости на присілку Германівка в підсобному господарстві працює і охороняє 25 ЧА артилерійської частини. Очолює їх ляйтенант. Рівнож є між ними політрук, жид, який переводить з ними політвиховну роботу. Прохарчування: на день 600 грамів хліба і три рази в день «суп». Кромі праці три рази в тиждень роблять військові вправи. В половині місяця березня в лісах квартирували малі групи (боївки) військ МВД. Напр., в лісі біля присілка Грабовець (село Вихопні), в ліску Запуст біля села Вихопні і в ліску Березина біля села Жовтанці мають побудовані землянки і звідси роблять різні оперативні випади по терені.

Дня 22.04.48 р. о год. 16-ій за московським часом залізнодорожною лінією Кам'янка Бузька – Львів в напрямі Кам'янка Бузька переїжджав поїздом Каґанович (інформатори наші подають, що це був Каганович, в дійсності в місті Кам'янка Бузька і в селі Батятичі в цей час був Хрущов). В час цього переїзду на всіх залізнодорожних станціях була військова служба і охорона. Рівнож по всіх мостах на залізнодорожній лінії була військоа вартова служба. Наприклад, на станції в селі Колодно Мале було 6 сержантів і два ляйтенанти. Цей поїзд начислював 8 вагонів, які були на зелено помальовані. На кожному вагоні було по два важкі кулемети та по 10 бійців обслуги. Ця обслуга мала шоломи, нову зброю і новий виряд. Всі робітники, які працювали на залізнодорожній лінії в часі переїзду цього поїзду по наказі військових вартових лежали лицем до землі та не смів ні один вартівник поглянути на цей переїжджаючий поїзд.

Дня 15.06.48 р. з Кам'янки Бузької на Львів залізнодорожною лінією переїжджало 3 ешелони з танками, два з автомашинами і один з артиле-

рією. Цього самого дня через наш терен переїжджало багато автомашин з військом ЧА в напрямі зі сходу на захід. З цим військом рівнож переїжджало три генерали: Котузов, Калінін і Юрчак. В часі квартирування генералів на хуторі села Колодно около 20 червоноармійців стояли з автоматами в повній бойовій готовості на стійці біля кватири генералів, і рівнож нікого чужого з цивільного населення не допускали до цеї квартири. Від села Верини до села Туринка ці війська снували телефон і через три дні робили військові вправи.

Від 3. до 17.07.48 р. через місто Львів в напрямі південь правдоподібно в сторону Мукачів переїжджало поїздами дуже багато війська ЧА. Вони везли зі собою артилерію, танки, амуніцію, літаки в частинах. Все це було накрите диктами.

Весною цього року воєнкомат Куликівського р-ну переводить реєстрацію мужчин від 1900 до 1925 р. Забрано від них старі військові книжки, а видано нові з фотокарточками. При комісії мірено їм височину, грубість, величину голови і ніг.

Б. Військові об'єкти.

Біля села Мервичі на станції є площадка, на якій міститься склад горючого НКО Ч.3437. Вона займає 47 га площі, яка обведена колючим дротом і має зірний пункт (вежка), на якій уміщений кулемет. На площадці є п'ять кітловин, в кожній кітловині міститься по 75 цистерн. В двох кітловинах є бензина, в третій нафта, в четвертій ропа, а в п'ятій газірована вода, що при найбільшій температурі зимна не замерзає. Знаходиться 400 бочок оливи (по 200 літрів), 50 бочок оливи до літаків і 25 бочок спірту (по 250 л.). До випомповування є 8 вужів, 50 порожніх бочок та 2000 нових кастрів. Раз в тиждень доставляють 4 цистерни нафти і два бензини. Відходить щоденно 15 до 20 автомашин нафти, бензини і ропи. Площадку охороняє 30 червоноармійців, озброєні в три кулемети, один «максим», решта автомати і кріси.

Начальник площадки – Білий – рус., парт., – підполковник.
Завідуючий помпотягів – Марків – рус., парт., – капітан.
Складовщик – Гаврилів – рус., парт., – майор.
Старший бухгальтер – Гормило – рус., парт., – ".

Господарка площадки має 5 корів, три коні і два вози. Засіяно 7 га озимини, три га ярини і картоплі.

В звітному часі біля села Руданці – поблизу малого ліска червоноармійці поставили вежу височиною около 25 метрів.

Між селами Вихопні і Жовтанці в ліску Запуст, який займає 40 га площі, в звітному часі звожувано туди будівельний матеріял в роді на вежу. Однак вже два місяці часу, вежі не будують. Від 1.07.48 р. в цей лісок з цивільного населення нікого не впускають. Довкола ліска стоять стійки ЧА (якої частини невідомо). Щоночі туди доїжджає кілька тяжких авт і по

кількох годинах виїжджають в напрямі села Зіболки. Харчі щодня підвозять підводою з гарнізону зі села Ховтанці. Напр., був такий випадок дня 8.7.48 р. кількох большевиків з гарнізону зі села Жовтанці везли підводою харчі до ліска Запуст і в непорозумінні з тими військами, що є в ліску, повстала стрілянина. В часі перестрілки вбито двох бійців і одного ранено з гарнізону зі села Жовтанці.

13.6.48 р. на залізнодорожну станцію в селі Колодно приїхала військова комісія. Склад комісії: генерал (прізвище невідоме) і 40 старшин різних ступенів. Ця комісія мірила шпали (швелі), шини і мости, а після цього від'їхала в напрямі міста Львова.

Д. Комунікація і зв'язок.

Львів – Кам'янка Бузька переходить шоса і залізнодорожна лінія і телефонічна лінія, яка начисляє п'ять пар дротів (три пари сталевих, а дві мідяних). Дві пари мідяних – Львів – Луцьк, друга пара мідяних для погранвійськ. Одна пара сталівки (служебка) іде Львів – Радехів. Лінії, які йдуть Львів – Москва: 1) Лінія погранвійськ – по цій лінії 24.5.48 р. ішла перевірка. 2) Лінія військова. 3) Лінія поштова. 4) Лінія сільсько-господарська.

Е. Транспорт боєприпасів.

В місяці квітні на залізнодорожній лінії Кам'янка Бузька – Львів в напрям міста Львів вночі переїжджало 4 транспорти авт зенітної артилерії і два транспорти військ ЧА. (Як відомо, це був напрям на місто Мукачів).

Є. Нова зброя.

Дня 14.6.48 р. через місто Львів переїжджав транспорт нових танків. Вигляд танків був такий: середина танка досить широка, перед і зад вузький, дуже високо догори загнутий, гусениці дуже вузькі. На кожному танкові їхало по 5 моряків (матроси морської фльоти).

Слава Україні! Героям Слава !

Постій, 30.8.48 р.

Подає: (Хвильовий)
Переробив: (Бородатий)
Підпис: Нестор

* * *

Косівщина Серпень, 1950 р.

ЗВІТ
за час 1.1.–31.3.1950 р.

[…]

Слава Україні!

Список
Упавших кадрів ОУН і УПА за час від 1.1. – 31.3.50 р.

1. Малогловий Діонізій – «Соловій», укр., нар. 1908 р. в м. Яблунів, гр. кат., 4 кл. гімназії, жонатий (троє дітей). З приходом большевиків 1944 р. зійшов у підпілля, де доривочно виконував доручену йому організаційну роботу. Весною 1949 р. був приділений на працю в Жаб'євському р-ні де працював адміністратором РОП. Дня 4.1.1950 р. зістав вигнаний большевиками зі зимового постою. Втікаючи з постою, відбився разом зі своєю дружиною «Клімцею» від решти втікаючих повстанців. Дня 2.1.1950 р. в с. Кривополе-Коротенький наткнувся на групу большевиків, яка відкрила по ньому вогонь. Сл. п. д. «Соловій» став забитий, а його дружину «Клімцю» зловили живою.
2. Пасічняк – «Арсен», ур. 1925 р. в с. Смодне Косівського р-ну, укр., гр. кат., освіта неповно-середня (рільнича школа), нежонатий. В 1942 р. став членом Юнацтва. У 1944 р. вступив до УПА, де одержав функцію ройового. З кінцем 1944 р. став працювати у референтурі СБ. при кущі, а від жовтня 1945 р. став кущовим тереновим. Від 1947 р. став районним референтом пропаганди, де працював до травня 1949 р. У травні 1949 р. став районним референтом СБ, де працював до дня випадку.

Дня 18.1.1950 р. група большевиків, у числі 100 чоловік, окружила криївку д. «Арсена», яка знаходилася у госп. Ватаманюка Степана с. Михайла. Друг «Арсен», бачучи безвихідність, попалив усі інструкції, літературу і інші організаційні речі, – застрілився. Криївку всипав господар, в якого знаходилася криївка, Ватаманюк Степан с. Михайла. Після цього випадку, Ватаманюк перейшов жити до Станіславова.

Сл.п.д. «Арсен» у своїй праці виказав себе невгнутим революціонером та невтомним працівником по своїй ділянці. Серед населення і членства тішився великою пошаною і авторитетом. Випадок стався в с. Рожнів Кутського р-ну. Тіло сл. п. д. «Арсена» забрали большевики в РО Кути.
3. Бойчук Іван с. Михайла – «Воробець», нар. 1932 р. в с. Жаб'є-Підкринта, тут і замешканий, українець, невійськовий, нежонатий. Весною 1949 р. большевики почали сильно переслідувати д. «Воробця» за те, що його батько був станичним і в 1944 р. став зловлений і засуджений большевиками. Крім цього ще був кревняком д. «Білогрудки».

Зимою 1949 р. д. «Воробець» почав критися на власну руку і крився до осени 1949 р. Осінню 1949 р. «Воробця» прийнято у наші ряди та приділено на зимівлю до групи СБ, яка зимувала у Чорногорі. Дня 20.1.1950 р. д. «Воробець» пішов з групою повстанців по спецзавданню в терен. Того самого дня дд. «Воробець» і «Сокільський» заквартирували на стаї, на полонині Брескул, а решта повстанів відійшли дальше. На полонину наскочили большевики на лещатах в числі 9-40. Большевики завважили повстанців, відкрили вогонь по стаї, в наслідок чого д. «Воробець» став забитий, а д. «Сокільський» втік. Большевики відрубали голову д. «Воробцеві» та забрали в район Жаб'є, а тіло залишили на полонині. Тіло д. «Воробця» повстанці похоронили.

4. Вій[…] Дмитро – «Ілак», укр., ур. 1914 р. в с. Шешори Косівського р-ну, українець, гр.кат., військовий, 4 кл., жонатий. В 1944 р. став комендантом боївки СК. У Листопаді 1944 р. його боївку включено до сотні УПА «Святослава», де він одержав функцію чотового, де одержав ступінь ст. булавного. Від серпня 1945 р. став станичним с. Брустори. В травні 1946 р. став заступником Му[…], а в 1947 р. став кущовим тереновим, де працював до […]

Дня 1.02.1950 р. в с. Шепіт Косівського району, […] большевиків у числі понад 20 чол., які ранком зробили […] Івана, якого знаходилася криївка […] було 6 повстанців по […] «Вихор», заступник кущового д. «Лужок», бойовик «Когут» і дружина «Ілака» Павліна. Криївку було досить легко знайти, бо вхід не був добре замаскований, з люфтів виходила пара. Большевики окружили криївку та пропонували здатись. Завдяки другому виходові, про який большевики не знали, всім повстанцям удалося з бункера виступити, але наткнувшись на кілька застав, д. «Ілак» став тяжко ранений і дострілився. З криївки щасливо відступили […]

5. Шкрібляк Федор – «Лужок», укр., ур. 1928 р. в с. Яворів Косівського р-ну, 7 кл., гр.кат., невійськовий, нежонатий. В 1942 р. став членом Юнацтва, де був аж до розв'язання. Опісля працював помічником станичного аж до 1947 р. В 1947 р. став кущовим по пропаганді. З 1948 р. занимався в кущі звітністю, а в 1949 р. став заступником кущового, де працював до дня випадку. Дня 1.02.1950 р. в с. Шепіт Косівського р-ну при заскоченні большевиками зимової криївки застрілився. Тіло сл.п.д.«Лужка» забрали большевики до РО Косів.

6. «Когут» – точних даних про д. «Когута» немає, бо він сам походив з Поділля, довший час був в УПА і в терені про нього майже ніхто нічого не може сказати. Дня 1.02.1950 р. в с. Шепіт Косівського р-ну розірвався гранатою при заскоченні большевиками зимової криївки. Тіло сл.п.д. «Когута» большевики забрали в РО Косів.

7. Васкул Михайло с. Миколи – «Орел», ур. 1912 р. в с. Березів Вижній Яблунівського р-ну, укр., освіта 5 кл., жонатий (троє дітей), рільник. До Організації вступив 1940 р., де заняв функцію станичного в с. Березів Вижній до 1942 р. Від 1942 р. до 1943 р. був підрайоновим. Від 1943 р. до

1946 р. був відсепарований від Організації і крився на власну руку. В 1946 р., на припорученння окружного провідника, прийнято його знову до праці і зайняв він функцію ра-йонового організаційного. На цьому пості працював до дня випадку. Дня 8.02.1950 р., о год. 11-ій дня, в час облави вигнали його большевики зі зимової криївки разом з дд. «Карпом» та «Хмарою». Відбиваючись від групи большевиків, вони втікали лісами около 7 км. Великі сніги дуже утруднювали повстанцям відступ. Друг «Орел» до крайніх меж знесилений не міг дальше відступати. Він упав на дорогу і сказав до д. «Хмари» – «бери від мене зброю та іди, куди тобі Бог помагає, а я лишаюся тут». Друг «Орел» залишився в лісі Терасянка, де, припершись до смереки, замерз. За тиждень повстанці знайшли тіло сл.п. д. «Орла» і поховали на сільському цвинтарі.

8. Филипчук Дмитро – «Дон», ур. 1904 р. в с. Жаб'є-Підгора, там і замешканий, жонатий (двоє дітей), самоук. Від 1941 р. до 1943 р. був симпатиком ОУН. У 1943 р. став станичним на присілку Підгора під пс. «Острий». Від 1949 р. працював як член кущового звена під пс. «Дон» аж до дня своєї смерти. Дня 8.02.1950 р. большевики наскочили на зимовий постій. Коли повстанці почали відступати з постою, д. «Дон» став тяжко поранений у плечі, 150 м. від постою. Бачучи безвихідність, застрілився з пістоля. Тіло большевики забрали в Жаб'є. Сл.п.д. «Дон» був дуже активний, товариський і тішився авторитетом між населенням і повстанцями.

9. Скільський Василь с. Івана – «Грім» укр., ур. в с. Березів Вижній Яблунівського р-ну, освіта 6 кл., нежонатий [...] У 1942 р. став членом Юнацтва. В 1944 р. в с[...] «Мороза», де був стрільцем. В 1945 р. став бойовиком [...] В 1946 р. перейшов до охорони сл.п. провідника «М[...]» до 1948 р. З весни 1948 р. став зв'язковим на «Захід[...]». Цього року став ранений у лівий кут лівого ока, а другою кулею у полові органи [...]. Став ранений через необережність в д. «Запорожця». Весною 1949 р. перейшов до кущового д. «Піка», де перебував до дня випадку. Дня 28.10.1949 р. д. «Грім» став ранений у м'язи правої ноги від большевиків під час наскоку на хату, в якій квартирував. Дня 4.02.1950 р. сл.п.д. «Грім» з трьома друзями стали заскочені большевиками в хаті Симчича Дмитра [...] в с. Березів Середній Яблунівського р-ну. Під час перестрілки повстанці застрілили 4-ох большевиків. У безвихідному положенню застрілили господаря і самі пострілялися. Тіло сл.п.д. «Грома» большевики витягли з вогню та забрали в РО Яблунів.

10. Ільницький Михайло с. Василя, – «Запорожець», ур. 1924 р. в с. Березів Вижній Яблунівського р-ну, укр., освіта 5 кл., нежонатий. У 1942 р. став членом Юнацтва, а в 1944 р. вступив до сотні УПА «Мороза», де був стрільцем. У 1945 р. вступив до кущової боївки д. «Верхового», де був до 1946 р. Зимою 1946 р. перейшов до охорони Окружного провідника, а весною 1947 р. перейшов до охорони сл.п. пров. «Митаря». Тут працював до 1948 р. Весною 1948 р. став зв'язківцем на «Захід». В липні 1949 р. став станичним с. Березів Вижній, де працював до останнього дня. На цьому

пості вив'язувався зі своєї роботи солідно. У населення тішився великим авторитетом. Застрілився дня 4.03.1950 р. при заскоченню большевиків. Тіло д. «Запорожця» згоріло, тільки залишилася одна рука, яку большевики забрали в РО Яблунів. Кістки і попіл д. «Запорожця» населення поховало в селі Березові Вижньому на цвинтарі.

11. Берник Роман – «Богдан», ур. 1929 р., у с. Микуличин Яремчанського р-ну, укр., 6 кл., нежонатий. За час другої большевицької окупації жив легально. В січні 1949 р. пов'язався з ним д. «Іскра» і дав йому припорученя убити стрибка Савчука або стрибка Онучака Василя. Берник виконав припорученя і вбив Онучака. Після цього жив дальше легально. Дня 11.12.1949 р. ніччю Берник зробив засідку на Савчука, де відкрив по ньому вогонь з автомата, але Савчукові вдалося втекти. Берник крився на власну руку до кінця 1949 р. З кінцем грудня д. «Іскра» (станичний на с. Микуличин) пов'язався з ним і взяв його до себе як помічника. Берник прийшов до станичного озброєний в автомат ППШ, пістоль (мадярський) і 4 гранати.

Дня 4.03.1950 р. застрілився під час наскоку большевиків на хату, в якій квартирував. Тіло большевики витягли з вогню і забрали в РО Яблунів.

12. Симчич Михайло – «Карпо», ур. 1908 р. в с. Березів Вижній Яблунівського р-ну, укр., освіта 3 кл., жонатий (3 дітей, жінку большевики убили 15.05.1949 р.). Служив при польському війську. В 1944 р. вступив до сотні УПА «Мороза», де був стрільцем. В сотні був до кінця 1945 р. Від 1945 до 1946 р. крився на власну руку. В 1947 році став призначений помічником станичного, працював до 1949 р., а весною 1949 р. перейшов до охорони сл.п.д. «Орла», де був до останнього дня.

Дня 8.02.1950 р., коли большевики їх вигнали з їх зимового постою, а йому вдалось щасливо відступити і він сполучився зі станичним «Запорожцем» і з ним був до кінця життя. Застрілився при заскоченні в хаті дня 4.03.1950 р. Тіло большевики витягли гаками з огню і забрали в РО Яблунів.

13. Федорович Микола с. Семена – «Сагайдачний», ур. 1911 р. в с. Ясенів Горішній Жаб'євського р-ну, укр., жонатий, військовий (польська армія і УПА), неграмотний. В 1944 р. вступив у наші ряди та працював станичним с. Ясенів. Осінню 1944 р. вступив до сотні УПА «Підгірського», де був стрільцем до 1945 р. Літом 1945 р. вступив до боївки «[...]», де був бойовиком до 1947 р. Весною 1947 р. став станичним [...], де [...] 1948 р. Весною 1948 р. став стрільцем [...] до весни 1949 р. Весною 1949 р. [...] з Білої Ріки до району, де працював аж до своєї смерти. Згинув дня 29.03.1950 р. у с. Ясенів Жаб'євського р-ну при заскоченні большевиками зимового постою. Тіло большевики забрали до РО Жаб'є.

Вічна слава упавшим Героям!

Постій, серпень 1950 р. Х-12

Список упавших Запільників

1. [...] Павліна, дружина д. «Ілака», літ ок. 27, українка, гр.-кат., освіта початкова, замешкала в с. Шешори Косівського р-ну. Від 1944 р. переслідувана органами поліції за її мужа, який був членом ОУН. Крилася на власну руку. На зимовий період 1949-50 р. д. «Ілак» взяв її до своєї криївки. Дня 1.02.1950 р., в с. Шепіт Косівського р-ну при наскоку большевиків на зимовий постій стала забита від ворожої кулі у віддалі півтора кілометра від криївки. Тіло большевики забрали в райцентр Косів.
2. Джоголюк Василь, ур. 1931 р., укр., в с. Жаб'є-Підобіч, нежонатий, невійськовий, освіта 4 кл. Від осени 1949 р. крився від побору в ЧА. Упав дня 2.02.1950 р. в с. Зелене-Топільче Жаб'євського р-ну, утікаючи зі свого зимового постою. Коли большевики його тяжко ранили, він дострілився сам з кріса. Тіло большевики забрали до РО Жаб'є.

Зловлені Підпільники

1. Малоглова Климентина – «Клімця», ур. 1918 р. в м. Кути, замешкала в м. Яблунів, українка, 7 кл. нар. школи, замужня, троє дітей. З приходом большевиків 1944 р., разом з своїм чоловіком зійшла в запілля та до 1949 р. крилася на власну руку. Весною 1949 р. приділена в Жаб'євський район на машиністку РОП. Дня 5.01.1950 р. стала вигнана большевиками з зимового постою. Відбившись від решти утікаючих повстанців, несподівано зі своїм мужем натрапили на групу большевиків, які відкрили по них огонь. Муж її «Соловій» став забитий, а вона зловлена живою. Наслідків по її арешті не було в Жаб'євському р-ні жодних. Зловлену большевики з РО Жаб'є відправили в Станиславів.

Постій, серпень 1950 р. X-12

Б. Власне середовище

1. Українські маси:

Ідейно-моральний стан селянства є досить високий. Населення уважає нашу бортьбу за правильну, а нас за своїх дійсних оборонців. Зі всіми болями і скаргами звертається тільки до нас. Не раз можна почути від них: «Якби не ви, то нас би давно не було». Помимо терору з боку большевиків (майже кожний був на переслуханню і щодесятий тортурований) та оголошення «Наказу», що за найменші зв'язки з Українським революційно-визвольним рухом будуть змісця розстрілювати як учасників «банди», населення дальше співчуває нам та допомагає чим тільки може (закуп техприладдя, матеріяльно, розвідкою, розповсюдженням літератури і т.п.).

За звітовий період, в часі нашої відсутности по селах, большевицька адміністрація і органи МҐБ посилили свій тиск на населення. Різні держпо-

ставки, податки, переселенча акція, вивози на Сибір, арешти, «Накази», часті облави на ліси, ліквідації поодиноких революціонерів від'ємно вплинули на населення. Декого опанував тимчасовий майже панічний страх. Більшість населення зробилась до крайніх меж обережна. При нашій появі заявляли нам, що свого ставлення до нас не змінили, але просили, щоб ми зі своєї сторони поводились більш конспіративно, як попередніх років.

... Ідейно-політичний рівень селян досить низький, а це тому, що населення гірських теренів малограмотне, або зовсім неграмотне. Революційні кадри допомогти цьому мало можуть, бо самі малограмотні і вести розмови на різні політичні теми не відважуються боячись, щоб себе не скомпромітувати.

Ідейно-політичний рівень інтелігенції незадовільний. Старша інтелігенція орієнтується більш на Америку, ніж на нашу боротьбу. Нашу літературу принимає з великим страхом, або взагалі відмовляється її брати, заявляючи, що мало має часу, або і так переслідувана органами МГБ.

Молода інтелігенція нашою боротьбою прямо захоплюється. Літературу читає досить радо і поширює її поміж своїх друзів.

Робітники, помимо того, що малограмотні, політичним життям цікавляться може найбільше. Переживши різні окупації, орієнтуються тільки на наш рух. Вірять у те, що життєві умови поліпшаться тільки у своїй державі. Нас принимають радо, ведуть розмови на різні теми, допомагають нам матеріяльно, читають літературу та поширюють її.

Соціяльне положення селян можна сказати катастрофальне. Підгірські села, як одноосібники так і колгоспники, живуть впроголодь. Одноосібники майже все здали на держпоставки і податки, а колгоспники за трудодні одержали дуже мізерну зарплату, яка не вистачає цілковито на прохарчування сім'ї.

Гірські села, де є полонини, живуть майже з худоби. Але надмірні податки і держпоставки змушують селян до певної міри випродувати худобу. Число рогатої худоби майже зменшилось наполовину.

Гірські села, де немає полонин, живуть з праці рук. Мужчини цих сіл їдуть на Поділля до різних будов, працюють по одноосібниках, при лісових роботах, а часто занимаються і спекуляцією.

Щоб посадити більшу кількість картоплі, гуцули змушені поширювати свої городи коштом сіножатей. Селянство прохарчовується переважно картоплею, молоком, кулешем.

Молодь нашим рухом цікавиться найбільше. Охоче читає нашу літературу, допомагає нам чим тільки може, радо переживає різні наші пропагандивні акції і т.п. Любить стрічатися з революціонерами, вести розмови на різні теми, а головно з партизанського життя. Досить поважна частина молоді провадить розпусне аморальне життя. Найбільш аморально живе молодь та, яка часто стрічається з большевицькою адміністрацією, комсомольці, працівники різних установ і та, що живе близько

райцентрів. Через аморальне життя молодь Жаб'євського р-ну майже на 45% хворіє на венеричні хвороби.

Молодь підгірських а навіть і гірських сіл, досить чисельно відвідує середні школи. Багато є таких випадків, коли щоб використати науку в школі, молодь вступає до комсомолу, але не проявляє жодної діяльности, бо вони є комсомольцями тільки на папері. У Жаб'євському р-ні дуже мало молоді ходить до середніх шкіл, а це тому, що сильно прив'язані до господарки і рідні та через несвідомість батьків.

Доріст і діти, хоч несвідомо, але захоплюються нашою боротьбою. Доріст радо читає нашу літературу та з повагою ставиться до революціонерів. Діти у своїх забавах виробляють дерев'яні автомати та бавляться у повстанців і большевиків, стараються наслідувати поодиноких визначніших бойових повтсанців, мовляв: «Я буду колись таким, як „Заведія"». В шкільних підручниках часто нищать портрети Сталіна, Леніна і інших, але останньо учителі почали звертати на це увагу і переглядають часто дитячі книжки. До піонерів діти добровільно не пишуться. Кого вписали, то тільки підступом і шантажем.

II. Революційні кадри:

Ідейно-моральний рівень членства є досить високий. Жодні «Накази» ворога на нього не діють. Членство про капітуляцію не думає і не вірить у помилування. Кожний говорить, що свідомо і добровільно пішов у підпілля та принимається виконувати і найтяжчі завдання. В обличчі смерти не вагається пустити собі кулю в лоб чи розірвати себе гранатою.

Одначе не замовчимо цього факту, що є між членством рідкісні одиниці, які, зневірившись, зголосились до ворога з повинною. Напр., в Жаб'євському р-ні зголосився з повинною районний референт пропаганди «Верховинець» і його дружина «Пчілка». Але ще раз зазначую, що це рідкісні випадки.

Ідейно-політичний рівень членства досить низький. Більшість це члени з початковою освітою або самоуки. Деяка література для них незрозуміла і тому нею менше цікавляться. Більш цікавляться художньою літературою. Одначе мусимо зазначити, що в останньому часі помітилось у деяких членів, а навіть у самоуків, зацікавлення підпільною літературою. Деякі члени перечитують кожну літературу, яка їм попадає до рук, дещо вивчають майже напам'ять, а що їм незрозуміло з тим ідуть до провідних кадрів о пояснення. З провідними кадрами стараються говорити на різні теми, а головно політичні.

За зимовий період кожна група, яка не мала зі сторони большевиків жодного зудару, проводила самовишколи...

Бойова виробленість кадрів посередня. Більшість членів при стрічах з большевиками старається скорше вдаряти ворога. При заскоченнях на постоях не тратять рівноваги, а забирають всі речі, зброю і пляново від-

ступають, відстрілюючись від ворога... Більшість молодих членів рветься за бойовими акціями.

Протиагентурної і пропагандивної акцій не перепроваджувано з огляду на зимовий період.

Конспірація кадрів посередня.

Дисципліна задовільна. Членство підпорядковане своїм зверхникам, виконує хоч би найважчі інструкції Проводу.

Слава Україні!

Постій, серпень 1950 р. Х-12

АРМІЯ БЕЗСМЕРТНИХ

Повстанські світлини

Львів: Видавництво Мс, 2002 рік. Наклад: 1000 пр.

Видавці: Інститут Українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної Академії Наук України та часопис «Одностріл». Редактори: В. В'ятрович та В. Мороз. Упорядники: В. В'ятрович, Т. Гривул, В. Гуменюк, В. Манзуренко, В. Мороз, С. Музичук. Дизайн обкладинки: М. Москаль.

Книга містить понад 240 світлин, які відображають боротьбу відділів Української Повстанської Армії та збройного підпілля Організації Українських Націоналістів. Пропонований альбом є першою спробою мовою фотографії комплексно розповісти читачеві про національно-визвольну боротьбу українського народу середини XX ст.

Світлини в альбомі впорядковано за розділами: «Керівництво воюючої України», «Головний Командир УПА Роман Шухевич-«Тарас Чупринка», «Урочисті хвилини», «Нагороди УПА», «З днів боротьби», «Одностріл та символіка Української Повстанської Армії», «У боях і рейдах», «Озброєння УПА», «Їх смерть життя розбудить у народі», «Останній повстанець».

На жаль, не всі постаті на світлинах ідентифіковані. Можливо, хтось із читачів упізнає тих героїв, що залишилися на сторінках альбому безіменними, або є відомим лише псевдо. Просимо сповістити на адресу «Визвольного Шляху».

Безкорисну допомогу у створенні цього альбому надали: історики І. Адамишин, П. Арсенич, Р. Генега, О. Гречаник, А. Задерецький, І. Марчук; учасники визвольного руху Г. Іваницька (Бардин), Д. Кошак, Ю. Паєвський, П. Підлетейчук, В. Яким'юк; Головний Командир УПА В. Кук; провідник ОУН Яремчанського р-ну Івано-Франківської обл. А. Вадюк; сотенний УПА М. Симчич; Всеукраїнський благодійний фонд «Соборність» (голова правління С. Брацюнь); завідувач відділу національно-визвольних змагань України Львівського історичного музею В. Бойко; начальник управління у справах інформації Львівської облдержадміністрації О. Бойкович; куратор, помічник директора Дослідницького Центру Історії Імміграції університету Міннесоти Дж. Вурл; старший помічник куратора Дослідницького Центру Історії Імміграції університету Міннесоти Г. Миронюк; народний депутат України О. Іванченко; голова правління Сєвєродонецького заводу будівельних конструкцій і матеріялів А. Перекупка.

У. Левич

МІНІЯТУРИ*

(Підпільне видання 1952)

Молоденький повстанець

– Я вільний, – сказав з першого дня свого підпілля друг Ігор, … і вдихнув багато повітря, повні легені. В очах запалилися яркі вогники і гартували в юній душі завзятість, що спопелила його від'ємні сторінки, а зараз швидко розгоряється в щоденних трудах, науці, в сутичках з ворогом при повненні обов'язків…

… А все це за вільний дих, за Волю! – і не лише таку, що на кожному кроці може привести кінець розпочатому ділу, перервати нову думку. За волю не тільки його, бо він лиш представник тих, що спрагнені її; – ввиділась мати, рідня, знані… незавидна до жорстокости доля всього рідного народу!

Вона проникла Ігоря наскрізь. Зусилля народу стати вільним, кріпить його – наче крила підсилює в лету.

Свідомість свого становища підсвідомо торкає його:

Лиш тоді відчуєш власний ритм душі
І зведеш до мети буття,
Як вагу хвилини якслід зрозумієш
І уткаєш в пряжу свойого життя.

Та він сам, як цей ритм. І хоч між повстанцями чи не наймолодший – у всіх відтинках підпільного життя вив'язується більш як задовільно.

… А все це за вільний дих… За справжню Народну Волю!

Весняна стріча

… Вже лише тиждень до стрічі…, лиш два дні…, сьогодні вже. А очі все ще спиняються на снігу. І хоча жагуче бажання зустрічі з друзями палкіше літнього сонця! – сніг не топиться. Але повстанець, як і у всіх життєвих труднощах, сприймає це природнє під цю пору явище холоднокровно.

З сумнівом відкладає приготовану пошту – плід праці міжзвітнього часу. … Ось, ще чому його очі так горіли жадобою відбуття стрічі… Хай би використались виготовлені речі, збільшилася, чи залишилась хоча б частинка цеглини під фундамент великої будівлі… бо ж він непевний години, а навіть хвилини часу.

Перекинув поглядом начеркнений Провідником плян праці на зимовий період… і новий загорівся вогник: «Як багато ще всього… коб щас-

* З архіву Музею української визвольної боротьби ім. Степана Бандери, Лондон.

ливо минувся і цей міжзвітний час» – з вірою, що цеголка побільшиться, взявся до роботи.

… В цю довгу сніжну зиму 1951-52 років, з причини атмосферичних умовин, не відбув ані однієї стрічі, … як жодного року, поки він в підпіллі…, а їх вже несповна вісім.

… Вже лише тиждень.., сьогодні вже!

– Щасливо! – під стиск правиць ці, що залишались, – здоровіть друзів..!

– Щасливо! – кинуло квітневе сонце і зникло за овидом. А, освітивши ще білосніжним квітом обсипану вишню, вершок її, орожевило ніжні кучері хмарин і поволі зсувало на землю тендітну зірчату поволоку весняної ночі.

Вплигнули в її обійми повстанці і спішили на стрічу. Бо хоча весна вже кілька тижнів як позбулась ледяних оков, і вони буяли-тішились нею вже з перших днів, – стріча відбулася аж в означений час.

… На них вже ждали, помимо цього, що прийшли передчасно.

Безсильно опадає людська рука, що хотіла передати на папір дружньо-душевні вияви людей, що стрінулися ще…

– Значить, будуть жити: як не тілом то певністю, що не загинуть безслідно… Пошту ж прийняли та доручили і вона розійдеться, як водяні круги.

Черговим питанням був обмін новостей… Великий біль завдало впевнення про втрату одного з вищих Провідників. Мовчали хвилин кілька всі, наче без умовлення вшановували його славну пам'ять… Знерухоміли і гілки, що легітно коливалися у весняному просторі…, придержав віддих вітрець…, не моргнула й зірка…, він так близький, такий рідний їм всім. Хоча ще молодий літами, але батьківською опікою і провидінням наділяв їх. До нього, що в невпинному вештанні по великому обсягу свого терену протягом стільки років… не лише люди, а й єства природи призвичаїлися.

Один час не змінив свого стану, не пристав. Він і принаглив повстанців залишити душевні вислови про дорогу втрату для справи і свого улюбленого Провідника та других впавших друзів, а поповнити їх ділами, бо, як згадалось з-перед зимового прощання:

Під стиск правиць
Серця вибивали бажання:
Бадьорі, надійні, вільні.
– А може востаннє? – долі не вгадаєш…
Лиш діла для Справи вічно живі.

Полагоджували почерзі ряд справ. Як скоро минав час, а вільно чергувалися вони… таке все, що не пропустиш, не зупинившись довше.

– Але як зимувалося? (забулось про себе) – зависло питання і поставило в тупик цього, що так хотів стрічі.

– Провіднику! – змушений врешті відповісти запитаний, не маю слів…, але знаю, що винен себе, цілу нашу групку – великій жертвенності і всецілій відданості своїх господарів. Жорстока зима, вбогий матеріяльний

стан, дошкульні операції ворога… Провідник потиснув його руку, що подав на прощання:

– Дорогий друже, ви сказали і за мене, не мушу вже повторювати… В дійсності, наші рідні ще більшу ведуть боротьбу, як ми. – Вони ж віч-навіч з ворогом.., а це в такій поліційній державі, як СССР, справжнє мистецтво… До цього може бути здібний лише зрілий народ, якому вже належиться воля!

Хоч не відізвався ніхто, але виструнився кожний і прирік: здобути Її! … Або, хоч залишити якнайбільший вклад…

* * *

КІЛЬКА ПРИГАДОК ЩОДО ПОБУТУ ПІДПІЛЬНИКА*

(Підпільне видання 1953)

Друже!

Пам'ятай, що ти є членом українського революційно-визвольного руху і що ти маєш своєю працею, поступуванням – кожним своїм кроком – зберігати його силу та позиції, зміцнювати його і пам'ятай, що ворог вживає найпідступніших і найпідліших засобів, щоб знищити цей рух: знищити підпілля і його симпатиків, відірвати від нього народні маси.

Якщо ти живеш добром Справи, не легковажиш собі конспірації і бойово-повстанських засад. Знай, що таким легковаженням допомагаєш ворогові знищувати себе, друзів, свідомих громадян – **допомагаєш ворогові знищувати наш рух**.

Куди ходиш, що робиш, кому і що говориш, – завжди про все це пам'ятай.

На принагідних постоях в лісі

1. Принагідне місце постою – це місце, де підпільники відпочивають в перемаршах, полагоджують різні справи, відбувають вишколи, курси та інші заняття.

2. Не ставати постоєм на одних і тих самих місцях («партизанських»), не вибирати на постої місць одного і того самого типу.

3. На пляновane для постою місце заходити тихо і розсипною, не робити при тому слідів, вночі уважати зі світлом.

4. Зупиняючись після маршу на постою, основно провірити терен довкруги вибраного місця: вдень у віддалі 100-200 метрів, вночі – хоч кілька-

* З архіву Музею української визвольної боротьби ім. Степана Бандери, Лондон.

надцять метрів. Після цього, якщо група більша, зразу виставити стійку, умовитись про збірний пункт, кличку і розпізнавальні знаки.

5. На постою, незалежно від кількости людей і місця, не вільно спати без стійки, – так удень, як і вночі. Якщо тільки двох, – один спить, другий вартує.

6. Перед спанням перевірити і, якщо потрібно, перечистити зброю.

7. На час спання ніколи не скидати з себе пояса з короткою зброєю і гранатами.

8. Після спання обов'язково знову перевірити зброю, переглянути набої, магазинки і гранати.

9. Не митись всім разом, частинами. Коли одні миються в ярку, інші лишаються на березі ярка; добре є, крім цього, поставити на відповідному місці взорця.

10. В жодному випадку (чи день, чи ніч) не вільно підпільникові відкладати зброю дальше як на віддаль руки, не вільно вішати на дерева. Те саме з торбою, організаційними документами, поштою і т. п. Вдень торбу мати постійно на собі, а пошту старанно заховати подальше від місця постою.

11. Не вільно чистити зброю всім разом; щонайменше половина зброї (за її кількістю і за її вогневою силою) мусить бути готова до вжитку. Основно розбирати зброю при чищенні – тільки поодинці.

12. Не збиватись, головно вночі, цілим гуртом коло однієї ватри. Грітись на зміну або, якщо вже конечно і на це дозволяють обставини, розпалити другу.

13. Стійки визначує зверхник групи або відповідальний за це командант, а не вибирає собі кожний, коли захоче.

14. Стійка – не парада. Виставляти стійки в таких місцях і в такій віддалі, щоб, незважаючи на особливості терену, рух на постою, біля ватри і т. п. вони могли дійсно забезпечувати групу і щоб їм нічого не перешкоджало в зоренні.

15. Стійковий мусить бути в повній бойовій готовості і поза зоренням не сміє займатися нічим іншим (нпр., читати, говорити і т. д.).

16. На постою не розкидати жодних паперів, недокурків і інших речей, що могли б свідчити про перебування повстанців. Не обламувати непотрібно галузок, не робити на деревах знаків.

17. Відходячи з місця постою, докладно все замаскувати, – так, щоб ніхто не міг зорієнтуватися, що тут хтось квартирував.

В перемаршах

1. Притримуватись усіх військово-повстанських правил.

2. Не ходити постійно одними і тими самими дорогами. Старатись, де тільки можливо, щоб одною дорогою іти, а іншою вертатись.

3. «Партизанські» дороги і переходи добре конспірувати (не розказувати про них іншим підпільникам, не показуватись на них цивільним лю-

дям, не робити жодних слідів). Пам'ятати, що коли не ти, то хтось інший заплатить головою за твою легковажність.

4. Коли вирушаємо в дорогу, умовляємо собі кличку і збірний пункт. На нічний марш умовляємо собі також розпізнавальні і слухові знаки.

5. Не вільно йти один побіч другого. Притримуватись засади, що така чи інша віддаль (відповідна до терену) мусить бути завжди.

6. Не вільно нести зброю за плечима. З засади старатися нести в руках і готову до стрілу.

7. В марші обов'язує повна тишина: не говорити, не брязкати зброєю тощо.

8. Підходячи до лісу, окопів, кущів, села і інших місць, де може бути засідка, розчленуватися в розстрільну. Перед небезпечнішими місцями, а також перед ярами, річками і полянами залягти в бойовому порядку і вислати когось провірити терен. Залягти в такій віддалі і договоритися з висланим про такий його підхід і можливий відступ, щоб могти своїм вогнем прикривати йому цей відступ і не разити його та мати самому добрий відступ. Це саме зобов'язує і тоді, коли переходить тільки двох підпільників.

9. Коли підходимо до свого постою чи до Зв'язкового пункту, йти дуже тихо і час-до-часу приставати та надслухувати, чи хто не підглядає.

10. На відпочинки сходити зі стежок, доріг і полян вбік, у закритий терен.

11. При відпочинку не збиватися в гурт, а розсипатися. Ніколи не спинятися на відпочинки в одних і тих самих місцях.

На сталому постою, приміщенні

1. Кожна підпільна група мусить мати добру криївку. В криївках не сміє скупчуватися більша кількість людей.

2. Ні під якою умовою на постою (навіть у найкраще маскованій криївці) не залишати одного підпільника.

3. З немаскованого приміщення ніколи не вільно відходити всім, якщо в ньому ще плянується перебувати. Тут засада: опустили приміщення, хоч би на короткий час, – вже більше в ньому ніхто з підпільників не квартируватиме й хвилини.

4. Приміщення, що дається добре маскувати (криївку) можна опустити, але добре замаскувавши і поробивши такі знаки, що без жодного сумніву викажуть відвідини «непрошених гостей». Добре є теж вміло мінувати. При повороті йти обережно, основно провірити терен довкруги приміщення і залишені знаки.

5. В приміщенні також не вільно відкладати далеко від себе зброї. Коротку зброю постійно тримати при собі.

6. Кожного вечора і ранку провірити довгу і коротку зброю. Перевірити замки, ударники, набої.

7. Зверхник групи мусить мати точно і відповідно до обставин обдуманий плян дій на випадок ворожого наскоку (як оборонятись, куди хто вискакує, куди відступати, що з речами в приміщенні і т. д.). Поза конечними для поодиноких підпільників дорученнями у плян нікого наперед втаємничувати.

8. Як у незакритому, так і в закритому приміщенні не вільно спати без підслуха, – незалежно від пори дня, терену, де знаходиться приміщення і від кількості людей. Коли є двоє, – один може спати, а другий вартує. У незакритому приміщенні днем обов'язкова стійка.

9. Про приміщення знають тільки ті, що в ньому перебувають. Не вільно ні за яку ціну і ні перед ким зраджувати місця постою. Не вільно в осередках і криївках робити відвідини, гостини і т. д.

Різні

1. Поступай згідно з конспірацією і бойово-повстанськими засадами також передбачуючи в населеному пункті і відбуваючи стрічі з цивільними. Прийоми конспірації і обережности винаходити сам і вводити їх в життя.

2. Ніхто з посторонніх підпільників і цивільних людей не сміє навіть приблизно знати про місце приміщення чи тимчасового постою підпільної групи.

3. Кожний чистить свою зброю сам, хіба що спеціяльно занятий, хворий, поранений і т. д.

4. В кожній підпільній групі, навіть якщо вона складається тільки з двох підпільників або зійшлася тільки на один день, мусить бути хтось один відповідальний за її існування, працю, побут, оборону і т. д.

5. Не вільно ходити одинцем, одинцем заходити до дівчат, знайомих з-поміж населення і рідні.

6. З населенням поводитись ввічливо. Конспіруй всіх наших симпатиків. Пам'ятай, що кожний твій крок має скріплювати його довір'я і прив'язання до нашого руху, ознайомлювати з нашими ідеями, запалювати до боротьби проти ворога, виховувати.

❑

Сергій Квіт

Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет

(Частина IX)

5.8. Націоналізм і Церква

Відомо, що Дмитро Донцов був апологетом воюючої Церкви. Для Євгена Сверстюка, літератора-дисидента, людини поміркованої, але принципової, близької до Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) християнізм Донцова – це передусім критерій істини, поза яким стає неможливою морально-етична рівновага мети і засобів революційної боротьби. «Вражений характерною для XX віку хворобою насильства, Дмитро Донцов не знехтував християнської традиції, а утверджував її і, попри крайні тенденції, не стояв над прірвою нігілізму, а плекав ясність духу».[211]

Однак починав Донцов саме з нігілізму. В соціял-демократичний період своєї творчости, 1910 року, Донцов видав у Львові книгу «Школа а релігія», в якій підкреслює шкідливість релігії для суспільного прогресу. Звертаючись до української студіюючої молоді, він зазначає: «Я не можу мати претенсії, аби Ви всі стали на становиську соціял-демократії, але Ви є зборами поступової академічної молодіжі. Отже, Вам повинно залежати на інтересах поступу… І коли Вам справді дорогі інтереси поступу і науки, то Ви мусите за всяку ціну поборювати і добиватися усунення зі шкіл тої дисципліни, яка в своїй теорії і в практиці своїх жреців завше була і є нещадним противником поступу і смертельним ворогом науки».[212]

Царський цензор змушений був адекватно відреаґувати і не допустити цей галицький нігілістичний продукт на територію Російської імперії. 15 вересня 1910 року він робить висновок: «Вбачаючи у вищезазначеному паплюженні віри і церков християнських, насмішку над християнським вченням, побудження до повалення існуючого суспільного ладу і прагнення збудити ворожі почуття між різними клясами населення, я вважаю, що брошура […] підлягає забороні».[213] Багато в чому нам важко не погодитись із цим документом.

Про загальне захоплення соціялізмом у ті часи засвідчують слова Симона Петлюри з листа до Дмитра Донцова щодо резонансу, викликаного рефератом «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913): «Хоч Ви і атеїст, але природі все ж віру ймете, в кожному разі більшу і міцнішу, ніж в ті „єресі", з якими виступили на конґресі».[214]

Роля християнства зростає у працях Донцова разом з розвитком і поглибленням націоналістичної доктрини. В. Іванишин відзначає: «Максималізмом позначений і його підхід до християнства: сприймати Христа таким, як він був, а не таким, яким його показували невільникам слуги володарів цих невільників; плекати послух Богові, але не сатані».[215] Знову максималізм, знову ексклюзивність мислення. Критикам Донцова, які закидають йому атеїзм і соціялізм на початку політичної кар'єри, слід визнати, що здатність людини до саморозвитку свідчить про інтелектуальну гнучкість і відсутність доктринерства, що є радше позитивною, ніж неґативною рисою. Таким чином, процес міркування у Донцова виступає не словесним баластом, а дійсно інструментом осягнення інтелектуальної мети.

Пізніше атеїзм стає одним з найбільших звинувачень, спрямованих Дмитром Донцовим у бік своїх опонентів. У його розумінні це величезна провина і навіть відступництво від українських традицій. «Націоналізм 19 віку, що вийшов із принципів 1789 року, був виразно антицерковний, або, як звикли в нас говорити, „антиклерикальний" [...] Явно ворожо ставився до Церкви і наш націоналізм минулого віку: Драгоманів – там, Франко й Павлик – тут». Необхідним є «повільне наближення світогляду новітнього націоналізму до теологічного світогляду Церкви».[216]

Християнізм Донцова має католицьку природу, що, однак, не заперечує українського православ'я. Проблема в тому, що традиція нашої православної Церкви зазнала відчутного удару в роки московської окупації. Натомість католицизм виступає з чітко окреслених позицій, неспівмірних з московським духом колективного фаталізму. Засновник ордену «Опус Дей» Хосе Марія Ескріва де Балаґер висловлює думку про те, що кожна людина виступає творцем свого майбутнього: «Бог не бажає мати рабів, лиш дітей. Він шанує нашу особу. Діло спасіння продовжується, і кожний з нас бере участь у ньому».[217]

Богдан Хорват звертає увагу на те, що Дмитро Донцов, а пізніше, під його вливом, також Юрій Липа та Євген Маланюк «народилися в Східній Україні, були виховані в православній традиції, але це їм не завадило побачити і збагнути велич активізуючого духу католицизму!».[218] Вістниківці виступають за католицизм і унію, підкреслюючи їхній войовничий, здобуваючий характер.

У міжвоєнній Галичині Греко-Католицька Церква займала дуже впливові позиції. Дмитро Донцов виступає переважно опонентом католицьких інтелектуалів тих часів, які виступали здебільшого на сторінках журналу «Дзвони», редаґованого Петром Ісаївим, вважаючи офіційну суспільну доктрину Церкви занадто поміркованою. Адже час вимагає від українців вибору, великих рішень і чину.

> І ось в сій анархії понять та ідей Церква могла би відіграти велику ролю, ролю того, хто знов «поставить все на своє місце», знайде новий реґулятор життя,

дасть йому новий ентузіязм. Сю місію може сповнити Церква, коли захоче зрозуміти, що має сповняти її серед даного колективу, який обіймається словом patria. Коли ж ні, коли в нас далі марнотратитимуть час у формальних диспутах, то чи не станеться з нами так, як з тими софістами греками, що дискутували про славу гори Табор, коли Магомет вивалював браму столиці, щоби на св. Софії застромити знак півмісяця.[219]

Католицькі автори не заперечували націоналізм, більше того, вони нерідко були справжніми націоналістами, але водночас відмежовувалися від «варваризмів» Донцова, не сприймаючи його відвертої ненависти до ворогів.

Платон поділив людську душу на 3 часті з іншими місцями осідку: розум міститься в голові, почування й етичні засади в грудях, а пристрасті й інстинкти в животі. Коли ми хочемо, щоб керуючим чинником в гром.-політ. житті були груди і голова, то Донцов хоче, щоб ним був живіт. Ось тут сама засаднича і сутня ріжниця між донцівською ідеологією і національно-католицькою, ось тут саме і суперечності між обома ідеологіями. Ми віддаємо геґемонію вищій части душі, Донцов нижчій. Ми є патріотами з любови до Української Землі, донцівські патріоти з ненависти до чужинців. Ми підходимо до справ з боку позитивного, творчого, будуючого, Донцов з негативного, в нас обовязує в громадсько-політичних справах мораль і її уважаємо основою суспільного й державного ладу, у Донцова аморальність, по нашій думці для створення Української Держави потреба ще й матеріяльної сили і до її витворення та до зорганізования українських продукуючих кляс ми змагаємо, для Донцова вистарчать афекти. У нас найвищим богом Бог, що сотворив світ і ним управляє, а нація це Його твір, у Донцова найвищим богом нація і їй повинен скоритися Бог-Сотворитель (а через [це] перестати бути Богом). Ми готові все зложити свої голови за Українську Державність з любови до Української Нації й її Землі, а донцівські визнавці з сатанинської ненависти до чужинців, шалу й безумства. А хоч є в «Націоналізмі» Донцова і добрі речі, але то ті, які він взяв від Вячеслава Липинського.[220]

Дмитро Донцов із відповіддю не барився: «Консервують традиції, нищачи кращі з них».[221] Нерідко його полеміка набуває пародійно-знущального характеру: «Коли б людей впускали до раю після того, скільки разів хто вимовив слово Бог і віра, райський партер зайняли б самі наші консерватисти».[222] Він мав власне розуміння католицизму, співзвучне із середньовічним воюючим християнством – у теорії і на практиці. Донцов звертається не до букви, а до духу католицизму.

Певно, католицька наука повна «парадоксів» і quasi суперечностей: проклямованих в один і той же сам час засад: віри й розуму, авторитету і свободи, лагідности й насильства. Але мені здається, уважний досліджувач доктрини католицизму прийде до переконання, що розв'язуючи на свій спосіб свої «парадокси», ся «доктрина» таки тримається тих засад, які подав я вище: ставлячи віру понад розумом, принцип авторитету понад принцип числа (соціялізм), «вічне» понад дочасне, моральне понад матеріяльне.[223]

Є свідчення про те, що митрополит Андрій Шептицький прихильно і з розумінням ставився до діяльности автора «Націоналізму». Дмитро Донцов писав у листі до дружини від 11 вересня 1927 року:

> Оповідав сендзя, що митрополит дуже обурений був на мене за «хижацький» націоналізм, але – признав ніби тому рацію, що моя пропаґанда, як антидотум лівим течіям, добра, і мусить приймати скрайні форми. Сказав, що мені повинно б облегчити і дати змогу, як Гардену в Німеччині, писати що я хочу і... що він жалує, що не погодився зі мною тоді в Фрібуру, коли я до нього звертався. Що за тридцять літ (коли Господь Бог йому віку дасть) він жалуватиме, що в 1927 році зі мною не погодився... Все можливе.[224]

Очевидно, тут мова йде про якісь попередні розмови з митрополитом про Бога і Церкву.

І досі дослідники звинувачують Дмитра Донцова в атеїзмі. Так, Роман Безсмертний вважає, що «Д. Донцов перебував у полоні матеріялістичних концепцій XX ст., передусім соціял-дарвінізму», і далі зазначає – «... не існує принципової різниці між політичною філософією Д. Донцова і марксизмом: він лише замінює клясовий еґоїзм (чи волю кляси) національним еґоїзмом (чи волею нації)».[225] Такі твердження відповідають совєтській традиції ненависництва до всього українського. Для Романа Безсмертного та деяких інших авторів головне – заперечити Донцова. Тут марксисти швидко знаходять спільну мову з лібералами, дарма що і перші і другі є принциповими безбожниками.

На думку Донцова, католицизм повинен посісти центральне місце не лише у релігійних бориннях, але й також в ідеологічному протистоянні, поруч з іншими популярними політичними ідеологіями епохи. Християнство в його католицькому варіянті фактично стає у мислителя невід'ємною складовою частиною українського націоналізму, який вступав у нову війну поруч із фашизмом, націонал-соціялізмом і большевизмом.

Ніде в Донцова немає жодного натяку на християнство як на певну наднаціональну доктрину. Церква може об'єднувати всіх людей тільки за принципами людяности. Донцов навіть проголошує, що «похід проти Церкви є рівночасно і похід проти нації».[226] Церква не може понизитися лише до вирішення мирських проблем, вона «повинна до громадської думки прислухатися, але йти за своїми авторитетами».[227]

Однак, з іншого боку, ніхто не може заборонити Церкві бути зі своїм народом у радощах і в біді. Після кількасотлітнього тиску на українське православ'я з боку царського режиму і цілковитого розгрому УАПЦ большевиками, провідну ролю у справі захисту української духовности перебирає на себе Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), що дозволило В. Іванишинові стверднти: «ОУН була дітищем греко-католицької церкви, але дітищем, якому стало затісно в рамках політики митрополита».[228] Із родин священиків походило чимало провідників націоналістичного ордену, зокрема Степан Бандера та Ярослав Стецько.

У скрутну хвилину наша Церква не лише являла собою духовну інституцію, а й стала також прапором боротьби. Свідомість українського революціонера була патріотичною і, разом з тим – релігійною. Ці два аспекти пов'язувались нерозривно. Вони створювали в середовищі націоналістів атмосферу розуміння жорстокої національно-визвольної війни як святої справи. Отже, за Україну кожен несе відповідальність перед нащадками і перед Богом.

Усі ці процеси ідеологічного формування українського суспільства були передбачені й керовані Дмитром Донцовим. Він веде мову не просто про нову світову війну, але й про нову релігійну війну. «Фашизм, большевизм, безглузді ідеології мали б допровадити до релігійної війни? І то в двадцятому віці? Та ж ми стали скептиками. Релігія вже не грає ролі у нас. Ми ж думали, що наступить моральне відпруження, що в світі запанує царство розуму».[229] Його погляди на зміст геополітичних протистоянь не застаріли й у наш час.

5.9. Полеміка з Леніним

Для Дмитра Донцова Володимир Ульянов (Ленін) завжди був опонентом і конкурентом. Їхня дискусія розпочалася ще перед 1917 роком. Донцов був свідком тріюмфу і занепаду большевизму. Він не дожив до його остаточної поразки і розпаду СССР, проте передбачив ці події. Історія довела, що в протистоянні з Леніним переміг Донцов. Зауважимо: у центрі протистояння і перемоги було українсько-російське протистояння в ідеологічному, культурно-цивілізаційному і навіть геополітичному аспектах. Український націоналізм проти російського імперіялізму.

Дмитро Донцов вказував на тяглість російської імперської традиції, люмпенізованої, але з новим арсеналом большевицької демагогії і волею до перемоги. Леніна він розглядає як кольоритного персонажа з творів Достоєвського.

> Кождий з великих людей мав своїх предтечів, що звістували їх близький прихід. Мав свою предтечу і Ленін. Ним був Достоєвський. Правда, він ненавидів Леніна, навіть не знаючи його, але – знав, що він прийде, і то дуже скоро. Бо власне про Леніна і ні про кого іншого думав він, коли в «Бєсах» обіцяв оповісти нам «про того підлого раба, про того смердючого і розпусного льокая, який перший вдряпається на драбину з ножицями в руках і розідре божественне лице великого ідеалу в ім'я рівности, заздрости і… травлення».[230]

Однак Донцов шанує свого опонента, не применшуючи значення і поставу большевицького лідера: «Лиш в однім відрізнявся він від „льокая" Достоєвського: він був політиком у цілім значенню сього слова».[231]

Пильну увагу з боку Леніна привернув виступ Дмитра Донцова на другому всеукраїнському студентському з'їзді у Львові у липні 1913 року. Так, у статті «Кадети про українське питання» він зазначає: «… нема мови про

те, щоб усі соціял-демократи згоджувалися з Донцовим».[232] Однак «самостійницьку» резолюцію на студентському з'їзді було ухвалено майже одноголосно: всі проти двох. Саме це турбує Леніна найбільше. У статті «Критичні замітки з національного питання» він називає Донцова «націоналістичним міщанином»,[233] «горе-марксистом, (в одному ряду з) буржуазними націоналістами».[234] Ленін хоче відлучити Донцова від соціял-демократичного середовища за вкрай небезпечний для соціялістичної доктрини націоналізм. У статті «Кадети і „право народів на самовизначення"» він зауважує, що Донцов «проповідує український сепаратизм»,[235] а це вже становить безпосередню загрозу майбутньому Росії.

Заперечивши Донцова, Ленін не виступив публічно проти права націй на самовизначення. Статті «Націонал-лібералізм і право націй на самовизначення» та «Право націй на самовизначення» чітко ілюструють напрям демагогії «вождя світового пролетаріяту». Він підкреслює, що готовий захищати право націй на самовизначення у політичному пляні, а не лише в мовно-культурному, як то роблять ліберали.[236] «Нехай „Речь" прямо спростовує пп. Донцових, але принципіяльно недопустимо великоруському органові нібито демократії забувати про свободу відокремлення, про право на відокремлення».[237] З другого боку, в листі до О. Лоли (Степанюка) від 20 липня 1913 року Ленін звіряється партійному товаришеві: «Мене дуже порадувала Ваша стаття, як стаття централіста, який бореться з Донцовими і К°. Дуже важливо з націоналістами цього ґатунку (і з українськими соціял-демократами), більш тонкими методами воювати!».[238]

Відповідно до своєї романтичної концепції політичного проводу, Донцов звертає увагу на харизматичність большевизму, що йому безперечно імпонує. Однак ідеолог українського націоналізму вірить в українську революцію і українську перемогу. «Прокляттям нашої історії є те, що ми не могли сьому збірникові невгасимого фанатизму, неугнутої енергії і чисто понтифікального почуття власної непомильности – не могли протиставити нічого рівновартного. Але все ж історія занотує колись у своїх анналах, що коли Ленін умер у Москві, то могилою ленінізму була Україна».[239]

І дійсно, незважаючи на безпрецедентний терор, внаслідок якого Україна втратила у XX столітті понад 50 мільйонів людських життів, 1991 року саме незалежна позиція України призвела до розпаду СССР. Большевицький варіянт імперської доктрини остаточно вичерпав себе. Втративши Україну, Росія виявилася неспроможною контролювати ту імперську територію, яка ще залишається в її юрисдикції. Царина ідеології неспівмірна з військово-економічними потугами. Імперіялізм програє настільки, наскільки виграє націоналізм. Цим пояснюється увага Леніна до постаті Донцова та проповідуваного ним націоналізму – смертельного для плеканої большевиками імперії.

5.10. Стосунки з єврейством

Стало поганою традицією ототожнювати націоналізм з нацизмом, а український націоналізм – з антисемітизмом. Відповідно антисемітом мав би бути ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов. Про це зокрема йдеться в останніх «дослідженнях» українського антисемітизму, опублікованих в Єрусалимі. Автори публікації «„Інтеґральний" націоналізм Дмитра Донцова і його послідовники в сучасній Україні», Людмила Димерська та Леонід Фінберґ, стверджують, що книга «Націоналізм» (1926) має багато спільного з першою частиною «Mein Kampf» Гітлера, опулікованою приблизно в той самий час.[240] Хоча з певного погляду можна говорити про вплив Донцова на Гітлера, а не навпаки, з огляду на неспівмірність публіцистичного обдарування, інтелектуальної глибини і стилістичної витриманости. У той час, коли Дмитро Донцов досяг своєї есеїстичної зрілости, Гітлер був лише початківцем, який так ніколи і не вийшов за межі примітивного вульґаризаторства ідей консерватизму, традиціоналізму та європейської культурної спільности у вигляді доктрини «нової Європи».

Також несправедливою є інша паралель, – твердження авторів вищеназваної праці про те, що УНА-УНСО – це організація «донцовського» ідеологічного спрямування. Павло Хобот переконливо довів, що ця організація, якій, до речі, важко закинути антисемітизм і яка експлуатує назву «націоналістичної», не є такою в дійсності, за сповідуваною ідеологією, представленою, передусім, Дмитром Корчинським та Славком Артеменком. Мова може йти лише про прагматичну демагогію, культурний марґіналізм[241] і тоталітаризм: «Романтизм Донцова в ідеології УНА трансформувався у служіння особи УНА (що виступає в образі нації) як вищому Абсолюту».[242]

Про «суттєвий антисемітизм Донцова»[243] пише і Тарас Кузьо. Як правило, подібні звинувачення ґрунтуються на статтях, друкованих у «Літературно-Науковому Вістнику». Дмитро Донцов дійсно вмістив у ЛНВ серію полемічних антиєврейських публікацій, пов'язаних з убивством Симона Петлюри і процесом Шварцбарда. Справа в тому, що захист і згодом виправдання Шльоми Шварцбарда будувалися на тому, що він нібито мстився за єврейські погроми в Україні і в жодному разі не був большевицьким аґентом, а тільки символом помсти євреїв українцям. Донцов різко заперечив таке протиукраїнське узагальнення, тим більше з історичними аналогіями. «Не рівняймо його [Симона Петлюру – С. К.] ні до Хмельницького, ні до Мазепи, ні до Орлика. Не можна рівняти нашої скаліченої сучасности до зрізничкованого й барвистого українства тих часів».[244]

Українцям дійсно бракувало згуртованої визначености у простуванні до мети – державної незалежности. Але в жодному разі єврейські погроми ніколи не були однією з цілей національно-визвольної боротьби. «Отже, не польське і не жидівське питання були ті помилки, за які можна винити

Петлюру. Його найважнішою „помилкою" були „жіночі якості його вдачі", як каже один з його біографів і прихильників. Сі його „якості" надхнули великою любов'ю до рідного краю його ідеал, але – не позволили дати йому виразний, яскравий вигляд, що вабив би маси і фасцинував їх».[245]

Процес Шварцбарда перетворився на антиукраїнську пропаґандистську кампанію світового маштабу. Дмитро Донцов у своїх публікаціях у ЛНВ застерігає, що така практика є нечесною і небезпечною, оскільки українці не перебуватимуть довічно у становищі бездержавної нації. Якими ж будуть вихідні точки міжнаціонального діялогу в майбутньому? «На всякий випадок – ліпше, коли вони заздалегідь знатимуть, що – рішати про колонізацію на Україні будуть не Тореси, лише Україна; що про національну автономію і взагалі про становище меншостей у нас рішатимуть не Рафеси, лише сама Україна; та що рішати про те, чи бути їй самостійною чи ні, рішатимуть не Шварцбарди ані Троцькі, лише знов таки сама Україна! [...] А головно не думайте, що ми труп».[246]

Нещодавно у Науковому збірнику УВАН (Нью-Йорк, 1999) вийшли друком документи, які незаперечно доводять большевицьку партійну приналежність колишнього червоноармійця Шварцбарда. Марко Антонович і Роман Сербин з'ясовують, що «Національні Архіви в Парижі (фонд 713490) зберігають вісім документів, пов'язаних з поліційним наглядом за ячейкою жидівських комуністів, які в кінці 1921 р. і на початку 1922 р. діяли у французькій столиці».[247] Шварцбард посідав у цьому колі керівне становище. Шпигунське повідомлення містить таку інформацію: «Париж, 10 грудня 1921. Ще в Одесі Шварцбард встановив контакт з большевиками. Член большевицької організації, редколегії жидівського часопису „Друг робітника" в Лондоні та аґент цієї організації в Парижі, він має завдання керувати і наглядати за большевицькою пропаґандою в середовищі російських і польських жидів взагалі і в профспілках зокрема».[248]

Претенсії Дмитра Донцова мали не біологічний чи расистський, а політичний характер. «Нам не треба, щоб москалі й жиди вчилися по-українськи, це прийде самохіть, лише щоб вони перестали грати ролю меншости, що панує над більшістю, щоб та меншість перестала грати ролю аґентів метрополії».[249] Справу Шварцбарда він узагальнює саме у напрямі українсько-большевицького політичного загострення, яке накладалося на тривалу традицію українсько-єврейського протистояння із соціяльним підтекстом ще з часів польського панування, чи навіть давніше.

Большевицьку революцію російське єврейство зустріло з піднесенням, оскільки воно перебувало у надзвичайно приниженому з боку держави стані. Якщо 1897 року в Москві мешкало 8100 євреїв, що складало 0,8% населення міста, то в 30-х роках – уже 450000 євреїв, тобто 13%. У брошурі Самуїла Рота, виданій 1925 року в Нью-Йорку, зазначалося: «Ми, жиди, дістали волю й можливість помсти. Уряд, що хотів нас задушити, даремно звивається в корчах у поросі минулого. Там, де ми раніше були гноблені й пе-

реслідувані, там сьогодні ми найжорстокіші переслідувачі».[250] Навіть прихильник українсько-єврейського порозуміння Ізраїль Клейнер так описує тогочасні події: «Вибухнула революція, єврейська молодь піднеслася на дусі. Солодка цукерочка свободи, рівности й братерства замайоріла в повітрі, і, здавалося, що досить простягти руку, щоб її вхопити».[251]

Дмитро Донцов друкує в ЛНВ розділ XV з книги «Impression of Soviet Russia» професора французької літератури й історії в Едінбурзькому університеті, свого часу гостя Льва Толстого в Ясній Поляні, бельгійця за походженням Ш. Саролеа під назвою «Большевизм і жиди». Донцов зазначив, що фраґменти з книги вміщували на своїх сторінках чимало відомих журналів, зокрема «New York Times», «Revue Belge», із слов'янських – «Narodni Listy», «Руль» і «Rzeczpospolita». У Лондоні досить швидко розійшлися три видання цієї книги. У французькому перекладі вона вийшла з передмовою кардинала Мерсіє.

Саролеа стверджує, що

> нам лишається тільки приняти брутальну дійсність і признати, що большевицька революція в значній мірі була організована одиницями жидівської раси. Є ще другий факт, не менше вразливий, з яким треба рахуватися: вчинки, доконані сими особистостями жидівської раси, збудили в серці російського народу жадобу помсти, яка, в близькім майбутнім, грозить страшними репресаліями міліонам невинних жидів. В моїх вухах ще й досі бринять зловорожі слова пророцтва, що я чув від найславнішого німецького жида, який сам упав жертвою антисемітського фанатизму. Одного вечора, по довгій розмові з Ратенавом, я запитався його, чим – на його думку – скінчиться російська трагедія. Він відповів мені, що бачить лиш одиноке її закінчення: найстрашніший, який лиш знає жидівська історія погром.[252]

Погляди Саролеа для нас набувають великої ваги з огляду на те, що вони висловлювалися перед Другою світовою війною.

> Для історика наймудрійшою методою було б передусім відділити величезну масу жидівства від політики і злочинів большевизму, а потім розшукати історичні причини, завдяки яким мала жидівська жменька змогла стати головним чинником світової революції. Тим конечніше ужити сеї методи, що в багатьох европейських країнах маємо діло з небезпечною тенденцією: зробити відповідальними за розцвіт, поширення і спустошення большевизму цілий жидівський нарід, а не лиш дійсно винних. Чим раз більше ширіться переконання, що большевизм є в значній мірі жидівська конспірація, диявольська програма знищення християнської цивілізації. Мої міркування мають ціллю показати фальшивість антисемітських аргументів.[253]

Особливо загрозлива ситуація склалася в Україні. Орест Субтельний також вказує на те, що «євреїв було непропорційно багато у большевицькому керівництві, серед командирів продзагонів і особливо – у всіма зненавидженій ЧК».[254] Твердження про те, що совєтська влада була в Україні окупаційною, неукраїнською, не викликає нині жодних сумнівів, ад-

же цілком неукраїнською за своїм складом була большевицька партія. У 1923 році до КП(б)У належали 23% українців, а на кінець 20-х років – 25%, причому поповнення відбувалося переважно за рахунок нижніх ланок.[255] Ситуація змінилася тільки внаслідок цілковитої деморалізації нації, а саме – після голодомору 1932-1933 років.

Додамо сюди ще визнання самого Лева Троцького: «... комуну, чрезвичайку, продзагони, комісарів-євреїв зненавидів український селянин до глибини душі».[256] Тож, на думку Дмитра Донцова, одна з найважливіших причин конфліктів між українцями і євреями під час визвольних змагань полягала в тому, що останні були уособленням совєтської влади.[257]

Отже, погляд головного редактора ЛНВ на українсько-єврейські стосунки ми не можемо назвати антисемітським. Цілеспрямоване поборювання євреїв ніколи не було складовою частиною ідеології українського націоналізму. Доктрина погромництва, навіть на території України, має російське чорносотенське походження і не пов'язана з українським культурним ґрунтом. Мова йде про позицію Донцова у конкретній ситуації. Але кому вигідно бачити в українцях антисемітів? Очевидно, тим, хто робить собі з такого заняття певний політичний капітал або просто боїться втратити роботу. Інша річ, що треба усувати підстави для відродження шкідливих стереотипів у міжнаціональних відносинах, зокрема на широких постсовєтських теренах.

Слід звернути увагу на «Відкритий лист Березовському, Гусинському, Смоленському, Ходорковському та іншим олігархам» популярного письменника Едуарда Тополя, опублікований у газеті «Аргументы и факты» (ч. 38, 1998). Борис Березовський заявив, що вперше за тисячу років з моменту поселення євреїв у Росії вони здобули реальну владу в цій країні. Тополь застерігає, що зневажливе ставлення до росіян у Росії і грабунок країни знову може покликати до життя демона російського погромництва. «А інакше який-небудь черговий Клімов напише роман „Єврейська влада" – про винищення євреями російського народу. Ви цього хочете, Бориси Олігарховичі?».[258] Україна ж досі тісно пов'язана з Росією економічно і політично.

Ми не повинні забувати власну історію, але також не можемо жити лише минулим. Навпаки, здорова нація живе майбутнім. Тобто нам треба формувати нормальне перспективне мислення, і тут ми вже маємо певний позитивний досвід. Ізраїль Клейнер зокрема вказує на спільне у поглядах Донцова і Жаботинського, ідеологів українського і єврейського націоналізмів, у період перед першою світовою війною.[259] А боротьбу ОУН-УПА розглядає як героїчну і національно-визвольну: «Вперта і героїчна боротьба, яку протягом кількох років провадили західноукраїнські націоналістичні партизани проти совєтського режиму, завдала цьому режимові відчутних ран».[260] Інший сучасний єврейський учений і публіцист, Мартен Феллер, у своїх книгах висуває на перший плян ідею людяности як мірило

і головний принцип міжнаціональних відносин.[261] А видатний діяч ОУН історик Петро Мірчук, вказуючи на об'єктивне соціяльне підґрунтя українсько-єврейських конфліктів, зазначав, що треба дивитися в майбутнє, «ширити довір'я і пошану» між українцями і євреями.[262]

Твердження про те, що Дмитро Донцов був антисемітом, є безпідставним. Воно базується на довільному висмикуванні цитат і вульгарному трактуванні історичних фактів. Така політика має на меті дискредитацію не лише українського націоналізму, але також всіх українців. Ідеологія українського націоналізму, зокрема, викладена у працях Дмитра Донцова, має конструктивний характер і не будує своїх постулятів на руйнівній, заперечній основі. Прагнення добра для українців зовсім не означає вимогу зла для когось іншого.

5.11. Нацизм, фашизм та український націоналізм

Найпродуктивніший період творчости Дмитра Донцова, період редаґування ним ЛНВ і «Вістника», припадає на часи певної «моди» на авторитаризм і тоталітаризм. Адольф Ґітлер прийшов пізніше. Італійський фашизм під проводом Беніто Муссоліні виник і розвинувся значною мірою як націоналістична реакція на комунізм. Успіхи державного будівництва в Італії були очевидними. Вся Европа озброювалася, всі вважали війну неминучою і активно готувалися до неї. Ідеологічна недолугість та політична яловість українських демократичних партій спричинили розчарування в демократичних і ліберальних ідеалах. Ідея мобілізації української нації (яка програла свої визвольні змагання, була приниженою і розділеною кордонами різних держав, а отже прагнула національно-визвольного реваншу) буквально витала в повітрі. Донцов надав цим настроям чітке політичне та ідеологічне оформлення. Відтак з'ясування ставлення українського націоналізму до італійського фашизму, а пізніше – до німецького нацизму є надзвичайно важливим.

«Погляньте на Італію перед 1922 роком, Італію Джолітті. Його ґешефтярська звинність, його опортунізм, його звиродніле „самовладство", вирощений ним комунізм, зухвалий і бундючний, – це ж була повнокровна дійсність! Натомість „чорні сорочки" – були „реакційна утопія"... Але легкий подув фашизму, – і джоліттівська „дійсність" розвіялася мов мара, а чорний привид фашизму – став твердою – і такою молодою – дійсністю... Що є дійсність, що є мрія?».[263]

Передусім Донцова захоплює організаційний і харизматичний бік справи, власне механізм мобілізації. Українська нація перебуває не просто на військовому становищі, а – на межі виживання. «Ні гітлерівці, ні фашисти – коли вибиралися в свою дорогу, не брали з собою банкротів, брали нових людей. Не потребує тих банкротів і націоналізм. Сій ідеї потрібні

люди з новою душею. Бо „поки не вимре все кодло, що коїло ледарство" – не вступить нарід до обіцяної землі…».[264] Кожний час висуває свої закони і правила гри.

Суттєвий момент: у 20-30-х роках Донцов розглядає тоталітарні режими як продовження традицій європейського традиціоналізму і консерватизму. Він цитує Макіявеллі: «Коли треба роздумувати над рятунком рідного краю, горожанина не повинні стримувати ні увага на справедливість чи несправедливість, на гуманність або жорстокість, ганьбу чи славу. Істотний момент, який повинен над усіма бути горою, се забезпечити свою незалежність і свою свободу […] Одиноке можливе відношення між українським „фашизмом" і комунізмом, є відношення боротьби». Як бачимо, він не хотів узаконювати в українському контексті саму назву «фашизм». І додає у примітці: «Не присвоюємо думкам тут розвиненим назви „фашизму", охоче б її уникнули. Мусимо одначе послугуватися сею назвою з браку іншої, яка так добре відгороджувала би думки розвивані тут від комунізму з одної сторони, а з другої – від старого драгоманівсько-українофільського лібералізму.[265]

Дмитро Донцов ставився до фашизму і нацизму з цікавістю, але ніколи – із захопленням. «Історія повстання III райху – невичерпний скарб для соціолога і політика. Все одно, чи він має до „райху" симпатію чи відразу».[266] Він надалі розвиває орденську (романтичну) концепцію національного проводу: «Коли схочемо порівняти з якимось знаним типом оті нові „партії", – назвім їх услівно фашистівськими (бо і в большевизмі можна доглянути риси російського фашизму), то побачимо, як багато спільного вони мають з тими організаціями, які звемо Чинами, Законами, Орденами».[267] Тож апелювання Донцова до тоталітарних систем тогочасної Європи треба розглядати як пошук прикладів функціональної організації, а не ідеології: «Так само для тих Чинів фашизму чи комунізму, так і для Маркса і для Магомета ворожий світ – просто не існує».[268]

Єдиний пункт, який, на думку Дмитра Донцова, може споріднювати український націоналізм і німецький націонал-соціялізм – це антикомунізм: «Для нас найважніше в гітлеризмі – це заповідь рішучої боротьби з марксизмом. Важливо, що нарешті знайшовся в Європі режим, який вирішив поступати з большевиками – по-большевицьки».[269]

Подібних висловлювань Донцова, здається, було досить для розв'язання його шельмування політичними опонентами та пізніше – багатьма «науковцями». Соціял-демократ Володимир Левинський писав про Донцова: «Він осів від довшого часу у Львові і звідси пропаґує свій рід фашизму. Перед українським суспільством „вишиковує" такі постаті сучасного европейського фашизму, як Муссоліні, Гітлер, полковник Ля Рок. І з гордістю кладе собі це в заслугу. Ах, як нині серед української студентської молоді поширений культ Муссоліні, Гітлера та інших фашистівських силачів!.. Скільки ж усяких Муссолінят і Гітлерінят наплодилось у нас під впливом лектури Донцова!».[270]

До цих слів дещо пізніше приєднався Григорій Грабович, пишучи про повоєнну ситуацію: «Хоч спадщина Донцова, „вісникізм" і далі були помітні, вони були змушені займати оборонні позиції, частково теж і тому, що не так давно вони так ентузіястично підтримували фашизм і націонал-соціялізм».[271] Юрій Шевельов, вважаючи Донцова особистим ворогом, завжди намагався знайти найдошкульніших виразів. Безпідставно натякаючи на польське чи взагалі невідомо яке фінансування ЛНВ і «Вістника», він називає редактора цих видань «Журналістично-карикатурним імітатором імперій Муссоліні, Гітлера та їхніх наслідувачів у Центральній Європі».[272]

По війні Микола Шлемкевич звинуватив Дмитра Донцова у зазіханні на свободу людського духу, дарма, що у 30-х роках сам виступав як найрадикальніший гітлерівець. Шлемкевич публікувався під псевдонімом М. Іванейко, час від часу роблячи зауваження на кшталт: «Найперше докладно пригляньмося думкам Гітлєра з 8 розділу другого тому його твору Mein Kampf».[273] Не Донцов, а М. Іванейко пояснював тоді українському громадянству: «Де старі машини не здатні до ходу, розкладаються, там творяться нові спільноти віри, нове лицарство національної стихійної волі, нове органічне втілення її й заступає собою зіпсуті механізми. Це початок фашизму й націонал-соціялізму».[274] При бажанні тут можна добачити й расизм: «Одне для нас певне: Deus sive natio – це нині одинока жива інтуїція української душі. Вона означає у нас не лише воскресіння славного минулого, як у фашизмі, не лише боротьбу за очищення крови. Це боротьба за всю душу, за українську душу, за її культурний вияв».[275]

Цікаво, що про це ніколи не згадують ліберальні критики Донцова, навіть посилаючись на Шлемкевича, який уже в еміґрації, кардинально змінивши (чи щиро?) свої погляди, писав:

> Та найрадикальнішою антитезою вільному духові є світогляд, оформлений у Західній Україні та в европейській еміґрації, якого центром стали публіцистичні праці Дмитра Донцова. Знову в осередку маємо протиставлення сильної людини вільному духові. Сильна людина це не людина розуму, отвертого і доступного для різних арґументів. Сильна людина це людина ірраціональної волі, догми, волюнтаристична людина. Воля це перша сила душі, а розум тільки її прислужник – повторяє наш ірраціоналізм за Шопенгавером… Двічі два є чотири – каже розум. Двічі два є п'ять – каже варвар, ударяючи мечем по столі, де розкладені розумові пляни й рахунки. І поки той меч на столі, двічі два є п'ять… захоплено повторює наш ірраціоналізм.[276]

Поминувши примітивну совєтську критику, згадаємо сучасного російського шовініста М. Смоліна: «Багато в чому ідеї Донцова були продуктом перероблених в „українському" стилі філософії німецького націонал-соціялізму та ідей „консервативної" революції».[277] Хоча цей критик сам дуже подібний до расиста: «„Українство" […] необхідно видалити з російського тіла як шкідливий вірус, позбавившися того ідеологічного

туману, який заважає багатьом росіянам бачити величезну шкідливість „українського" руху. Необхідно допомогти людям, втягнутим у цей рух. Адже вони у своїй масі лише жертви великої політики великих держав і масоно-єврейських кіл, які стоять за ними».[278] Зайвим буде додавати, що це не просто шовіністичний, а типово російський погляд на Україну.

Більше рації мав К. Пушкар, критикуючи Донцова з соціялістичних позицій: «Ми є пересвідчені, що фашистівський націоналізм у нас помре і то може в короткому часі; помре, бо немає для нього в нас досить сильної тої соціяльної бази, на якій він виростає в других країнах».[279] Дмитра Донцова ніколи особливо не цікавили питання конкретного державного устрою майбутньої незалежної України та відповідно «державна» і «міська» соціяльна база визвольної боротьби. Переважно він говорить про селянство бездержавної України. Головне для нього – ідеологія. Однак саме ті речі були важливими для організованого націоналістичного руху, і Донцов мав велике зацікавлення в конкретному авторитарному досвіді.

Марко Антонович зазначає, що при УНІ (Український Науковий Інститут в Америці – заснований Культурною референтурою ОУН при ПУН, очолював Олег Кандиба-Ольжич) було створено Комісію дослідження доктрини і практики фашизму, в якій важлива роля припала Євгенові Онацькому, до того ж Інститут заплянував видання Історичного збірника. Олег Кандиба писав у листі до Онацького від 25 травня 1939 року: «Отсим звертаюся до Вас з запрошенням до складу Постійної Комісії для студій фашизму і його засяг в духове, суспільне та матеріяльне життя Італії. Передбачається видання Збірників Комісії, з яких перший має з'явитися найближчої зими. До цього збірника проситься Вас приготувати статтю про Суспільно-політичний устрій фашизму».[280] Збірник, присвячений проблемам фашизму, мав вийти друком узимку 1939-1940 рр., а історичний – узимку 1940-1941 рр. Однак ці видавничі пляни так і не реалізувалися. Весною 1941 року О. Ольжич виїхав у Генеральну Губернію і відповідно тими справами не займався.[281]

Але ще на початку 30-х років українці чітко розмежували джерела і мету націоналізму та фашизму. Євген Онацький у журналі «Розбудова нації» надрукував полемічну статтю «Дещо про фашизм в „Розбудові нації"» (ч. 1-2, 1933), у якій, зокрема, зазначалося:

> Італійський фашизм завжди мав свою державу, яку треба було лише підперти, підремонтувати... Перед молодим українським націоналізмом стоїть цілком інше завдання [...] різниця величезної, принципової ваги. Фашизм є націоналізм нації державної [...] український націоналізм є, навпаки, націоналізмом нації недержавної [...] Чи Головінський, що вів акцію в Галичині в р. 1930 був ближчий до Муссоліні, чи був це той самий Головінський, який ще до постання італійського фашизму здобував із українськими військами Київ? Чи він у році 1930 продовжував традиції р. 1918, українського націоналізму, чи в році 1918 він боровся за Україну, а в 1930 р. «пересаджував італійську квітку» на

> український ґрунт? Чи могили Басарабової, Мельничука, Крупи, Луцейка, Любовича, Пісецького, Голояда, Пришляка, що згинули у визвольній боротьбі є продовження могил українських стрільців… чи може є вони «штучно насадженими італійськими квітками»?[282]

Навіть полишивши фактологічний бік справи, можемо стверджувати, що полемічна аргументація Євгена Онацького була і залишається неспростовною.

Що ж стосується Дмитра Донцова, то в дійсності його погляди на фашизм і нацизм є однозначними. «А коли завтра, напр. на місці большевизму запанує в Московщині якась відміна фашизму, а Німеччина підтримає нових російських „єдінонєдєлімців", в тій самій хвилині – гітлерівська Німеччина стане ворогом для українського націоналізму».[283] Головне для українців – орієнтація на власні сили, без огляду на позицію чужинців. «В грядучих подіях ті, що сидять над Дніпром, що будуватимуть наново свою велику країну, мусять мати вірлиний зір і міцні пазурі, щоб не стала їх країна новою Еспанією чи Францією, жертвою міжнародної банди пройдисвітів».[284]

Справа перемоги залежить виключно від самих українців. Донцов вважав засадничо марними сподівання на ласку будь-яких імовірних союзників. Оскільки в їх числі не міг опинитися Сталін, то цілком логічно, що як потенційний спільник у певний момент розглядався Гітлер. «Ані поступового паралічу московської імперії не зможе стримати Сталін, ані стримати розріст його смертельного ворога, українського самостійництва – Гітлер, хоч би навіть проголосив своє повне здезінтересування щодо України».[285]

Сильний національний провід, який забезпечить реалізацію визначеної визвольної політики – ось запорука успіху в ході вирішення нагальних завдань. Саме з цього погляду, вважає Донцов, лідери тоталітарних держав можуть бути прикладом для українців. «Як вона рішиться (проблема Чорного моря) залежатиме від того, чи там на чолі нації стануть калькулятори й гістерики, чи їх об'єднаний фронт, чи люди типу Франка. В сім, не в „орієнтаціях" чи „об'єднаннях" – ціла проблема України».[286]

Задля ілюстрації геополітичних поглядів Дмитра Донцова напередодні війни варто навести великий уступ з його листа до Юрія Липи від 13 травня 1939 року, де він розмірковує над книгою «Чорноморська доктрина», яка вийде друком у Варшаві наступного, 1940 року. Донцовські міркування є цілком реалістичними, без жодного натяку на марні сподівання, колябораціонізм чи навіть хвилеве захоплення гітлерівським режимом.

> Є в міжнародніх відносинах єдина держава, політика якої об'єктивно для нас корисна, – хоч суб'єктивно та держава, в разі успіху її імперіялістичних плянів, хотіла б собі нас цілковито підпорядкувати, – і ми не можемо тої держави зі своїх рахунків виключити і ворожих до неї плянів снувати так довго, як довго ми є нічим під оглядом політичним, як довго ми є тільки предметом,

а не підметом в міжнародньому політичному житті. Історією з Закарпаттям не треба зражуватись і скороспілих висновків робити. Німеччина руйнує існуючу політичну систему в Європі. Коли це йде нам на руку, треба з цього користати, але так, щоб не попадати під німецький чобіт!

[...] Взагалі треба проявити максімум обережности у трактуванні проблєми, щоб «Чорноморська доктрина» дійсно притягувала чорноморські народи, а не відштовхувала, щоб не давала притоки кому-небудь обвинувачувати українців в імперіялістичних зазіханнях.[287] Це не значить, що маємо толєрувати претенсії горстки кримських татарів одірвати від України Крим, і не так татарів, як росіян, німців, а може італійців й англійців, бо кожна з цих великодержав хотіла б там усадовитись. Проти цих зазіхань на Крим рішуче мусите виступити. Дуже делікатна справа Передкавказзя, яке треба трактувати як цілість, і просторінь від Донбасу до долішньої Волги (Астрахань-Саратів). Тут в обережній формі треба пійти на руку плянам Союзу козачих областей і передкавказьких горців, як і проєктувалося в 17-18 рр., що мав би бути в тісному зв'язку з Україною. З Білоруссю справа також не легка. На півночі нам вистарчить гряниці за залізницею лінією по лівому боці Припяті, це значить лінія, яку виставляла українська делєґація в переговорах з Москвою у Києві 1918 р. Умотивувати як слід справу Середньої Азії (Туркестан, Казахстан і пр.) і про Зелений Клин не забути (кольонія). Я не згідний з Вами, що сибірська кольонізація є для нас пропаща справа.

Найголовніше – треба всім народам, з яких може колись зложитись Чорноморська федерація – в відповідний спосіб представити економічну і політичну конечність їхньої злуки з Україною, а Україну і український народ показати вартним того, щоб з ним злучити свою долю. Не треба цього боятися [...]

І дайте спокій з метафізикою. Хто це сказав, що акція – річ Божа, а приготовання до акції – річ людська! Скорше навпаки. Зовнішні сили приготовляють акцію, а люди переводять її практично. Бог створив чоловіка, а чоловік сам собі раду дає [...] Не гнівайтесь за ці уваги, бо вони пливуть від люблячого Вас серця. Міцно Вас цілую, Ваш Д. Донцов.[288]

Після звільнення з Берези Картузької Дмитро Донцов не полишає своєї редакторської діяльности і започатковує 1941 року в Бухаресті новий видавничий проєкт – журнал «Батава». Часопис друкується, вірогідно, коштом Юрія Русова. Всього вийшло 7 чисел, які нараховували по 13, 17, 32 сторінки. Журнал не був відповідно оформленим, друкувався на дешевому папері, без рубрик, без літер «ї» і «є», яких, очевидно, не мала друкарня. Більшість матеріялів публікувалися під криптонімами. Повністю підписувалися лише Д. Донцов, Ю. Русов, Н. Ґеркен-Русова.

Зміст характеризується певною вторинністю, наявністю переспівів вістниківських тем, відірваністю від авторського і читацького ґрунту, відчуваються невизначеність нової, з погляду місця і часу, авдиторії, намагання формувати свої погляди в умовах чужої парадигми. Сама лише бідність оформлення свідчила про те, що журнал друкувався аж ніяк не німецьким коштом. Він пропаґував ідею «нової Европи», необхідність хрестового походу на Москву, пробудження націоналізму. Однак його не мож-

на назвати звичайним прогітлерівським виданням: тут ідеться про підцензурний часопис, який, виходячи леґально, змушений був робити певні ідеологічні реверанси. Концептуально ж у ньому домінують традиціоналістські публікації. Треба також враховувати той факт, що Дмитро Донцов випускав «Батаву» на початку війни і що він досить швидко зрозумів цілковиту неможливість розвитку нормального українського інтелектуального життя за умов «нового порядку».

Як і перед тим, Донцов вірить у силу ідеї, прагне до чіткости, недвозначности, яскравости ідеології, вважає, що «большевизм могла тоді і може тепер зломати лише така сама фанатична, така сама неприєднана, така сама аґресивна і така сама всеобіймаюча ідея. Підкреслюю: ідея, а не гола сила, бо інакше в Кремлі давно сидів би вже Денікін або Колчак. Причім це завдання „повалити большевизм" стоятиме перед нами навіть тоді, коли не лишиться на Україні ніодного комісара, ні червоноармійця». Цілком зрозуміло, що він не має на увазі гітлеризм.

«В пропаґанді, в політиці мусить бути доведена до екзальтації» любов українського народу (власне, українського селянина) до приватної власности, до рідної культури, до Церковної традиції.

> Привязання народу до правопорядку треба схопити в маркантні орієнтуючі дороговкази нового державного, опертого на гієрархії, ладу. Комбативний дух войовничого народу – мусить бути інкадрований в ще живі стародавні форми нового «війська запорозького». Мусить повстати нова провідна каста (ідея, вже розвинена в «Батаві»). А разом з тим позитивним мусить бути – цею кастою – проголошене неґативне – війна на знищення всього нікчемного, низького, розкладаючого суспільство, і підлого, що ніс большевизм і що коріниться в рештках спорідненого з большевизмом нашого демо-соціялістичного партійництва.

Ніде тут ми не побачимо залежности від силового поля державної чи ідеологічної системи нацизму. Донцов завжди підкреслює, що «її (Україну) має впорядкувати каста людей, яка знає, як це зробити; яка має на оці інтерес України, а не власний; яка має відвагу – бути суворою до себе і до своїх, яка не понижуватиметься перед чужими і яка робитиме своє діло на основі національного державницького традиціоналізму. Шлях важкий, але єдино веде до цілі».[289]

Дмитро Донцов навіть висловлює власне бачення «нової Европи», яка може постати тільки за умови розподілу імперій і створення національних держав, що, очевидно, не входило в пляни Гітлера. Донцов підкреслює важливість суверенности та войовничости ідеї українського націоналізму. «Взятися за цей страшний тягар мають люди, яких духовний формат і раса відповідали би велетенському форматові подій, що розгортаються в нашій країні. Нарід, який в 12 годині не видвигне на своє чоло таких людей, як казав Мазепа – „нікчемністю своєю уподібниться справді до безчуственних тварин, що ними гордують усі народи"».[290] В

умовах тотальної війни тільки національний провід орденського типу може взяти на себе відповідальність за майбутнє нації. «Коротко – така провідна група – мусить бути кастою».[291] А те, що розгорталася саме тотальна війна, вже ні в кого не викликало сумнівів. «Що дійсність створять для нас лише ті, хто сміло вхоплять за горло наше сучасне і заб'ють його в ім'я майбутнього. Що се здолають зробити борці за завтрішній день!».[292]

За спостереженням Олександра Мотиля, «Донцов захоплювався не стільки тим, що зробили фашисти, янкі чи большевики, стільки тим способом, у який вони це робили. Фашистську Італію, Сполучені Штати і Совєтську Росію в очах Донцова поєднувала, очевидно, не особлива соціяльна система чи організація держави, але той факт, що ними керували безжальні, сильні і вольові люди».[293] У працях Донцова йшлося про організацію самодостатнього українського руху, а не про підтримку або наслідування якогось іншого. Що ж до яскравої, ефективної, вольової форми, то тут можливі певні взірці і навіть запозичення. Проте тільки за наявности українського іманентного змісту, із своїми завданнями і традиціями.

Георгій Касьянов, автор ґрунтовної монографії «Теорії нації та націоналізму», розглядаючи розвиток та поширення модерного націоналізму у світі, проводить думку, що це явище скрізь має власну специфіку, а отже використання визначень на кшталт «фашизм», «нацизм» та «інтеґральний націоналізм» в українському контексті є науково некоректним. Можемо додати, що ці визначення прив'язані відповідно до Італії, Німеччини та Франції. Що ж до України, то тут слід вести мову тільки про український націоналізм, розглядаючи його як феноменальне явище.

> Становлення українського націоналізму можна зрозуміти, по-перше, в контексті його взаємовпливів та взаємодії з іншими ідеологічними системами, по-друге, через його взаємодію з націоналізмами інших націй. Це підтверджує висловлену нами раніше думку про те, що український націоналізм – не «ідеологічне збочення», не штучний винахід радикалів-параноїків чи ультрапатріотів, а вияв певної загальносвітової тенденції. Український націоналізм «уписується» в загальний контекст світової історії, хоча, зрозуміло, має свої специфічні риси, особливості та «аномалії», пов'язані зі специфікою його історичної генези. Виникнення і розвиток українського націоналізму в усіх згаданих іпостасях – вияв загальносвітових тенденцій і, хоча це може видатися парадоксальним, – вияв загальнолюдського в національному.[294]

У ході розгляду відносин фашизму, нацизму та українського націоналізму мимоволі постає запитання, чому досі домінує такий стереотип: мати взаємини з Гітлером – це дуже погано, а зі Сталіним – цілком нормально? Мабуть, тому, що переміг Сталін, а не Гітлер. Адже навіть за кількістю невинних жертв німецьким нацистам не вдалося випередити совєтських комуністів. А як нам оцінювати, скажімо, позицію США, котрі визнали СССР 1933 року, після голодомору, під час якого загинуло не менше 7 мільйонів українців?

В усякому разі, не можна говорити про якусь ідеологічну чи політичну пов'язаність українського націоналістичного руху, зокрема його ідеолога Дмитра Донцова, з фашизмом і нацизмом. Український рух мав свої органічні риси, завдання і логіку розвитку. Можемо визнати деяку подібність організаційних форм, яка зумовлювалась екстремальними умовами, у яких опинилась українська нація в період між двома світовими війнами. Організований український націоналістичний рух боровся в умовах польської, німецької, російської, угорської, чехо-словацької та румунської окупації і використовував усі можливості, щоби хоч на крок наблизитися до державної незалежности.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ «ВШ»!

Останні два розділи праці Сергія Квіта «Дмитро Донцов» публікуватимуться в № 1, 2 за 2004 рік.

Примітки

211. Сверстюк Є. Народження української інтеліґенції // Сучасність. – 1992. – Ч. 2. – С. 76.
212. Донцов Д. Школа а релігія. – Львів, 1910. – С. 35-36.
213. Центральний Державний Історичний Архів у м. Києві, ф. 295, оп. 1, од. зб. 305, арк. 38, 38(зв).
214. Петлюра С. Листи до Дмитра Донцова // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – Ч. 12. – С. 1071.
215. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич, 1992. – С. 132.
216. Донцов Д. Церква і націоналізм // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Ч. 5. – С. 75.
217. Ескріва Х. М. де Балаґер. Велике незнане // Світло. – 1998. – Ч. 6. – С. 227.
218. Хорват Б. Дух католицизму // Українські проблеми. – 1995. – Ч. 1. – С. 34.
219. Донцов Д. Патріа чи Еклезіа // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Ч. 10. – С. 182.
220. П. Б. «Вістник» й ідеологія Д. Донцова // Дзвони. – 1933. – Ч. 3, 5, 6. – С. 148-149.
221. Донцов Д. Колтунський консерватизм (відповідь живим трупам) // Вістник. – 1933. – Ч. 3. – С. 227.
222. Там само. – С. 225.
223. Донцов Д. Церква і націоналізм // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Ч. 5 – С. 80.
224. Центральний Державний Архів вищих органів влади, ф. 3849, оп. 1, спр. 16, арк. 154 (зв.).
225. Безсмертний Р. Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Д. Донцова). – К., 1997. – С. 173.
226. Донцов Д. Церква і націоналізм // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Ч. 5. – С. 81.

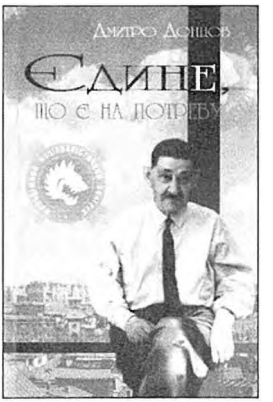
227. Донцов Д. Патріа чи Еклезіа // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Ч. 10. – С. 181.
228. Іванишин В. Українська Церква і процес національного відродження. – Дрогобич, 1990. – С. 67.
229. Донцов Д. 1937 // Вістник. – 1937. – Ч. 1. – С. 55.
230. Донцов Д. В. Ленін // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Ч. 3. – С. 322.
231. Там само. – С. 327.
232. Ленін В. Кадети про українське питання // Повне зібрання творів. – К., 1972. – Т. 23. – С. 323-324.
233. Ленін В. Критичні замітки з національного питання // Повне зібрання творів. – К., 1972. – Т. 24. – С. 122.
234. Там само. – С. 126.
235. Ленін В. Кадети і «право народів на самовизначення» // Повне зібрання творів. – К., 1972. – Т. 24. – С. 199.
236. Ленін В. Націонал-лібералізм і право націй на самовизначення // Повне зібрання творів. – К., 1972. – Т. 24. – С. 236.
237. Ленін В. Право націй на самовизначення // Повне зібрання творів. – К., 1972. – Т. 24. – С. 266.
238. Ленін В. Лист № 168 О. М. Лолі (Степанюку) від 20 липня 1913 // Повне зібрання творів. – К., 1974. – Т. 48.
239. Донцов Д. В. Ленін // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Ч. 3. – С. 333.
240. Liudmila Dymerskaya and Leonid Finberg. The «Willful» Nationalism of Dmytro Dontsov and his Followers in Today's Ukraine // Antisemitism of the Ukrainian Radical Nationalists: Ideology and Policy. – Jerusalem, 1999. – P. 12.
241. Хобот П. Проблема ідентифікаційного визначення ідеологічних засад і політичної практики Української Національної Асамблеї (УНА) // Українські проблеми. – 1998. – Ч. 1. – С. 70.
242. Там само. – С. 66.
243. Кузьо Т. ОУН в Україні, Д. Донцов і закордонні частини ОУН // Сучасність. – 1992. – Ч. 12. – С. 34.
244. Донцов Д. Симон Петлюра // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 7-8. – С. 321-322.
245. Донцов Д. Симон Петлюра // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 7-8. – С. 328.
246. Донцов Д. Memento (До паризького процесу) // Літературно-Науковий Вістник. – 1927. – Ч. 11. – С. 265.
247. Антонович М., Сербин Р. Документи про участь Шварцбарда в комуністичній ячейці в Парижі: Наук. збірн. УВАН. IV. – Нью-Йорк, 1999. – С. 335.
248. Там само. – С. 344.
249. Донцов Д. Що таке «українізація» України? // Літературно-Науковий Вістник. – 1929. – Ч. 12. – С. 1111.
250. Кенен Б. Жиди в світовій історії. – Б/м, б/д. – С. 70.
251. Клейнер І. Анекдотична трагедія. – Мюнхен, 1974. – С. 61.
252. Саролеа Ш. Большевизм і жиди // Літературно-Науковий Вістник. – 1926. – Ч. 7-8. – С. 329-330.
253. Там само. – С. 331.
254. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1994. – С. 460.

255. Там само. – С. 490.
256. Цит. за: Матюшко Б. Заслужене покарання? // Гроно (Суми). – 1999. – Ч. 85.
257. Донцов Д. Нині і Вчора // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – Ч. 3. – С. 249.
258. Тополь Е. Возлюбите Россию, Борис Абрамович! // Аргументы и факты. – 1998. – Ч. 38.
259. Клейнер І. Владімір (Зеєв) Жаботинський і українське питання. – К.-Торонто-Едмонтон, 1995. – С. 102-104.
260. Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії. – Париж, 1978. – С. 166.
261. Феллер М. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них. – Дрогобич, 1998. – С. 7.
262. Мірчук П. Зустрічі й розмови в Ізраїлю. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон, 1982. – С. 113-116.
263. Донцов Д. За завтрішній день // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Ч. 1. – С. 83.
264. Донцов Д. Авіронове насіння // Вістник. – 1937. – Ч. 11. – С. 830.
265. Донцов Д. Агонія одної доктрини (Під новий рік) // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Ч. 1. – С. 67.
266. Донцов Д. Загадка III-ої імперії // Вістник. – 1939. – Ч. 5. – С. 342.
267. Донцов Д. Партія чи Орден // Вістник. – 1933. – Ч. 2. – С. 116.
268. Там само. – С. 117.
269. Донцов Д. Сумерк марксизму // Вістник. – 1933. – Ч. 4. – С. 304.
270. Левинський В. Ідеолог українського фашизму: замітки до ідеології Дмитра Донцова. – Львів, 1936. – С. 28.
271. Грабович Г. У пошуках великої літератури. – К., 1993. – С. 38-39.
272. Шевельов Ю. Скарби, якими володіємо // Сучасність. – 1993. – Ч. 6. – С. 152.
273. Іванейко М. Трагічна доба українського націоналізму // Перемога (Львів). – 1936. – Ч. 3. – С. 70.
274. Іванейко М. Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика) // Перемога (Львів). – 1936. – Ч. 2. – С. 18.
275. Іванейко М. Deus sive natio (Націоналізм як інтуїція будуччини) // Перемога (Львів). – 1936. – Ч. 1. – С. 13.
276. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К., 1992. – С. 28-29.
277. Смолин М. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. – М., 1998. – С. 20.
278. Там само. – С. 22.
279. Пушкар К. Націоналізм – критика фраз. – Львів, 1933. – С. 137.
280. Антонович М. Листи О. Кандиби до Є. Онацького // Український історик. – 1985. – Ч. 1-4. – Рік XXII. – С. 144.
281. Там само. – С. 141.
282. Онацький Є. Дещо про фашизм в «Розбудові нації» // Розбудова нації. – 1933. – Ч. 1-2. – С. 53.
283. Донцов Д. 1937 // Вістник. – 1937. – Ч. 1. – С. 62.
284. Донцов Д. «Аншлюс» і мафія // Вістник. – 1938. – Ч. 3. – С. 227.
285. Донцов Д. На маргінесі нового пакту // Вістник. – 1939. – Ч. 9. – С. 675.
286. Донцов Д. Березень 1939 // Вістник. – 1939. – Ч. 4. – С. 305.

287. Цит. за: Сварник Г. Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим // Українські проблеми. – 1995. – Ч. 3-4. – С. 153.
288. Там само. – С. 154.
289. Донцов Д. Чим звалити большевизм // Батава. – 1941. – Ч. 7. – С. 1-2.
290. Донцов Д. Дванайцята година // Батава. – 1941. – Ч. 6.– С. 3-4.
291. Донцов Д. Каста – не партія // Батава. – 1941. – Ч. 5. – С. 7.
292. Донцов Д. За завтрішній день // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Ч. 1. – С. 87.
293. Мотиль О. Дмитро Донцов // Політологічні читання. – 1994. – Ч. 1. – С. 289.
294. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С. 326.

Дмитро Донцов
Єдине, що є на потребу.
– К., 2002. – 64 с.

Збірка статтей провідного ідеолога українського націоналізму доктора Дмитра Донцова, що вийшла друком за сприяння Молодіжного Націоналістичного Конґресу, вміщує праці, написані в різний час, проте об'єднані тематично: «Єдине, що є на потребу», «Заповіт Шевченка», «Слово до молоді». Ці тексти адресовані насамперед молодому українському читачеві, зокрема студентству, керівництву і членству молодіжних патріотичних організацій. У пропонованій книзі читач також знайде статтю доктора Богдана Стебельського «Виховник провідної верстви», написану до 80-ліття від дня народження Д. Донцова.

Ціна: 3 грн.

Усім, хто бажає придбати книгу Д. Донцова «Єдине, що є на потребу», пропонуємо звертатись на адресу:

01034, м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, п. 4,
тел. (044) 234-70-20.

Наталя Тихолоз

Примруженим оком мудреця

(філософсько-сатиричні казки Івана Франка)

Один із безсумнівних класиків нашого письменства – Іван Франко – ще за життя здобув визнання неперевершеного майстра сатири. Сучасники знали й цінували мистця не лише як автора «Каменярів» та «Мойсея», а й «Ботокудів» та «Доктора Бессервіссера», «Звірячого бюджету» й «Свинської конституції», а також багатьох інших творів, які нищівно й водночас глибоко гуманістично висміювали індивідуальні людські вади, неприйнятні явища соціяльної й національної дійсности. Чимало з цих текстів були написані в жанровій формі казки – «Звірячий парлямент. Уривок політичної байки», «Казка для молодих директорів банкових», «Опозиція», «Казка про Добробит», «Історія кожуха», «Звірячий бюджет» «Свиня», «Блощиця». Та деякі Франкові сатиричні твори, позначені жанровими рисами казки, не тільки викривають невтішну дійсність, а й висловлюють у специфічній, серйозній та водночас іронічній формі певні філософські узагальнення щодо універсальних властивостей і закономірностей людського буття. Тож у творчості письменника виокремлюється особливий жанровий різновид – філософсько-сатиричні казки. До них. на наш погляд, належать: незавершена поема «Про багача, що їздив біду купувати» (1877) та прозові твори, які ввійшли до збірки «Місія. Чума. Казки і Сатири» (1906), – «Куди діваються старі роки» (1884), «Як русин товкся по тім світі» (1887), «Як пан собі біди шукав» (1887), «Як то Згода дім будувала» (1890). У художній структурі текстів цієї жанрової модифікації виразно простежується взаємодія типологічного та філософського метажанрів – злиття соціяльної сатири та онтологічної й екзистенційно-філософської проблематики (зокрема, питання часу та минущости, плинности життя; проблеми щастя і горя, сенсу життя, чесности та співчуття).

Причому філософічність цих текстів не слід пов'язувати з певною філософською системою чи ототожнювати з власне філософією в прямому значенні цього слова. Адже, як слушно зауважує В. Мазепа, «філософські ідеї, представлені в теоретичній або художній формі, не тотожні, це змістовно і функціонально різні ідеї».[1] До того ж,

> Франко ніколи не мислив філософську іпостась свого таланту як самодостатню чи, тим більше, визначальну, провідну, а лишень як допоміжну, підпорядковану іншим, навіть вторинну. Він ніколи не називав себе філософом, не ідентифікував свою творчу діяльність (чи навіть якийсь із її аспектів) із «профе-

сійним» теоретичним філософуванням [...] Зрештою, він і не прагнув формулювати якусь цілісну, монолітну філософську систему; набагато важливішим для нього було дослухатися до вітрів епохи і гідно (в – і навіть понад – міру спроможности) відповідати її запитам (Б.Тихолоз).[2]

Тож, гадаємо, і не варто в текстах цієї жанрової модифікації відшукувати аналоги певних чітко регламентованих філософських постулятів та ідей, що їх сповідував мистець. Філософічність Франкових казок специфічна, особлива. Це – суто літературна, художня філософічність, яка, з одного боку, ґрунтується на індивідуальному, особистісно-суб'єктивному життєво-практичному досвіді письменника, а з другого – підпорядковується законам мистецтва. Важливу ролю відіграють тут фантазія, уява, вимисел, домисел, фолкльорно-літературна традиція тощо. До того ж, у текстах цієї жанрової модифікації філософічність майстерно поєднується ще й із сатиричністю.

Природа сатири у філософсько-сатиричних казках дещо інакша, ніж у власне сатиричних. Це сатира більшою мірою соціяльна, ніж політична. А сміх – не гірко-саркастичний, ґротескний та песимістичний (як у власне сатиричних казках), а навпаки, життєствердний, дотепний, пронизаний гумором, легкою іронією.

І. Франко у своїх філософсько-сатиричних казках художньо трансформував найкращі традиції народної карнавально-сміхової культури (жарти, гуморески, анекдоти, соціяльно-побутові казки, прислів'я, приказки, сатиричні оповідання тощо), української та світової літератур (творчість Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, О. Стороженка, Дж. Свіфта, Ф. Рабле, Вольтера, М. Салтикова-Щедріна). На зв'язок текстів цієї жанрової модифікації з фолкльорною казковою традицією вказують і заголовки, що їх, за формулюванням М. Легкого, кваліфікуємо як «процесуально-фабулярні» (тобто такі, що засвідчують «більш-менш чітку фабулу, в основу якої покладено певний процес»[3]): «Про багача, що їздив біду купувати», «Як пан собі біди шукав», «Як русин товкся по тім світі», «Як то Згода дім будувала».[4] Тут, подібно до народних побутових казок, персонажами виступають узагальнені суспільні типи, представники різних соціяльних верств (багач, пан, русин, баба) та абстрактні антропоморфні істоти (Біда, Згода, Незгода). За жанровими законами фолкльорної казки Франко створює і власні, авторські образи-персонажі (Руїна, Багно, Сміття). Загалом, народні побутові казки чи не найкраще надаються для сатиричного зображення, про що зазначає і В. Пропп: «... Усі побутові казки яскраво гумористичні. Вони відповідають здоровому прагненню до сміху, реготу. Тому побутові казки можуть бути використані як гостре і влучне знаряддя сатири, особливо сатири соціяльної».[5] «Побутова казка, – продовжує вчений, – не тільки найпопулярніший, а й найбільш національний вид казки».[6] Проте письменник не просто перейняв фолкльорну казкову традицію, а творчо переосмислив жанровий канон народної по-

бутової казки. Франкові філософсько-сатиричні казки запозичили у фольклорних казок, так би мовити, лише загальний антураж, стилістику (і частково, як уже зазначалось, окремі образи та мотиви), однак їхні ідейно-проблемні аспекти розв'язано в суто авторському індивідуальному ключі, де важливу ролю відіграють психологізація, алегорично-сатиричний підтекст, філософізм, орієнтація на сучасну Франкові соціяльну дійсність тощо. Отже, тексти цієї жанрової модифікації – це, безперечно, оригінальні літературні казки.

В основі першого за хронологією завершеного твору цієї модифікації – «Куди діваються старі роки» (1884) – лежить філософська проблема плинности часу. Зрештою, на це вказує й етіологічна назва, яка, до речі, подібна до запитальних заголовків народних казок («Чому збіжжя має зерно на самім колоску», «Звідки в людей природні органи», «Звідки взялася попівська ненажерливість»,[7] «Чому багато води у морі»[8]). Головний персонаж цього твору – рік, час узагалі. Причому новий рік як персоніфікований герой існує у віртуальній формі, тобто лише у свідомості наратора. Як «діючий» персонаж, час ніде у тексті прямо не фігурує, хоч оповідач і поводиться з новим роком ніби з «живим»: «Се, бачите, новий рік. Досі ще він маленький, лежить у повитті…» [т. 16, с. 190].[9] Нарація ведеться від особи оповідача. Проте тут він уже не малограмотний селянин, як, скажімо, Антон Грицуняк зі «Свинської конституції», а освічений міський житель (очевидно, львів'янин), котрий апелює не до слухачів, а до читачів. Образ письменного оповідача-інтеліґента визначає і форму твору, що написаний як роздум над тим, «куди діваються старі роки». Оповідач (який є водночас і персонажем) прагне з'ясувати, що стається зі старими роками. При цьому сюжет набуває типових ознак кумулятивности: наратор, бажаючи врятувати новий рік від швидкої загибелі, подібно до головного героя кумулятивних казок, по черзі спілкується з різними персонажами. До речі, дійових осіб у Франковому тексті сім, а семиперсонажність, як стверджує В. Давидюк, є характерною прикметою кумулятивного сюжету.[10] Загалом, окремі структурні елементи народної казки у Франковому творі майстерно поєднуються з ознаками казки літературної (зокрема, філософськими роздумами, літературними алюзіями та ремінісценціями з творчости Б. Дідицького та Ч. Діккенса, тогочасними реаліями – назвами товариств, видань, вулиць і площ, посад тощо).

Щоправда, окрім жанрових прикмет казки, цей текст поєднує в собі також риси гумористично-сатиричного оповідання, фейлетону і навіть притчі. Загальне тло твору реалістичне, з ледь прихованим сатирично-іронічним забарвленням. Усі комуніканти оповідача виведені під власними іменами й у тій соціяльній ролі, яку вони виконували в суспільстві: пан Палюх – наглядач бурси Народного дому, москвофіл; пан Ничай (1846-1918) – один із засновників кооперативних товариств у Галичині; Скрудж – жартівливе прізвисько Євгена Олесницького (1860-1917), українського

громадсько-культурного діяча; пан Нагірний (1847-1921) – один з організаторів торговельно-економічних товариств, архітектор. Уводячи в текст персонажів, що мали реальних прототипів, письменник усе-таки змалював їх досить скупо, трохи іронічно. Про сатиричне зображення у повному розумінні цього слова можна говорити лише щодо пана Палюха, в образі якого І. Франко висміяв носіїв язичія москвофілів. Останній співрозмовник оповідача – стара баба-перекупка (без імени та прізвища, вона мовби протиставляється трьом попереднім «іменованим» комунікантам як репрезентант предковічної анонімної народної мудрости) – висловлює одну з найглибших життєвих істин: «Із старих років робляться добрі давні часи [...] А що в котрім році була крихітка доброго, то те пізніше в нашій пам'яті росте-розростається, обливається барвами веселки і жиє безсмертно. Лиш той, синочку, бідний, у кого в жаднім старім році серед купи погані і непотрібства не було ані зеренця чистого добра» [т. 16, с. 192]. Ці слова сприймаються як своєрідне повчання нащадкам, що надає творові рис притчевости, і водночас як глибока морально-філософська істина: час сам по собі ні добрий, ні злий; тільки людина своїм ставленням та працею робить його таким чи іншим.

Сюжетно споріднені між собою незакінчена поема «Про багача, що їздив біду купувати», яку письменник почав писати 1877 року під час перебування у в'язниці, та прозовий твір «Як пан собі біди шукав», що датується 1887 роком. Перший текст мав підзаголовок – «Народна казка». Вочевидь, цей жанровизначальний підзаголовок не випадковий, і віршована казка І. Франка «Про багача, що їздив біду купувати» (як, певно, і прозова – «Як пан собі біди шукав») дійсно має своїм прототекстом народну казку. В українському фолкльорі віднаходимо низку соціяльно-побутових казок, у яких оповідається про Біду. Це «Дурень і Біда»,[11] «Багач та Біда»,[12] «Як чоловік Біди позбувся» та «Біда»,[13] «Шукай-Біда» (варіянти № 548-552)[14] та ін. З-поміж названих казок найближча до обох Франкових текстів саме остання. Проте їх подібність не абсолютна. Казки «Про багача, що їздив біду купувати» та «Як пан собі біди шукав» схожі з варіянтами «Шукай-Біди» лише своїм початком, а саме: був собі багатий чоловік (у інших варіянтах – багатий циган або багатий піп), який мав тільки одного сина; син вивчився (в деяких варіянтах – ще й оженився), а після смерти батька успадкував усе майно; не знав (не бачив) ніколи біди і вирішив її знайти... – далі сюжетні колізії розгортаються в кожній казці по-різному.

Обидва Франкові тексти, у яких головний персонаж (пан/багач) шукає біду, різняться продовженням цього сюжету також і між собою. При цьому в казці «Про багача, що їздив біду купувати», окрім спорідненого з народною казкою початку, використано ще й окремі фолкльорні мотиви (втрата коня, ходіння болотом – «Шукай-Біда», варіянт № 551) та засоби (зміна простору зі «свого» на «чужий» – багач вирушає «... Простіcько на Дністер, туди, / Де ось Тинів, Колодруби, / Ще й далі...» [т. 4, с.

357]; віднайдення олюдненої Біди на третій день; ретардація та ін.). Загалом, незакінчена поема-казка ближче стоїть до фолкльору, ніж прозовий варіянт, на що справедливо вказує і жанровий підзаголовок – «Народна казка». Проте твір «Про багача, що їздив біду купувати» має також і жанрові риси літературної казки: авторська віршована версія «пошуків Біди», розлогі пейзажні описи та замальовки нужденного селянського побуту, реальні топографічні назви тощо.

Казки «Про багача, що їздив біду купувати» та «Як пан собі біди шукав» віддалені одна від одної десятилітньою часовою дистанцією. Тому зрозуміло, що відмінності між ними пов'язані як зі специфікою мовної організації тексту (віршової та прозової), так і з еволюцією світогляду письменника – зміною художньо-естетичних, філософських, суспільно-політичних, етичних поглядів. Твір «Як пан собі біди шукав», порівняно з поемою «Про багача, що їздив біду купувати», має більшу соціяльну загостреність. Так, хронологічно невизначеним «золотим часам» (у віршованій казці) протиставляються історично конкретні часи кріпацтва (у прозовій казці). Багатого ґазду Степана (з казки «Про багача, що їздив біду купувати»), який на рівних спілкується з селянами і належить з ними до одного суспільного прошарку, І. Франко замінив безіменним паном (у творі «Як пан собі біди шукав») і вже цим підвищив його соціяльний статус, надав привілейованого становища. Пан, бажаючи віднайти біду, не полишає свого села і не вирушає «за тридев'ять земель», як це робить багач Степан. Тобто в казці «Як пан собі біди шукав» простір не змінюється: події відбуваються там, де й почались, – у панському маєтку та його околицях. При цьому «обмеження», «звуження» казкового простору аж ніяк не перешкоджає авторові показати більшу, ніж у поемі-казці «Про багача, що їздив біду купувати», кількість суспільних типів. Безперечно, незакінченому творові важко паритетно конкурувати з завершеним, до того ж, художньо майстернішим. Тому детальніше розглянемо саме казку «Як пан собі біди шукав».

Порівняно невеликий прозовий твір «Як пан собі біди шукав» відзначається багатоепізодним сюжетом та наявністю гострого соціяльного конфлікту між паном та його слугами й селянами. Так, пан, «котрий дожив до двадцять п'ятого року, а не чув ані разу про біду» [т. 16, с. 223], прагне віднайти її. Відтак увесь сюжет будується на бажанні пана розгадати таємницю, пізнати невідоме (себто, відповідно до термінології текстуальної аналізи Р. Барта, сюжетотворчу ролю тут виконує герменевтичний код, або код загадки). Така сюжетна організація (своєрідні «мандри» головного персонажа в пошуках біди) дає змогу заглянути в усі закутки панського маєтку й поза ним, зустрітися з людьми різних суспільних верств (селянами і дозорцями, панськими дворакими та гайдуками, головним завідателем, садівником, касієром, гуменним, конюшим, польовим, поліцаєм і отаманом та ін.), що витворює широку, панорамну картину соціяльної дійсности.

Ставлення автора до головного персонажа іронічне, а подекуди навіть саркастичне. Уже саме прагнення «розумного» пана, що «любив думати» і «в школах учився», побачити абстрактне поняття – біду – і познайомитися з нею ніби з живою істотою сприймається його співрозмовниками як божевілля й водночас викликає гумористично-сатиричний ефект (з легким трагікомічним присмаком):

– … Кажи, знаєш біду?

– А хто ж її не знає, ясний пане?

– Ти за себе відповідай, а не за хтося! Знаєш її? Що вона за одна? Як виглядає?

Старий з зачудованням поглянув на пана. В голові йому майнула думка, чи пан буває не вдурів? [т. 16, с. 226].

Автор дає можливість панові познайомитись з бідою, уводячи до тексту стихію фантастичного. На казковий лад налаштовує вже перше речення – традиційний казковий зачин: «Було то не давно і не пізно, а так в самій середині. Жив тоді в нашім краю один пан багатий…» [т. 16, с. 223]. Ролю «чарівника» у творі виконує загадковий хлопець, який, на думку Л. Бондар, є не ким іншим, як Божим Сином, «істотою могутньою, що має право карати й милувати».[15] І дійсно, «парубок, убраний в легкий, повіваючий плащ, з ясним лицем і ясним, на рамена розпущеним волоссям» [т. 16, с. 230], нагадує образ Ісуса Христа (саме таким бачило постать Спасителя людство протягом тисячоліть, саме таким Він зображений на іконах). Поява Месії є кульмінаційним моментом твору. Адже він здійснює докорінний переворот у долі героя: обертає пана на селянина Гриця, а селянина – на пана.

Казкова метаморфоза перероджує головного персонажа й водночас змінює розповідну манеру твору: відбувається переакцентування із зовнішнього світу на внутрішній. Поруч із лаконічними пейзажними описами та подекуди натуралістичними замальовками нужденного життя селян з'являються розлогі характеристики психологічного стану персонажа, роздуми, внутрішні монологи. Пан дивиться на світ тепер уже не згори, а зсередини, крізь призму власного психічного стану, власної свідомости; йому відкриваються очі «любови і співчуття» на колись кривджених ним людей:

І, відчуваючи серцем усе те, що ті люди перетерпіли в своїм житті, відчуваючи як близький, як коли би вони були частиною його самого, він почув, як холодний піт краплями виступав на його чолі. Тільки тепер він пізнав, що єсть біда, пізнав, що вона таке. Не сам біль тілесний, не гризота сумління, не знеохота, безнадійність і розпука, але все разом – ті рухи хробака, нестоптаного ногою, те ламання і нидіння живої людини під важкими колесами суспільної несправедливости [т. 16, с. 238].

Універсалізація проблеми «біди» (лиха, горя, страждання, «терпіння») як «ламання […] людини», нищення й нівечення її власне людської, духовно-моральної сутности має значення філософського підсумку твору, йо-

го «сили». Вирушаючи на пошуки Біди з простої цікавости, допитливости, у своїх екзистенційних мандрах герой раптом відкриває для себе прірву людського страждання, а відтак – і гріха (адже він чинить злочин – убиває свого «завідателя»). Філософічність твору, таким чином, має не тільки соціяльний (ідея суспільної нерівности й несправедливости як джерела зла, що має бути подолане), а й екзистенційно-антропологічний вимір (усвідомлення фатальної обмеженості людської природи, нездатности індивіда збагнути глибини страждання інших, доки не зазнає його на власному досвіді). Перевтілений у селянина, головний персонаж починає бачити те, чого не помічав (або не хотів помічати) у той час, коли був паном. «Така казкова метаморфоза у І. Франка, – зауважує О. Вертій, – виконує цілком визначену ідейно-естетичну функцію: вдаючись до ефекту видовища, як невід'ємної ознаки народної комедійної казки, сатиричне начало автор трансформує в начало трагікомічне…».[16] І дійсно, твір після перевтілення пана набуває трагічних обертонів. Така метаморфоза накладає глибокий відбиток на свідомість і психічний стан головного героя. Пан із казки «Як пан собі біди шукав» – подібно до персонажа новелі «Перетворення» Ф. Кафки Грегора Замзи, що став комахою, – уже не хоче й не може (через різні обставини) повертатися в попередній психофізичний стан. Більше того – не хоче й не може жити. «Кинений під колеса суспільної машини, розтрощений і роздавлений, мав би я жити дальше? Ні, не хочу. Бажаю кінця» [т. 16, с. 244], – висновує персонаж І. Франка. Отже, твір «Як пан собі біди шукав» закінчується смертельним вироком для пана. До речі, у жодному з народних варіянтів казки про пошуки Біди головний персонаж не гине, а повертається додому живий та здоровий. Здавалось би, внутрішнє переродження Франкового пана (притаманне агіографічним моделям), неканонічна постать Христа-Спасителя (характерна для апокрифічної літератури), який пропонує панові врятуватися від смерти, могли б спрямувати сюжет до щасливого фіналу. Адже «прозріння» персонажа після повернення йому власної соціяльної ролі спонукало б його допомагати нещасним і пригніченим. Але ж пан – злочинець (убивця!). А чиста й добра справа, відповідно до морально-етичних позицій І. Франка, потребує чистих рук.

Отже, трагічний фінал, психологізм та розлогі описи внутрішнього стану героя, яскраво виражена авторська позиція надають творові ознак літературної казки. Хоча, як стверджує О. Вертій, така розв'язка цілком відповідає і принципам народної казки:[17] пан уособлював у собі зло (не допомагав людям, навіть не співчував їм), а зло мусить бути покаране, знищене. Казка «… не має сумніву в тому, що Зло – це Зло, а знищення Зла – не жорстокість»[18] (Є. Нейолов).

Як бачимо, письменник мислив свій твір саме казкою, точніше «зимовою казкою» (так жанрово визначив його І. Франко у підзаголовку до першого польськомовного видання – «W pogoni za biedą. Zimowa baśń»).

Чому автор дав своєму творові «Як пан собі біди шукав» інший підзаголовок, аніж незакінченій поемі «Про багача, що їздив біду купувати», і на що мало вказувати означення «зимова», достеменно невідомо. Такий підзаголовок задає у свідомості читача прогностичне очікування, що події, про які йдеться у творі, відбуватимуться в зимову пору. Але насправді дія розгортається влітку (у липні, під час заготівлі сіна); лише в останній, IX частині зображуються події через півроку (тобто взимку), але жодної прямої згадки про зиму немає. Отже, підзаголовок «зимова казка» пов'язаний з якимись іншими чинниками, не внутрішньо-, а позатекстовими. Можемо припустити, що серед цих чинників – час написання твору (оскільки текст був надрукований у «зимових» числах – № 1 і № 2 – журналу «Ruch» за 1887 рік), прогнозований «рецептивний час» (період, коли сприйматимуть цей твір читачі, а селяни саме взимку мають час для читання) чи літературна традиція. Останній варіянт видається найбільш вірогідним. Можливо, І. Франко дав підзаголовок своєму творові за аналогією до назви сатиричної поеми Г. Гайне «Німеччина. Зимова казка» («Deutschland. Ein Wintermarchen») (1844). Адже, як відомо, Франко був добре обізнаний з німецькою літературою, а Гайне для нього «був постійним творчим супутником», за твердженням І. Журавської.[19] Перші Франкові переклади творів німецького поета з'явилися 1876 року, а 1892-го український письменник видав чималий за обсягом «Вибір поезії Г. Гайне», куди, зокрема, увійшов повний переклад поеми «Німеччина». Переклад сатиричної поеми Г. Гайне І. Франко здійснив іще 1886 року та надрукував у 12 числі «Зорі» – саме перед опублікуванням казки «Як пан собі біди шукав». Імовірно, що праця над перекладом «Німеччини» і написання сатиричної «одіссеї» галицького пана збіглися хронологічно. У такому разі підзаголовок «зимова казка» (спільний для обох творів і, напевно, запозичений Франком у Гайне), є своєрідним жанровим маркером і у творі «Як пан собі біди шукав» вказує на сатиричність, яка, як уже зазначалося, тут, безумовно, присутня.[20]

Варто зауважити, що сюжетна модель твору «Як пан собі біди шукав» має багато спільних рис з індійською леґендою про духовне переродження царевича Сідгартги Ґаутами на «світило Азії» Будду. Так, Будда, згідно з цією леґендою, подібно до пана з Франкової казки, до певного часу вів безтурботне, сповнене радощів і насолод життя й не відав, що таке біль, страждання і клопіт. Випадково довідавшись про існування людського горя («біди»), зустрівшися з хворим, старцем і побачивши мерця, царевич пережив духовне потрясіння, а відтак, обмінявшись одягом із власним слугою (Франків пан цілком обертається на селянина), втік із палацу і став мандрівним філософом і пророком, що проповідував зречення бажань заради звільнення від страждань. До речі, саме ця буддійська леґенда лягла в основу старохристиянського духовного роману про Варлаама та Йоасафа, якому була присвячена докторська дисертація І. Франка [див.: т. 30, с. 314-

538, зокрема с. 360-397]. Звісно, ці аналогії не свідчать про прямий зв'язок казки з леґендою, а лише окреслюють архетипну, так би мовити, сюжетну матрицю, яка, врешті, проникла й до української словесности і була широко популярною в народному середовищі. Тож можна припустити, що якісь художньо-філософські імпульси давньоіндійського письменства почасти вплинули – нехай опосередковано – на твір «Як пан собі біди шукав». Утім, проблематика Франкової казки, порівняно з її гіпотетичним передтекстом, відчутно десакралізована, соціяльно наснажена, «заземлена». Віднайшовши Біду під селянською стріхою, колишній пан не знаходить для себе ані рятівної відповіді на питання, як звільнитися від страждань, ані заспокоєння в трансцендентному абсолюті.

Біда виступає також центральним персонажем поетичного твору І. Франка «Вандрівка русина з Бідою» (1893). Щоправда, тут русин, на відміну від багача Степана (з казки «Про багача, що їздив біду купувати») чи пана (з казки «Як пан собі біди шукав»), не шукає Біду, а навпаки, ніяк не може її спекатися. В основу сюжетної моделі «Вандрівки русина з Бідою» була покладена кобзарсько-лірницька народна пісня про Біду, зокрема варіянт, записаний Ольгою Франко в с. Нагуєвичах 1889 року.[21] О. Дей, досліджуючи джерела цього Франкового твору, зауважував: «Нагуєвицький варіянт [народної пісні. – Н. Т.] це, власне, насмішкувате змалювання різних прикрих пригод Біди під час її мандрівки по підгірських селах. До цього легкого гумору, по суті, й зводиться соціяльно-викривальна тенденція даного твору».[22] Проте поет істотно модифікував народне першоджерело. Використавши фолкльорний мотив «мандрів» Біди, І. Франко написав оригінальний твір. Так, «Вандрівка русина з Бідою» за обсягом значно більша ніж її прототекст; автор розширив географію твору (русин з Бідою мандрує землями Галичини, Буковини, Лемківщини); увів чимало реалій тогочасної доби (численні прізвища громадських та політичних діячів, москвофілів та народовців, священиків, письменників, журналістів, адвокатів тощо); дещо модифікував стилістику та патос, а також надав текстові соціяльно-політичного забарвлення. Мотив «мандрів» дає змогу кількома яскравими штрихами зобразити різні аспекти життя, зустрітися з багатьма суспільними типами. Персоніфікована, антропоморфна Біда втручається чи не в усі сфери життя Західної України – у справи громадські, суспільно-політичні, господарсько-економічні, шкільні, церковні, – і всюди, де не ступить, сіє лихо, бідність, біль, безправність, нещастя, злидні, безграмотність та розбрат. Навіть скинувши Біду з воза, русин не може бути певним, що він спекався її остаточно. «Дасть бог ще нам всім прожить, Біда й сама прибіжить» [т. 1, с. 140], – підсумовує письменник. Загалом, Франків твір наскрізь реалістичний, хоч у ньому й діє фантастичний, оказковлений образ Біди. Тож «Вандрівка русина з Бідою» – це не просто гумористична історія про Біду, а іронічна, подекуди трагікомічна, соціяльно-політично загострена сатирична поема. Казкові

елементи в жанровій структурі твору присутні, але все-таки вони не є визначальними.

У творі «Як русин товкся по тім світі» (1887), жанрово близькому до казки «Як пан собі біди шукав», І. Франко творчо переосмислює апокрифічно-фолкльорний мотив про мандри душі в потойбіччя, про смерть і воскресіння. О. Вертій вбачає в цьому тексті ще й «цілком оригінальне трактування леґенд про Марка Проклятого».[23] Подорож головного героя в потойбічний світ зображена не без впливу традицій усної та писемної словесности (український фолкльор та апокрифічна література; грецька міфологія, зокрема, міт про Орфея та Евридику; твори Вергілія, Данте, Котляревського, Стороженка та ін.), що виявилося в композиції твору: І частина – перебування героя на землі, ІІ-ІІІ частини – своєрідне «турне» по пеклу, IV частина – споглядання раю. «Неземні» мандри вимагають появи в сюжетній канві твору і відповідних персонажів – не конкретних, живих, тілесних, а ірреальних. І справді, у творі діють душі, чорти, святі і навіть Пан-Бог. Відтак головний герой теж виступає як нематеріяльна субстанція – душа Русина, що в подобі мухи перелітає з цього на «той» світ.

Знайомство з потойбіччям душа Русина починає в пеклі, оскільки була «дуже грішна, то й очевидне діло, що блудна стежка завела її просто до пекла» [т. 16, с. 247]. Однак там Русин не віднаходить нічого цікавого: його не вдовольняє нудотна пекельна атмосфера «без праці». Русин (подібно до головних героїв соціяльно-побутових казок) – персонаж активний, тож не дивно, що потрапивши до пекла, він перевертає усе з ніг на голову, «збурює пекло»: «„Все одно мені, – думав собі [Русин. – Н. Т.]. – Раз уже чоловік дістався сюди [до пекла. – Н. Т.], то хоч погуляю собі і залю чортам гарячого сала за шкіру". І давай шибатися по пеклі, як навіжений, перевертаючи, розбиваючи та товчучи все, що лише надибав по дорозі» [т. 16, с. 248]. Головний герой у казково-анекдотичний спосіб порушує традиційні пекельні порядки – пробує будувати церкву, б'є чортів, витягає грішників з гарячого котла. На тлі цього гумористичного сюжету І. Франко заторкує й важливі злободенні проблеми (що надає творові ознак фейлетону). Зокрема, автор вкладає в уста найстаршого пекельного чорта фразу «niema Rusi» (нема України), яка належала польському політикові, наміснику Галичини Агенорові Голуховському (1812-1875). «Хіба не знаєте, що від р. 1860 niema Rusi? А коли її нема, русинів ніяких не може бути [...] У наших пекельних реєстрах нема такого народу, то й пекло не може прийняти нікого такого, хто признається до того народу» [т. 16, с. 252], – відповідає Люципер чортам, які скаржаться на Русина. Тож невгамовний головний герой, вигнаний із пекла, мандрує до «вузької небесної фірточки» раю. Але й до царства небесного його не пускають. Райська «справедливість» не гуманніша за пекельну; вона вимірюється політично-ідеологічною позицією краківської газети «Czas» та поглядами польських шовіністів.

Зумівши вибратись із пекла, вигадливий, життєлюбний та хитромудрий Русин у не менш дотепний спосіб пробирається й до заказаного йому раю: герой закидає туди свого смердючого, обляпаного пекельною смолою капелюха, а відтак потрапляє і сам. При цьому вчинки Русина анекдотично-комічні, смішні: «– Але ж, святенький Петре, – мовив Русин, садовлячись у наголовачі свого капелюха і підібгавши ноги під себе так, аби стопи зовсім стояли на його широчезних крисах. – Ади, адже я не в твоїм раю сиджу, а в своїм капелюсі» [т. 16, с. 255]. Загалом, апокрифічно-казковий сюжет Франкового твору веселий, гумористичний та життєствердний, хоч і наповнений ущерть сатирою та іронією. Т. Гундорова справедливо вказує ще й на бурлескну тенденцію у казці «Як русин товкся по тім світі».[24]

Глибокий філософський (зокрема соціяльно- й національно-філософський) підтекст, алегоричні образи надають творові ознак притчевости. Так, постаті трьох ескулапів, які спричинюють смерть Русина, уособлюють ворогів-винищувачів українського народу. «Лікар з правої руки» «лікує» Русина (який відповідно є уособленням українського народу) на «Vim numericam» («силу кількости»), тобто бореться проти кількости українців, винищує націю фізично, «через пущанє крови, насильні прочищування» [т. 16, с. 246]. «Лікар з лівої руки» прагне зцілити героя від «стеклизни» (сказу), «гайдамацької біснуватости» («Rabies hajdamaciса»), тобто від волелюбства, «комбативного духу» (за Д. Донцовим[25]), який характерний передусім для еліти. Третій, найосвіченіший ескулап, якого два перші іменують «протомедиком», звертає лезо свого ножа проти душі, її нездоланного прагнення до незалежности («Independentiam summi positam»), автономії («Mania autonomika»), «віри в своє власне існування» [т. 16, с. 247]. Алегорію цих образів І. Франко пояснив у примітці до публікації казки у збірці «Місія. Чума. Казки і Сатири» (1906): «Не потребую, здається, додавати, що ся жартлива алегорія говорить про руйнування України трьома сусідами: Татарами, Поляками й Москалями».[26] Прикметно, що ця примітка, очевидно, через свою «політичність», не увійшла до 50-томного зібрання творів письменника.

Та всупереч злим намірам псевдолікарів, автор, уводячи до твору стихію нереального, казково-фантастичного, «воскрешає» героя: «Не смів Русин супротивлятися божому наказові і вернув назад на землю, відродився»[т. 16, с. 255]. Історія про потойбічні мандри Русина та його відродження – це своєрідна художня інтерпретація «феномену реанімації» (повернення до життя після клінічної смерти). На відміну від Енея, Одіссея, Орфея, які опиняються в царстві мертвих як живі люди, у Франковому творі на той світ мандрує лише душа Русина. «... В момент клінічної смерти, – зазначає Н. Хамітов, – свідомість (самосвідомість, духовне начало, психіка) виходять із тіла, і людина в стані оцінити свою роздвоєність, оскільки здатна побачити своє тіло з боку».[27] І дійсно, душа Русина відсторонено спостерігає за діями лікарів, чує їхню розмову, «не можучи

одначе ніяким способом виявити свого осуду про неї» [т. 16, с. 245], а згодом летить «звичайною сонячною стежкою» [т. 16, с. 245]. Цей погляд «збоку» на власне тіло, відокремлення душі від її матеріальної оболонки та політ крізь темний тунель, у самому кінці якого видніється світло, є типовими для стану клінічної смерти. До того ж, люди, які пережили клінічну смерть, тобто побували «за межами тіла – в потойбічному світі, кардинально змінюють своє ставлення до близьких, до життя. Для цілого ряду людей досвід клінічної смерти і реанімації стає поштовхом для особистого росту. Вони усвідомлюють своє попереднє життя як марноту і сон. Клінічна смерть стала для них тією межею, вихід за яку змінив світогляд і світосприйняття».[28] Змінює своє ставлення до життя і Русин: «Пробувши кілька хвилин у пеклі і кілька хвилин у раю, знає, як смакує одно й друге, вміє цінити своє нове життя, бо знає, в чім його дійсна вартість» [т. 16, с. 255]. Ці слова – своєрідна філософська максима, вираз Франкової «філософської віри» (К. Ясперс) у духовні резерви нації. Воскресінням казково-алегоричного героя письменник немовби «прирікає» український народ на довічне життя.

Як бачимо, твір «Як русин товкся по тім світі» поєднує у своїй жанровій структурі, окрім суто казкових рис, ще й елементи інших жанрів – апокрифу, притчі, фейлетону, анекдоти, оповідання. Такий складний жанровий синкретизм можна схарактеризувати й терміном «химерний» (не просто в повсякденному значенні «дивний», «чудернацький», а у значенні суто літературознавчому: так звана «химерна проза», яка особливої популярности набула в українській літературі 60-70-х років XX ст. – у творчості О. Ільченка, В. Земляка, В. Дрозда, Є. Гуцала та ін., – єднає в собі риси гіпертрофованої художньої умовности, фантастики, казковости, фолкльоризму, гротеску, іронії, амбівалентности сміхової культури, філософізму). Саме таку жанрово-стильову синтезу спостерігаємо вже у Франковій історії потойбічних походеньок Русина. Недаремно М. Легкий називає цей твір «химерним оповіданням».[29]

Твір «Як то Згода дім будувала» (1890) є своєрідною ілюстрацією до приказки «Згода дім будує, а Незгода руйнує». Відтак персонажами тут виступають олюднені абстрактні поняття (Згода і Незгода) та конкретні неживі предмети (Руїна, Багно, Сміття). При цьому групування дійових осіб контрастне: добродушній Згоді протиставлено сварливу Незгоду.

Твір насичений народними прислів'ями та приказками («Помалу їдеш, дальше заїдеш» [т. 18, с. 234]; «… не такий чорт страшний, як його малюють» [т. 18, с. 235] та ін.). Характеристика і портрет Згоди подані досить лаконічно й відповідно до народних уявлень: «Згода була то стара, беззуба, добродушна бабуся…» [т. 18, с. 231]. Однак нібито позитивний образ головної героїні І. Франко подає як трагікомічний. Згода постає не так мудрою, як безпорадно-наївною, немічною, а, отже, й приреченою на фіяско. Подібно до народних казок, головна героїня, щоб збудувати дім бідним людям, повинна подолати три перешкоди – Руїну, Багно і Сміття.

Руїна, Сміття, Багно – це не просто персонажі, а й алегорично-сатиричні образи, які уособлюють реалії суспільно-політичного життя Галичини. Так, Руїна, котра вважає себе «… частиною старої Русі, нашої святої матері …» [т. 18, с. 235], не хоче звільнити ґрунт для нової будівлі (нових справ) і злісно вигукує: «Ще я стою міцно, ще твердо попирає мене „Червона Русь", – і ми обі не дамо себе на поталу» [т. 18, с. 235]. Болото («корінна, ісконна властивість сього ґрунту» [т. 18, с. 236], у якому знаходяться «родинні гнізда, прадідівські леговища, праматеринські купелі» [т. 18, с. 237] його жителів жаб) та Сміття («… знак унії двох народів, знак добровільного їх співділання!» [т. 18, с. 237]) теж не хочуть поступитися Згоді задля нової корисної справи. Відтак егоїзм, консерватизм, примхливість цих персонажів сіють Незгоду й змушують Згоду йти на невигідний для неї компроміс – вона будує дім для бідних людей біля Багна на старій Руїні зі Сміттям під фундаментом. Такі сюжетні перипетії відбивають у сатирично-алегоричних образах картини руйнації, застою, розбрату, міжпартійних чвар у Галичині кінця XIX ст. Як зазначає О. Вертій, у цьому творі І. Франко синтезував «фолкльорне та публіцистичне начала».[30] Очевидно, дослідник мав на увазі злободенність суспільно-політичних проблем у Франковій казці, які втілюються у персоніфікованих образах Згоди, Незгоди, Руїни, Болота, Сміття і певною мірою надають цьому текстові ознак фейлетону (І. Шанюк називає жанр твору «Як то Згода дім будувала» фейлетоном[31]). Однак це, на нашу думку, все-таки радше казка-фейлетон, оскільки публіцистичне начало тут підпорядковане казково-алегоричній поетиці.

Казковий сюжет закінчується трагікомічно: «І Незгода вхопила Згоду за сиві коси, і на превеликий соблазн народу обі сестри з криком і писком почали тягатись, волосатись та проклинати одна другу. А пишний дім, Згодою збудований, лежав у розвалинах» [т. 18, с. 239]. Така розв'язка твору набуває символічно-філософського й дидактичного забарвлення: робити нову корисну справу слід чесно, незважаючи на галасливі протести захисників фальшивих історичних цінностей і не йдучи з ними на компроміси.

Як бачимо, всі твори цієї групи за жанровою структурою є змішаними: вони поєднують у собі риси казки, притчі, апокрифу, житія, фейлетону, анекдоти, оповідання. Іноді в художній тканині творів з'являються елементи фантастики (чарівні перевтілення героя в іншу подобу, воскресіння мертвих), які, втім, не завжди є суто казковою рисою, а подеколи засвідчують синкретизм жанрових ознак казки, притчі, апокрифу. Переважно оригінальні, інколи з фолкльорними чи апокрифічними елементами, сюжети цих казок набувають значення універсальної парадигми, прикладу поведінки (позитивного чи негативного) або моделі якоїсь важливої життєвої ситуації. Образи персонажів нерідко позбавлені індивідуально-характерних рис; часом це узагальнено-абстрактні алегоричні постаті (Згода, Незгода, Біда, Руїна тощо), які уособлюють певні філософсько-етичні поняття чи маштабні суспільні явища й закономірності.

Час, релятивність його фізичних координат і власне людський, гуманістичний вимір; людське страждання («біда») та суспільна несправедливість як основне його джерело; віра в нездоланну силу національного духу та його відродження всупереч нівеляційним впливам чужинців; діялектичний взаємозв'язок згоди й незгоди, усвідомлення фатальних наслідків злочинного розбрату та надмірної згідливости, що межує з конформізмом, – такий діяпазон філософської проблематики аналізованих казок. Сатиричний патос не просто, так би мовити, орнаментує цю проблематику, а й соціяльно конкретизує її і задає певну тональність художнього осягнення. Тож філософічність і сатиричність тут справді органічно взаємодіють, у своїй синтезі витворюючи специфіку жанрової модифікації. Причому синтеза ця ґрунтується на традиціях фолкльорної соціяльно-побутової казки, що концентрувала в собі народну мудрість, своєрідну етнофілософію, сповнену любови до людей, та здоровий, дотепний і дошкульний сміх – той сміх, який, викриваючи неґативні прояви життя, водночас надає сили жити. Саме таким сміхом і такою мудрістю наснажені філософсько-сатиричні казки І. Франка. Казки, крізь жанрову призму яких письменник осмислював та оцінював людину і світ – примруженим оком мудреця.

Посилання

1. Мазепа В. Історіософські ідеї Івана Франка // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 65-66.
2. Тихолоз Б. Іван Франко – філософ (До характеристики стилю та еволюції мислення) // Сучасність. – 2002. – № 12. – С. 109.
3. Легкий М. Поетика назви у прозі Івана Франка // Тези доповідей шістнадцятої щорічної наукової конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження Івана Франка (17-19 жовтня 2001 р.). – Львів, 2002. – С. 27.
4. Пор. заголовки Франкових творів з такими назвами народних казок: «Як чорт оддячив чоловікові», «Як дурень розбагатів», «Як святі сметану їли», «Як бідний Манько святив паску», «Як Іван водив панів на тамтой світ», «Про чоловіка, що проміняв волів на калитку» тощо (Див.: Соціяльно-побутова казка / Упоряд., передм., приміт. О. Бріциної. – Київ, 1987).
5. Пропп В. Русская сказка. – Ленинград, 1984. – С. 249-250.
6. Там само. – С. 251.
7. Казки та оповідання з Поділля в записах 1850 – 1860-их рр. / Передм. акад. А. Лободи, упор. М. Левченка. – Київ, 1928. – Вип. 1/2. – С. 2, 4-5, 131-132.
8. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д.-чл. П. П. Чубинским. Малорусские сказки. – Санкт-Петербург, 1878. – Т. 2. – С. 675.
9. Тут і далі посилаємось на вид.: Франко І. Зібрання творів. У 50 т. – Київ, 1976-1986. У квадратних дужках зазначаємо том і сторінку.
10. Див.: Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 1997. – С. 31.

11. Галицькі народні казки. В Берлині пов[іту] Бродського із уст народа списав Осип Роздольський. Впорядкував і порівняння додав д-р. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1895. – Т. І. – С. 63-68.
12. Народные южноруские сказки. Издал И. Рудченко. – Киев, 1869. – Вып. 1. – С. 161-163.
13. Казки Західного Поділля: Антологія / Зібрав і уклав П. Медведик. – Тернопіль, 1994. – С. 268, 310.
14. Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-их рр… – С. 461-471.
15. Бондар Л. Образ Ісуса Христа в інтерпретації Івана Франка // ЗНТШ. – Т. 224. – Львів, 1992. – С. 136.
16. Вертій О. Народні джерела творчості Івана Франка. – Тернопіль, 1998. – С. 166.
17. Там само. – С. 167.
18. Неелов Е. Фольклорно-сказочний «мир без выбора» в литературной сказке и научной фантастике // Проблемы детской литературы. Межвузовский сборник. – Петрозаводск, 1987. – С. 143.
19. Журавська І. Іван Франко і зарубіжні літератури. – Київ, 1961. – С. 162.
20. Таке трактування жанрового підзаголовка, вочевидь, не поширюється на твір І. Франка «Поєдинок. Зимова казка»: сенс і функція означення «зимова» тут принципово інакші, ніж у казці «Як пан собі біди шукав».
21. Біда // Житє і слово. – 1895. – Т. 4. – С. 31.
22. Дей О. Поетичні джерела «Вандрівки русина з Бідою» (З етюдів про майстерність Івана Франка). – Українське літературознавство. – Львів, 1969. – Вип. 1. – С. 47.
23. Вертій О. Народні джерела творчості Івана Франка… – С. 167.
24. Див.: Гундорова Т. Франко – не Каменяр. – Мельборн, 1996. – С. 71.
25. Див.: Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
26. Франко І. Місія. Чума. Казки і Сатири. – Львів, 1906. – С. 125.
27. Хамитов Н. Реймонд Моуди: опыт реанимации // Хамитов Н. Философия человека: поиск пределов. Пределы мужского и женского: Введение в метаантропологию. – Киев, 1997. – С. 117.
28. Там само.
29. Див.: Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. – Львів, 1999. – С. 121.
30. Вертій О. Народні джерела творчості Івана Франка… – С. 171.
31. Див.: Шанюк І. Алегорія звіроуподібнення як засіб викриття в сатирі І. Франка // Українське літературознавство. – Львів, 1972. – Вип. 17. – С. 120.

❑

Посмертна згадка

З глибоким жалем і смутком повідомляємо рідних в Україні, Польщі та Америці й все українське громадянство Бедфорду й околиці, що 20 жовтня 2003 року в нашій бедфордській громаді несподівано відійшла у вічність –

бл. пам. Марія Прихідна-Шупер,

народжена 20 липня 1927 року в с. Верхрата, в національно-свідомій і віруючій родині Шуперів, яка виховала четверо дітей, три дочки й одного сина. В часі трагічної акції «Вісла» брат Марії Федір загинув. Його знайшли з відрубаною головою. Всю родину поляки вивезли на німецькі землі. Зі своєю несподіваною смертю Марія залишила горем опечаленого чоловіка Михайла, сина Богдана, невістку Деніс і внуків Наталку і Стефана, близьку родину – сестру Анну, яка проживає у Верхраті, дальшу родину в Польщі, Америці та Англії.

Бл. пам. Марія була членом СУБ, ОУЖ, УКПО. Дякувала теж у місцевій церкві. Гурток ОУЖ у Бедфорді втратив свого довголітнього секретаря, а теж голову, бо Марія була головою Гуртка протягом минулих семи років. Наша громада втратила працьовиту, щиру і віддану громаді людину.

Похоронив Покійну о. Микола Мартинюк 31 жовтня 2003 року. Він відслужив заупокійну Службу Божу в церкві св. Йосафата в Бедфорді, сказав прощальне слово та висловив співчуття родині, парафії і громаді. Похоронним співом провадив п. Петро Вихрій з Манчестеру. Останні похоронні моління були проведені на кладовищі Норсс Роуд у Бедфорді. Там прощав Покійну голова Відділу СУБ у Бедфорді п. Василь Крамар. Вдівець Михайло і син Богдан висипали в могилу землю з рідного села Марії. Тужливою піснею «Чуєш, брате мій» закінчено похорон.

Поминальна тризна, що її приготували пані-члени Гуртка ОУЖ у Бедфорді, відбулася в залі місцевого Відділу СУБ. Ведучий тризною був п. Василь Крамар. Під час тризни односельчанка покійниці пані Марія Карапата теплими словами попрощала Покійну. Прощали її також – від Головної Управи Організації Українських Жінок пані Анна Карпинець, від ОбВУ й місцевої української громади хор. Василь Гуменюк, від Укра-

їнської Інформаційної Служби п. С. Ришкович, від Гуртка ОУЖ пані Є. Яремчук. Син покійниці Богдан висловив подяку о. Миколі за проведення похорону, п. Петрові Вихрію за похоронний спів, усім, хто надіслав співчуття і квіти на могилу, подякував паням за приготування тризни та всім учасникам похорону. Словом присвяти бл. пам. Марії, що його сказали п. Василь Крамар і пані Оля Гуменюк, закінчено тризну.

Була проведена збірка на нев'янучий вінок у пам'ять Покійній, що її провели два сумівці з родини – Володимир і Роман Павлюки. Вони зібрали £530.00, що їх розподілено за таким призначенням: £100.00 – кошти будови Патріяршого собору в Києві, £100.00 – Фонд ОУН, £100.00 – місцева українська католицька церква, £60.00 – Організація Українських Жінок, £60.00 – Спілка Української Молоді, £40.00 – Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії, £40.00 – прес-фонд «Визвольного Шляху» і £30.00 – прес-фонд «Української Думки». У зібраній сумі є такі пожертви: £50.00 – вдівця п. Михайла, £50.00 – сина Богдана, родини Павлюків – £60.00, односельця п. А. Прихідного – £20.00, п. М. Калима – £20.00, £10.00 – панство Довбушів (на прес-фонд «Визвольного Шляху»), £10.00 – односельчанка пані Анна Воловець і £25.00 – українська громада в Лестері.

Вічна пам'ять Покійній!

Управа Відділу СУБ у Бедфорді

Бібліографія одержаних видань

«Літопис Української Повстанської Армії». Том 39. *Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів», Холмщина і Підляшшя. (Документи і матеріяли).* Редактор: Петро Й. Потічний. З англійським вступом і резюме. Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2003. Тверда оправа. 1056 ст.

«Літопис УПА». Нова серія. Том 6. *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля.* Книга третя: 1948. Національна Академія наук України, Державний комітет архівів України, Видавництво «Літопис УПА». Київ-Торонто, 2003. Тверда оправа. 512 ст.

Бюлетень видавничого комітету Літопису УПА ч. 7, Торонто-Львів, осінь 2003. М'яка оправа. 64 ст.

Спогади Вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. Том 4. Редактори: Петро Й. Потічний, Володимир В'ятрович. З передмовою й англійським резюме. Видавництво «Літопис УПА», Торонто-Львів, 2003. Тверда оправа. 446 ст.

Володимир Сергійчук. *Як нас морили голодом.* Видання друге, доповнене. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. М'яка оправа. 252 ст.

Три голодомори в Україні в XX ст.: Погляд із сьогодення. Матеріяли міжнародної наукової конференції. Київський національний університет ім. Т. Шевченка, «Меморіял» ім. В. Стуса, Благодійна фундація ім. В. Ю. Даниліва (Канада). Київ: Українська Видавнича Спілка, 2003. М'яка оправа. 312 ст.

Забуттю не підлягає. Хроніка комуністичної інквізиції в Україні 1917-1991. Київська міська організація Всеукраїнського Товариства «Меморіял» ім. Василя Стуса. Українською і англійською мовами, ілюстроване. Київ-Нью-Йорк-Торонто, 2003. М'яка оправа. 90 ст.

Український Визвольний Рух. Зошит №. 1. Центр досліджень визвольного руху. Відповідальний редактор: Володимир В'ятрович. Львів, 2003, Видавництво «Мс». М'яка оправа. 208 ст.

Ігор Винниченко. *Українці в Санкт-Петербурзі.* Український міжнародний комітет з питань науки і культури при Національній Академії наук України. Київ, 2002. М'яка оправа. 90 ст.

Ю. П. Волосник. *Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕП-у.* Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. В-во НМЦ «СД», Харків, 2002. М'яка оправа. 384 ст.

Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень. Харківський історіографічний збірник. Випуск 6. В-во НМЦ «СД» Харків, 2003. М'яка оправа. 202 ст.

50-річчя Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії. 1949-1999. Альманах. Загальна редакція – майор д-р Святомир Фостун. Видання ОбВУ, Лондон, 2003. Тверда оправа. 160 ст.

Ростислав Глувко. *Меморабілія*. Спомини. Видано за допомогою Фундації «Другий етап» у Лондоні, яку заснував сл. п. Володимир Ґоцький. Переклад з англійської Марії Яців. Упорядник матеріялів, автор резюме Марта Єнкала. Репродуктивний матеріял та консультації Світлани Глувко. Координатор видавничого проєкту Володимир Луців. Обкладинка Романа Яціва. Видавництво «Афіша», Львів, 2003. Тверда оправа. 168 ст.

Українське Зарубіжжя. Бібліографічний покажчик. Інститут досліджень діяспори. Упорядник І. Винниченко. В-во «Стилос», Київ, 2002. М'яка оправа. 282 ст.

Вісник. Квартальник літератури, мистецтва і суспільно-політичного життя. Видає Головна управа ООЧСУ. Нью-Йорк, зима 2002, ч. 4; весна 2003, ч. 1. М'яка оправа. 64 ст.

Наша Мета. Суспільно-політичний журнал. Видає Ліґа вільної України в Австралії. Головний редактор: Теодосій Андрушко. Чч. 4, 5, 6 – 2003. 48 ст.

Наше Життя. Видає Союз Українок Америки. Головний редактор: Ірена Чабан. Чч. 4, 7-8 – 2003. 40 ст.

Відомості. Орган Митрополії УАПЦ у діяспорі й єпархії у В. Британії. Квартальник. Редактор: д-р С. Фостун. Чч. 3, 4 – 2003. 68 ст.

Українське Православне Слово. Орган УПЦ у США. Українською і англійською мовами. Чч. 5, 8, 9, 10 – 2003. 34 ст.

Інформаційний Бюлетень. Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Ч. 65 – 2002. 48 ст.

Верховина. Літературна мозаїка. Орган дружньої ланки прихильників ідейної літератури. Число 19. Вікторія, 2002. 46 ст.

Шветлосц. Часопис за литературу, културу й уметносц. Видає Новинско-видавателна установа «Руске слово», Нови Сад. Редактор: Микола М. Цап. Ч. 3 – 2003. 424 ст.

Leonard Leshuk. *US Intelligence Perceptions of Soviet Power 1921-1946*. Frank Cass Publishers, London, 2003. Hard cover. 284 pages

The Ukrainian Quarterly. A journal of Ukrainian & International affairs. Published by Ukrainian Congress Committee of America. Editor: Wolodymyr Stojko. No. 1-2/2003. 224 pages.

Zeszyty Historyczne. Instytut Literacki, Paryż. Numery 144, 145 – 2003. 240 str.

Пожертви на пресовий фонд «Визвольного Шляху»
Від 1 січня 2003 року до 31 грудня 2003 року

Велика Британія:

	£
З поминальної тризни бл. пам. Іллі Дмитріва	80.00
М. Яроцький, Лондон	55.00
Михайло Батіг, Шеффілд	55.00
С. Янулік, Нортвіч	50.00
Громада м. Лінкольну замість квітів на могилу св. п. Іллі Дмитріва	50.00
Головна Управа і членство ОУЖ – на нев'янучий вінок сл. пам. Іллі Дмитріва	50.00
Відділ СУБ, Бедфорд – в пам'ять Марії Прихідної-Шупер, дружини Михайла, Бедфорд	30.00
З тризни, Лестер – замість квітів на могилу бл. пам. Йосифа Тиндика	25.00
З тризни, Чешунт – бл. пам. Ілька Лозинського	25.00
В. Олеськів, Лондон – замість квітів на могилу бл. пам. інж. Стефана Ґоляша	25.00
В. Семак, Ноттінґгам – замість квітів на могилу бл. пам. Іллі Дмитріва	20.00
Іван Стасік, Лондон – замість квітів на могилу бл. пам. Марії Капустинської	20.00
Володимир Шляхетко, Бері	20.00
П. Куцик, Манчестер	15.00
Я. Устянівський, Енфілд	15.00
Осип Довбуш, Лестер – замість квітів на могилу бл. пам. Іллі Дмитріва	10.00
М. Татарчук, Дарбі – на могилу бл. пам. Іллі Дмитріва	10.00
Василь Бойчук, Дарбі	10.00
М. Глушко, Лій	10.00
Вол. Лучка, Болтон	10.00
В. Циктор, Олдгам	10.00
Микола Мартинюк, Кетерінґ	10.00
Іван Ковальчук, Лідз	10.00
В. Лис, Честерфілд	10.00
М. Замулінський, Брадфорд	10.00
І. Кравчук, Честерфілд	10.00
М. Сирота, Сляв	15.00
В. Чопей, Ноттінґгам	5.00
В. Парфанюк, Брадфорд	5.00
М. Климчук, Лондон	5.00

П. Телев'як, Лондон	5.00
М. Кінаш, Сляв	5.00
Йосиф Гузан, Боґнор Реґіс	5.00
Іван Колодчин, Лондон	5.00
Марія Ґалій, Олдгам	5.00
І. Хома, Каннок	5.00
О. Журавінський, Віґстон	5.00
М. Миколишин, Лестер	5.00
М. Матиїшин, Чешунт	5.00
С. Стрільбицкий, Валтон	5.00
М. Прихідний, Бедфорд	5.00
С. Ришкович, Рашден	5.00
Г. Чеканський, Ґілфорд	5.00

США:

	ам. дол.
Ярослава Жданів, Брайтон – в пам'ять дорогого приятеля ученого, д-ра Степана Зощука	100.00
Галина Єнсен. Форест Ґіл – у пошану сл. пам. Леоніда Полтави	100.00
Стефанія Кріслата, Клівлянд	15.00
Олександер Блашків, Клівлянд	15.00
Василь Мудрак, Бруклін	10.00
Др. Ярослав Ґелета, Коледж Парк	10.00
Іван Крих, Філядельфія	5.00

Канада:

	кан. дол.
Михайло Бойчук, Саскатун – замість квітів на могилу бл. пам. Марусі Бойчук	40.00
Степан Харко, Етобіко	15.00
Павло Дубас, Монтреаль	10.00
Євген Ґурбін, Торонто	10.00

Франція:

	евро
Йосиф Хрін, Лє Гавре	10.00

Німеччина:

	евро
М. Кловак, Ганновер	100. 00

Зміст «Визвольного Шляху» за 2003 рік

До 70-річчя Великого Голодомору

70-ті роковини Великого Голодомору в Україні (1932-1933) кн. 7, с. 3

Онищенко Іван

Останній сон кн. 7, с. 3

До бабусі кн. 7, с. 6

Злодій кн. 8, с. 4

Микола-гармоніст кн. 8, с. 7

Подарунок кн. 9, с. 3

Чому плакала Ганнуся кн. 9, с. 5

Марченко Василь, Саноцький Петро

Мертві 1933 і голодної весни 1947 років кн. 12, с. 13

Славутич Яр

Свідчення перед міжнародною комісією розслідування голоду в Україні (Нью-Йорк, жовтень-листопад 1988 року) кн. 10, с. 3

Щербатюк Володимир

Голодомор 1932-1933 років – геноцид над українським народом кн. 12, с. 4

Актуальне інтерв'ю

Шатилов Микола

Євген Сверстюк: А найголовніше – мали б шанс уникнути червоної навали кн. 6, с. 3

Сучасні проблеми

В'ятрович Володимир

Вибачення за..? кн. 9, с. 21

Гребеняк Тарас

До проблем зовнішньої політики у творчості Ярослава Стецька кн. 6, с. 17

Погляд на соціяльно-економічний розвиток України з програмових та ідеологічних засад українського націоналізму кн. 9, с. 10

Залізняк Леонід

Державна еліта України. Постколоніяльний синдром кн. 8, с. 14

Коваленко Ігор

Земля чи округ? Перспективи кн. 6, с. 8

Лосів Ігор

Українська культура в умовах російської експансії (1994-2002 рр.) кн. 2, с. 3

Русифікація в незалежній Україні: сучасний стан і перспективи кн. 5, с. 3

Україна в «Єдиному економічному просторі»: шлях до прірви кн. 10, с. 8

Медуниця Олег

Державна молодіжна політика в Україні кн. 3, с. 13

Результати перепису населення кн. 1, с.4

Семенюк Степан
Поконференційні думки кн. 9, с. 15

Скаленко Олексій
Стратегічні важелі економічного успіху: інформація, інтелект, інновації (метологічні аспекти) кн. 3, с. 3
Глобальні критерії побудови інформаційного суспільства кн. 6, с. 12
Глобально-інформаційний вимір соціяльно-економічної безпеки кн. 11, с. 15

Хоруженко Олександер
Европа, яку ми… кн. 11, с. 3

Швайка Михайло
До питання необхідности реформування банківської системи України кн. 5, с. 8

Геополітика

Лосів Ігор
Геополітичні виклики XXI ст. і національна стратегія України кн. 7, с. 9

Хоруженко Олександер
Порівняльна аналіза геополітичних концепцій на постсовєтському просторі (Частина І) кн. 3, с. 20
Порівняльна аналіза геополітичних концепцій на постсовєтському просторі (Закінчення) кн. 4, с. 10

Україна очима іноземців

Шерр Джеймс, ВБ
Евро-Атлантичний вибір України: чи є неминучим провал? кн. 9, с. 26

Історія ОУН-УПА

Бондарук Леся
Продовження національно-визвольної боротьби членів ОУН і УПА у концтаборах (на прикладі повстання у Воркуті в липні 1953 року) кн. 1, с. 21

Вовк Олександер
Василь Івахів – перший Командир Української Повстанської Армії кн. 2, с. 10

Деревінський Василь
Етнонаціональна концепція ОУН кн. 10, с. 16

Куделя Дмитро
Першоджерела до вивчення історії Організації Українських Націоналістів (ОУН): кримінальні справи з фондів архівів Служби безпеки України (Частина І) кн. 1, с. 6
Першоджерела до вивчення історії Організації Українських Націоналістів (ОУН): кримінальні справи з фондів архівів Служби безпеки України (Закінчення) кн. 2, с. 17
Боївка ОУН села Гончарівка на Монастирищині кн. 3, с. 40
Дніпропетровці в Українській Повстанській Армії кн. 6, с. 21

Марчук Ігор
«Останній бій „Клима Савура"» (фрагмент з історичної розвідки) кн. 3, с. 34
Формування та структура УПА-«Північ» (1943-1945) кн. 8, с. 23
Семенюк Степан
До початків творення УПА на Волині кн. 10, с. 14
Щур Юрій
Організація Українських Націоналістів на Великій Україні (1929-1939 рр.) кн. 7, с. 13

Історія

Бондарук Леся
Повстання політв'язнів у совєтських концтаборах сталінського періоду (Частина І) кн. 8, с. 38
Повстання політв'язнів у совєтських концтаборах сталінського періоду (Частина ІІ. Закінчення) кн. 9, с. 39
Вакулишин Сергій
XX століття очима українського Києвознавця кн. 3, с. 56
Київ у роки Другої світової війни кн. 4, с. 23
Геник Любов
Ідеї федерації Австрії й ЗУНР кн. 1, с. 36
Ластовський Валерій, Ластовська Оксана
Ігумен Мотронинського манастиря М. Значко-Яворський і ситуація на Правобережній Україні в 1760-х рр. кн. 3, с. 43
Ластовський Валерій
Правовий статус Запорозької Січі кн. 8, с. 50
Мандрик Марія
Ідейна кристалізація та організаційне становлення українського націоналістичного руху 20-30-х рр. XX ст. (Частина І) кн. 6, с. 33
Ідейна кристалізація та організаційне становлення українського націоналістичного руху 20-30-х рр. XX ст. (Частина ІІ. Закінчення) кн. 7, с. 34
Немкович Микола
Роля Володимира Вернадського у створенні Української Академії наук кн. 7, с. 19
Савчин Оксана
До історії села Антонівці кн. 5, с. 27
Семенюк Степан
Ризький трактат (спроба політичного погляду) кн. 3, с. 53
До питання західно-українських племен. Історичні роздуми кн. 12, с. 27
Сергійчук Володимир
Трагедія Волині (Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни) Частина І) кн. 2, с. 36
Трагедія Волині (Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни) (Частина ІІ) кн. 3, с. 61

Трагедія Волині (Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни) (Частина III) кн. 4, с. 38

Трагедія Волині (Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни) (Частина IV) кн. 5, с. 30

Трагедія Волині (Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни) (Закінчення) кн. 6, с. 44

Соболь Петро
Голод 1932-1933 років і крах українізації кн. 2, с. 30

Українізація сфери мистецтва півдня України: 1920-1930-ті роки кн. 10, с. 27

Черноіваненко Віталій
Біля витоків карбування українських монет кн. 10, с. 37

Щур Юрій
Українська Військова Організація на Великій Україні: міт чи одна з «білих плям» у вітчизняній історії? кн. 5, с. 22

Архіви

Кентій Анатолій
«Б'ю в дзвін, щоб рушити справу ОУН з мертвої точки» (До 65-ї річниці трагічної загибелі Провідника ОУН Є. Коновальця) кн. 5, с. 43

З літопису визвольної боротьби ОУН і УПА кн. 11, с. 21
Протокол голоду на СУЗ в роках 1946-47 кн. 11, с. 21

«М-15». Пропагандивний звіт за м. квітень 1949 р. кн. 11, с. 23

Із звіту за час від 1.4. до 1.11.1948 року. Львівщина кн. 12, с. 32

Звіт за час від 1.4. до 1.11.1948 року. Жовківський район кн. 12, с. 34

Звіт (Деякі відомості з міста Львова) 20.8.1948 року кн. 12, с. 41

Військовий Звіт за місяць травень-червень 1948 року (Яворівський р-н) кн. 12, с. 51

Військовий Звіт за місяць червень 1948 року (Немирівський р-н) кн. 12, с. 52

Військовий Звіт за місяць червень 1948 року (Крукеницький р-н) кн. 12, с. 54

Військовий Звіт за час від 25.II. – 25.VII.1948 року (Куликівський р-н) кн. 12, с. 57

Звіт за час від 1.1. – 31.3.1950 року (Косівщина, серпень 1950 р.) кн. 12, с. 60

У Левич. Мініятури (Підпільне видання 1952) кн. 12, с. 68

Кілька пригадок щодо побуту підпільника (Підпільне видання 1953) кн. 12, с. 70

Постаті

Бушак Станислав
Василь Тарновський (молодший) – продовжувач традицій меценатства кн. 3, с. 75

Коваль Роман
Важкий шлях кубання Василя Проходи кн. 2, с. 53

Український поет Кубані Василь Мова (1842-1891) кн. 7, с. 48
Бандурист-віртуоз Василь Ємець (1890-1982) кн. 9, с. 64

Луців Володимир
Помер великий приятель українців – о. Веренфрід ван Страатен кн. 3, с. 94

Мостепан Яків
Григорій Мацейко-«Гонта» (8 серпня 1913 – 13 серпня 1966) кн. 8, с. 53

Сита Галина
Михайло Остроградський (1801–1862) кн. 5, с. 51

Стех Анізія, Стех Ярослав
100-літній ювілей видатного вченого-лікаря і діяча Василя Плюща кн. 10, с. 42

Стех Ярослав
В 100-ліття українського патріота др. Матвія Лотовича кн. 9, с. 48

Тетерина-Блохин Дарина
Ретроспективний погляд на творчість Святослава
Гординського (До десятої річниці з дня смерти С. Гординського) кн. 8, с. 65

Цуп Володимир
Маршал Франції Григорій Орлик, похресник Мазепи кн. 9, с. 54

Ювілеї

Атаманенко Алла
Міжнародна конференція, присвячена 40-річчю журналу
«Український Історик» кн. 7, с. 67

Погрібний Анатолій
Педагогічні концепції видатного вченого-державника кн. 4, с. 72

Романюк Ярема
Видатний педагог Григорій Ващенко
(До 125-річчя від дня народження) кн. 4, с. 66

Квіт Сергій
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина I) кн. 4, с. 51
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина II) кн. 5, с. 58
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина III) кн. 6, с. 58
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина IV) кн. 7, с. 55
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина V) кн. 8, с. 84
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина VI) кн. 9, с. 68
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина VII) кн. 10, с. 46
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина VIII) кн. 11, с. 27
Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет (Частина IX) кн. 12, с. 74

Мистецтво

Різниченко Ольга
Amo ergo sum (до 50-річчя фотомистця Юрка Ворошилова) кн. 1, с. 62

Культура

Величко Юрій
Діялектика театральної синтези: від вистави-ілюстрації до вистави-концепції кн. 11, с. 58

Рожко Володимир
Тебе віків не змила течія… кн. 1, с. 54

Черкасова Наталія
Пересопницьке Євангеліє кн. 1, с. 46

Літературознавство. Критика

Бутенко Андрій
Тріюмф і трагедія газети «Сніп» кн. 6, с. 103

Гуляк Анатолій, Кейда Федір
«Все я бачив… од усього серце надривалось…» (Історизм поетичного мислення Якова Щоголева. До 180-річчя від дня народження поета) кн. 4, с. 99

Ліричний цикл Миколи Вороного «За брамою Раю» (спроба комплексної аналізи) кн. 6, с. 93

Гуляк Анатолій, Йолкіна Лариса, Кейда Федір
«… Поринаю у згадках минулого» (Події і постаті української історії в художньому світі прози Адріяна Кащенка) (Частина І) кн. 9, с. 87

«… Поринаю у згадках минулого» (Події і постаті української історії в художньому світі прози Адріяна Кащенка) (Частина ІІ. Закінчення) кн. 10, с. 86

Дем'ян Григорій
Виселенські пісні українців кн. 2, с. 59

Жила Володимир
Яр Славутич про Василя Стуса (До 85-річчя Яра Славутича) кн. 6, с. 89

Кіндлер Рита
Українська література в чеських перекладах: друковані видання та Інтернет кн. 11, с. 114

Козак Микола
Під козацьким небом (стривожені рядки поета) кн. 11, с. 82

Ліпницька Інна
Лицар людяности (Творчість Модеста Левицького в ідейно-естетичних параметрах доби) кн. 11, с. 100

Погребенник Володимир
Суд Шевченком: універсалії пророчого слова в орудуванні Романа Олійника-Рахманного кн. 5, с. 87

Іван Франко в естетично-літературознавчій рецепції Романа Олійника-Рахманного кн. 7, с. 99

Тіхолоз Наталя
Політична сатира Івана Франка крізь жанрову призму казки кн. 11, с. 86

Примруженим оком мудреця (філософсько-сатиричні казки Івана Франка) кн. 12, с. 96

Шатилов Микола
Лист до Володимира Брюґґена кн. 8, с. 116
Українка без українських предків кн. 11, с. 114

Шевченко Віталій
Українське літературне барокко кінця XVI-XVIII ст.: спроба узагальнення (Частина І) кн. 1, с. 7
Українське літературне барокко кінця XVI-XVIII ст.: спроба узагальнення (Частина ІІ) кн. 2, с. 71
Українське літературне барокко кінця XVI-XVIII ст.: спроба узагальнення (Закінчення) кн. 3, с. 104
Письменник та епоха, або пролегомени на тему життя і творчости Мелетія Смотрицького початкового періоду кн. 10, с. 66

Публіцистика

Караванський Святослав
Дожидаючи Вашинґтона кн. 4, с. 113

Квіт Сергій
Тарас Шевченко як міт у творчості Дмитра Донцова кн. 3, с. 117

Шатилов Микола
«Рейди УПА теренами Чехословаччини» в контексті ческього сьогодення кн. 1, с. 79
Святослав Караванський… подвиг триває кн. 7, с. 70
Пукате дзеркало й назаднє люстерко. Протибольшевицькі шкіци кн. 9, с. 103

Правознавство

Ластовський Валерій
Відображення концепції правової держави в Конституції УНР (1918) кн. 11, с. 55

Література

Горліс-Горський Юрій
Час вибиратись за кордон кн. 10, с. 113

Дергач Василь
Ой, літав орел… Драматична поема про життя і смерть Степана Бандери (Частина І) кн. 1, с. 88
Ой, літав орел… Драматична поема про життя і смерть Степана Бандери (Закінчення) кн. 2, с. 95

Дмитренко Марія
На смерть, не на життя… (Закінчення) кн. 1, с. 104

Ковальова Олександра
Поезії кн. 9, с. 112

Поклад Наталка
Поезії кн. 10, с. 116

Шатилов Микола
З любовної лірики чеських поетів. Кілька принагідних «Не» кн. 2, с. 83

Повертаючись до надрукованого

Чура Мар'ян
«Спом'янімо тую славу, що осталась нам з-під Крут» кн. 1, с. 114

Мовознавство

Дяченко-Лисенко Любов
«Душа народу» як константа української етнолінгвістики кн. 3, с. 98

Караванський Святослав
Шануймо нашу неповторність кн. 7, с. 83
Куди веде перекодифікація лексики? кн. 8, с.112

Шевченко Віталій
Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст. (культурно-історичний аспект) (Частина I) кн. 4, с. 86
Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст. (культурно-історичний аспект) (Частина II) кн. 5, с. 74
Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст. (культурно-історичний аспект) (Частина III) кн. 6, с. 75
Особливості розвитку мови та український літературний процес XI – поч. XX ст. (культурно-історичний аспект) (Частина IV. Закінчення) кн. 7, с. 87

Фолкльористика

Дем'ян Григорій
Повстанські пісні ополян кн. 11, с. 67

Сокіл Галина
Побажальні та величальні мотиви обхідних календарно-обрядових пісень українців кн. 8, с. 99

Релігієзнавство

Рожко Володимир
Хай візьме свого хреста й за мною йде… кн. 10, с. 103
Решнівка – малий Почаїв історичної Волині кн. 11, с. 117

Спогади

Шатилов Микола
З повсякдення літературної провінції (Частина I) кн. 5, с. 104
З повсякдення літературної провінції (Частина II) кн. 6, с. 109
З повсякдення літературної провінції (Частина III. Закінчення) кн. 7, с. 113

Культурологія

Ластовська Оксана
Православне чернецтво в роботі Івана Огієнка «Українська культура»: співвідношення релігієзнавчого й культурологічного аспектів кн. 9, с. 83

Про наболіле

Кічак Ігор
Націонал-большевизм без маски кн. 11, с. 127

Студецький Анатолій
Чи є державною українська мова в Севастополі? кн. 3, с. 120

З листів до Редакції

Вовкогон Юрій
«Вимоги… мають бути беззастережними…» кн. 2, с. 120

Кічак Ігор
«„Визвольний Шлях" заґарантував мені збереження життя…» кн. 2, с. 122

Косик Володимир
Ще раз про «життєпис» Ярослава Стецька кн. 2, с. 121

Тетерина-Блохин Дарія
«Дякую Вам за прекрасний журнал…» кн. 2, с. 124

Посмертні згадки

Сл. пам. Друг Ілля Дмитрів – «Ковальський»-«Чорніїв» кн. 2, с. 125

Сл. пам. ред. Ілля Дмитрів – «Ковальський» кн. 2, с. 126

Сл. пам. о. Веренфрід ван Страатен кн. 2, с. 128

Сл. пам. Стефан Ґоляш-«Мар» кн. 6, с. 123

Бл. пам. Григорій Гірняк кн. 6, с. 125

Загинув Іван Гавдида – один із найвпливовіших діячів націоналістичного руху кн. 9, с. 125

Гайдамаха Андрій
Прощай, Дорогий Побратиме! кн. 9, с. 126

Сл. пам. Микола Климишин кн. 10, с. 126

Бл. пам. Марія Прихідна-Шупер кн. 12, с. 111

На вічний спочинок пані Славі Стецько

Повідомлення Проводу ОУН про смерть сл. пам. Слави Стецько кн. 4, с. 119

Повідомлення Проводу КУН про смерть сл. пам. Слави Стецько кн. 4, с. 120

Похорон сл. пам. Слави Стецько, Київ 15-16 березня 2003 року кн. 4, с. 122

Поминальне Слово Голови Проводу ОУН Андрія Гайдамахи на траурному вічі кн. 4, с. 124

Поминальне Слово Василя Олеськіва, Голови Проводу ОУН 1986-1991, на тризні кн. 4, с. 125

Огляди. Рецензії

Баран Євген
Приємне повернення. «Український альманах 2002» кн. 3, с. 124

Дем'ян Григорій
Два роки наукової праці Михайла Романюка кн. 1, с. 123

Яскравий приклад виконання обов'язку перед національною історією (Реабілітовані історією: Івано-Франківська область. У п'яти томах. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2000; 2001; 2002.) кн. 9, с. 121

Жила Володимир
Незвичайний переклад (Стежка крізь безмір. Сто німецьких поезій [750-1950]). Переклав Ігор Качуровський. Редактор та упорядник серії Ігор Трач. – Бібліотека Альманаху українців Европи «Зерна» 18/26. – Париж-Львів-Цвікау, 2000. – 275 с., іл. кн. 8, с. 121

Кухар Роман
Літературознавець про відомих, невідомих і забутих поетів кн. 2, с. 116

Любов до Батьківщини в поезії. Ковалик В. «Де поруч явора могила» кн. 3, с. 122

За традицією класичної «Енеїди». Леонід Полтава «Енеїда Модерна» кн. 4, с. 117

Очевидець про злочинну совєтську дійсність. Старосольський І. Крутими дорогами. Спомини (Вересень 1939 – січень 1987 рр.) – Львів: вид-во М. Коць, 2000. – 212 с. кн. 11, с. 125

Луньо Євген
Фундаментальне дослідження повстанських пісень. Григорій Дем'ян. «Українські Повстанські Пісні 1940-2000 років (історико-фольклористичне дослідження)» кн. 6, с. 120

Марчук Ігор
Хто ж спровокував конфлікт? (Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945. – Warszawa, 2000). кн. 5, с. 118

Немченко Іван
«Розгулявся в душі весняний паводок…» кн. 2, с. 114

«Моя Україна зовсім не моя…» (Карабович Т. Вибрані поезії. – Білосток: «PRYMAT», 2001. – 321 с.) кн. 7, с. 122

Путько-Стех Анізія
Замість рецензії мої рефлексії про книжку М. Козака кн. 1, с. 119

Яремко Роман
Мислителі німецького Романтизму кн. 2, с. 117

Христос Воскрес! – Воістину Воскрес!

Великодні вітання від Головного Проводу ОУН кн. 4, с. 3

Пасхальне Слово Святого Григорія Богослова кн. 4, с. 4

Слово Івана Златоуста про Воскресіння Господа Нашого Ісуса Христа третього дня — кн. 4, с. 6

XII річниця Незалежности України

Гайдамаха Андрій
Незалежній Україні – 12 років! — кн. 8, с. 3

Одержані видання

Бібліографія одержаних видань — кн. 3, с. 126
Бібліографія одержаних видань — кн. 6, с. 126
Бібліографія одержаних видань — кн. 12, с. 113

Різне

Різдвяне вітання Проводу ОУН — кн. 1, с. 3
Пожертви на пресовий фонд «Визвольного Шляху» Від 1 серпня 2001 року до 31 грудня 2002 року — кн. 1, с. 127
Пожертви на пресовий фонд «Визвольного Шляху» Від 1 січня 2003 року до 31 грудня 2003 року — кн. 12, с. 115
Завершення одного етапу — кн. 12, с. 3

Зміст «Визвольного Шляху» за 2003 рік — кн. 12, с. 117

Про авторів

Володимир Щербатюк
кандидат історичних наук, м. Київ

Василь Марченко
громадський і політичний діяч, родом з села Велико-Половецьке Сквирського району Київської области, свідок Голодомору 1932-1933 років

Петро Саноцький
член наукового відділу Київського крайового Братства ОУН-УПА

Сергій Квіт
доктор філологічних наук, доктор філософії УВУ, декан факультету соціяльних наук і соціяльних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія», професор, директор Могилянської школи журналістики